

Series I

Volume XXX

2004

ՀԱՅ

ARMENIAN

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

NUMISMATIC

ՀԱՆԴԵՍ

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Vol. XXX (2004)

More on Counterfeits	1
Wanted	1
Letters	2
Latest	2
NERCESSIAN, Y. T. Coinage of Levon V, the Last King of Cilician Armenia	3
Armenian Numismatic Literature	23
Eskijian, Luther, Armenian Numismatic Society Publications	
Letters, "Cilician Armenian Coin Hoard"	27
Announcement	28
ԿԱՐԱԴԵՏԵԱՆ, Մարգո-Լենա Ե. Պ. Վ. Զուբովի Ռուբենեան դրամների ժողովածուն (մասն III) (GARABEDIAN, Margo-Lena E., B. V. Zoubov's Roupenian Coin Collection (Part III))	29
Armenian Numismatic Literature	45
NERCESSIAN, Y. T. Armenian Coins Excavated at Kinet	47
ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ, Վարդան. Նամակ մը՝ Զարեհ Պտուկեանէն (MATIOSSIAN, Vartan, A Letter from Paul Z. Bedoukian)	56
Editorial, ...	57
Errata, ...	58
Obituary, ...	58
ԿԱՐԱԴԵՏԵԱՆ, Մարգո-Լենա Ե. Պ. Վ. Զուբովի Ռուբենեան դրամների ժողովածուն (մասն IV) (GARABEDIAN, Margo-Lena E., B. V. Zoubov's Roupenian Coin Collection (Part IV))	59
KOVACS, Frank L., Additions and Corrections to <i>Armenian Coins and Their Values</i> , ...	83
ԻՇԽԱՆԵԱՆ, Յ., Բաց նամակ Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեան յարգելի անդամներին	87
ISHKANIAN, H., Open Letter, Armenian Numismatic Society, Dear Members	88
Survey	88+
A Letter to our Membership	89
Announcement	89
Donations	90
NERCESSIAN, Y. T. Additional Evidence on the Authenticity of Cilician Armenian Gold Coins	91
At \$400 an Ounce, Armenia Sells Its Gold Reserve	98
Books Have Reached Armenia	98
SARYAN, L. A. Some Information Concerning the Authenticity of the Armenian Gold Half Tahekan	99
AVANESSIAN, E. Letter from Tehran on Armenian Bank Notes	103
Armenian Numismatic Literature	106
Letters	107

**ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY
8511 Beverly Park Place
Pico Rivera, California 90660-1920, U.S.A.**

January 19, 2004

ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY PUBLICATIONS

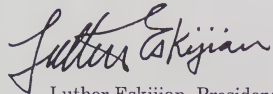
ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY (ANS) ACHIEVES ANOTHER MILESTONE WITH THE PUBLICATION OF THE SECOND VOLUME OF DR. PAUL Z. BEDOUKIAN'S LEGACY (*SELECTED NUMISMATIC STUDIES II*).

Dr. Bedoukian is considered the foremost authority in the studies of our Armenian numismatics. His great knowledge of chemistry, metallurgy, alone with his inquisitive mind, added to his love of our Armenian heritage made him very special.

Our ANS is honored to have been given the privilege to review and publish his writings. ANS is possibly the only Armenian numismatic organization in existence, being founded in 1971. It is a non-profit, and is tax deductible.

ANS has many different numismatic books and journals of our ancient and medieval coins. They are a treasury of information, culture. They are now available to the public at fair prices, and available from our secretary, Y. T. Nercessian, Phone: 562-695-0380. Address: Armenian Numismatic Society, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660, USA.

ANS is supported by volunteers, and service love our Armenian heritage. Any help that you can give to assist us will be greatly appreciated.

A handwritten signature in black ink, reading "Luther Eskijian". The signature is fluid and cursive, with the first name "Luther" and last name "Eskijian" clearly distinguishable.

Luther Eskijian, President

NEWS RELEASE

Series I

Volume XXX, No. 1

March 2004

ՀԱՅ

ARMENIAN

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

NUMISMATIC

ՀԱՆԴԵՍ

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Vol. XXX (2004) No. 1

More on Counterfiets	1
Wanted	1
Letters	2
Latest	2
NERCESSIAN, Y. T. Coinage of Levon V, the Last King of Cilician Armenia	3
Armenian Numismatic Literature	23

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series I

Vol. XXX, No. 1

March 2004

MORE ON COUNTERFEITS

Recently three collectors contacted us, by telephone and letters, to inquire about the authenticity of a Tigranes II drachm, having a design similar to the ACV Plate 42-1 counterfeit coin. They noticed this coin being auctioned on internet: one closing on April 4, 2003 and a second time on October 6, 2003. We are unsure if they were different pieces or presented for sale by different dealers. In both cases the sellers were located in Lebanon. All collectors contacting us were discouraged from bidding on them.

We have not seen these coins and not examined them physically. According to the information one collector provided, it is called "Authentic Greek Coin Drachm, Tigranes II." The diameter is 25 mm, weight 6.4 grams, metal unknown. The illustration showed some red coloring on the drachm.

A few decades ago they manufactured a key chain in Yerevan where the obverse and reverse designs are identical to the so-called drachm of Tigranes II. The "medal" hanging from the key chain has a maximum diameter of 25 mm, weight 6.59 g. (with the loop), metal an unknown white alloy. A 2nd example weighed 6.46g., 3rd 6.38 g., 4th 6.30g. (with the loop).

The loop was cut from our first copy and the loop-area of the medal filed to a smooth edge. The new weight of the medal changed to 6.52 grams, 0.07 gram less than the original medal and 0.12 gram more than the drachm weight. The same experiment was repeated with the second medal copy: the new weight, 6.40 g.

It is conceivable that one could detach the "medal" from the key chain, file the loop, bury it in soil for a few years or may be less and when it gets little bit rusty it may resemble a newly unearthed coin. (Illustrations: drachm received by mail, key chain medal with loop.) YTN

WANTED

We would like to purchase
MICROSOFT WORD 5.1.a or 98 for ArmNS Macintosh computer
Telephone: Nercessian, 562-695-0380

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660-1920, USA (e-mail: ArmNumSec@aol.com). Associate Editors, W. Gewenian and T. Nercessian, Corresponding Editors, L. A. Saryan. Non-member subscriptions US \$50.00 per year.

ISSN 0884-0180—LCCN 85-649443

LETTERS TO THE EDITOR

Today I received a copy of Paul Bedoukian's *Selected Numismatic Studies*, Volume II.

You deserve the accolades of the Armenian collecting fraternity for your strenuous, indefatigable efforts that made it possible for this work to see the light of day.

You can rest assured that your efforts will be greatly appreciated by collectors in the years to come. I am pleased to have contributed a small part in its creation.

L. A. Saryan

We would like to express our deepest and sincere appreciation for your book *Selected Numismatic Studies II* that you had sent us through Mr. Ara Arzruni.

This book is a part of our library now and we would like to tell you that it will help us in our work, especially since we have a numismatic section. We also have other books of yours in our collection.

We would also like to congratulate you for the scientific work that you have done, and we wish all the strength and courage to continue your work.

Yeprem Archbishop Tabakian
Director of Cilicia Museum, Antelias, Lebanon

I recently received what appear to be two identical copies of *Selected Numismatic Studies II* by Paul Z. Bedoukian. I assume they are to thank me for my contribution towards the publication fund, but I am not sure why I received two. Are they identical? I have been reluctant to tear off the paper wrappers to confirm they are the same, as I would give the second copy away if they are identical.

Robert Ronus

Our Reply: It is our way of saying "Thank you" for your extremely generous donation. Yes, we sent you two books. They are identical.

... Սեպտեմբերին կատարած մաղրիդեան ուղևորութիւնս յաջող էր ու հետաքրքիր XIII դրամագիտական միջազգային կոնգրեսը հիանալի էր կազմակերպուած: Ձեկուցումս նուիրուած էր պղնձէ այն դրամներին, որոնց դարձերեսին Մասիսն էր պատկերուած: Վերջեւս ի յայտ եկած համեմատարար լաւ պահպանուած մի նմուշի շնորհիւ հնարաւոր եղաւ ամբողջովին ընթերցել դարձերեսի գրութիւնը և պարզել, որ դրամը թողարկուել է Լուկիոս Վերոսի ժամանակ իշխած հայ թագաւորի օրօք այսինքն՝ Սոհեմոսի Դրամի դարձերեսին նոյնպէս գրութիւն կայ, բայց այն առաջմ ինձ յայտնի օրինակների վրայ անընթեռնելի է: ...

Ruben Vardanyan

Շնորհակալութեամբ ստացայ *Selected Numismatic Studies II*-ի երկու հատորները: Անգամ մը ևս կը շնորհաւորեմ Ձեզի և Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութիւնը, որ տարիներու ճիգերէ ետք լոյս աշխարհ բերաւ այս արժէքաւոր գիրքը:

Գիրքին և Ձեր կատարած նուիրական զործին մասին, իմ անձնական կարծիքս յօդուածով մը յայտնեցի Արծիւ ամսաթերթի վերջին թուին մէջ՝ խնդրելով հայ մամուլէն որ արտասուէ զայն: Ներփակ օրինակ մը այդ յօդուածէն: Նաև, իմ լաւ բարեկամ Տիգրան Ոսկունին յօդուածս դրաւ իր website-ի վրայ: Կը յուսամ անձերու և շրջանակներու քով արձագանգ զտնէ յօդուածս և առաջարկներս:...

Ara Ardzrouni

LATEST

Bank notes of Armenia (1917-1924) were exhibited in Tehran, Iran.

The exhibition was organized by Edik Avanesian and displayed in August 2003.

COINAGE OF LEVON V, THE LAST KING OF CILICIAN ARMENIA (A Classification)

Plates 1-2

Y. T. NERCESSIAN

Introduction

Fifty years ago Paul Z. Bedoukian started working on Cilician Armenian coins. In 1958, he made his famous pilgrimage to Europe in search of material for a book named *Coinage of Cilician Armenia*.¹ After spending a few weeks in several cities (Paris, Vienna, Venice, Cannes, Oxford, and London) where Armenian coin collections were preserved, he returned New York accompanied by aluminum foil impressions of five thousand Armenian coins. Several years later his corpus on the coins of Armenian Cilicia was published.²

Since the publication of his monograph on the Cilician Armenian coins by the American Numismatic Society (1962) and the Mekhitarist Press (1963),³ and also his booklet under the title of *Medieval Armenian Coins* (1971),⁴ tens of thousands of additional Armenian coins surfaced. Coin dealers began listing them in sale and auction catalogues, and Armenian coins were saved from the melting pot and conversion to silver. Presently, it is estimated that the number of Armenian coins is around one hundred thousand pieces.

Bedoukian prepared his corpus based on the material available to him. New coin types and varieties have surfaced for many of the kings. Because of the multitude of new varieties, especially those ascribed to King Levon V, there is a need to offer a new classification for these coins. Obviously, Bedoukian's corpus only can serve as a nucleus in such an effort.

Historical Background

With the death of Levon IV (1320-1342) the Roupenian-Hetoumian royal line became extinct. Guy Lusignan was named as successor since he was the closest relation of Levon IV. Two years later Guy (1342-1344) was assassinated. During the next thirty years Armenia was ruled by Gosdantin III (1344-1363), Levon the Usurper (1363-1365), and Gosdantin IV (1365-1373). In these three decades Armenia's military and economic power declined, and more lands of the Cilician plain along the Mediterranean Sea were occupied and taken from the Armenians by the Muslims. During the reign of Gosdantin III, Leo Lusignan, a nephew of Guy and grandson of a Georgian princess, had taken refuge in Cyprus, since Gosdantin did not want any contenders to the throne of Armenia.

In 1373, the nobles and catholicos of Armenia invited Leo Lusignan, to become king of Armenia. Leo sold everything he had, including the crown of his wife, and with one hundred warriors he sailed from Cyprus to Gorigos which at this time was under the control of the Cypriots. On July 26, 1374, Leo reached Sis and on September 14, 1374, he was crowned as King Levon V of Cilician Armenia.

¹ Paul Z. Bedoukian, "A Numismatic Pilgrimage," *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. X (1984), No. 2, pp. 13-19; also in *Selected Numismatic Studies II* (Los Angeles, 2003), pp. 312-320.

² Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* (New York, 1962).

³ Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* [CCA] (New York, 1962; Vienna, 1963; revised edition, Danbury, Connecticut, 1979).

⁴ Paul Z. Bedoukian, *Medieval Armenian Coins* [MAC] (Paris, 1971, reprinted from *Revue des Études Arméniennes*, New Series, Vol. VIII (1971), pp. 61-62; also in *Selected Numismatic Studies II* [SNS II] (Los Angeles, 1981), pp. 191-268.

In 1374, lands east of the Mediterranean Sea as well as Egypt were under the control of the Mamluks, and most of the Asia Minor was under the control of the Turks. More than 30,000 enemy soldiers, consisting of a combined Egyptian and Turkish force, surrounded the fortress of Sis. On April 13, 1375, Levon V surrendered, and for the last time the Armenian flag was lowered from the fortress of Sis.⁵

Description of Coins

In 1962, in the *Coinage of Cilician Armenia* the coins assigned to King Levon V were 14 billons (low percentage silver and copper alloy), and 19 pogh (very small copper coins) of which only nine were completely legible.⁶ All 33 pieces were classified into six billon and four pogh varieties.⁷

Levon V issued basically two types of coins, billons and pogh. Both of them have a uniform design. The billon displays King Levon's head on the obverse and a cross on the reverse. The pogh depicts the lion of Cyprus on the obverse and, similar to the billon, a cross on the reverse.

Billon description in general.⁸

Obv.: King's bust, crowned, facing. Clockwise Armenian legend.

Rev.: Simple cross. Clockwise Armenian legend.

Pogh description in general.⁹

Obv.: Lion of Cyprus walking r. Clockwise Armenian legend.

Rev.: Simple cross. Clockwise Armenian legend.

Cataloguing the Coins

This classification is an attempt to catalogue and create a corpus of hitherto unclassified material which has reached us over the past forty-five years. To prepare our classification, coins of Levon V from published and unpublished sources were studied, including Bedoukian's corpus, Fr. Sekoulian's catalogue of the Mekhitarist Museum in Vienna, the author's collection, sale and auction catalogues (see the abbreviation list at the end of this paper), and many museums and private collectors who generously responded to our appeal.

Preparation of the catalogue and plates was extremely difficult. The coins of Levon V are small and quite crude by the standards of the Middle Ages, and examples on which all the details are visible are extremely hard to locate. These coins were often carelessly struck on undersize flans and lack depth and contrast. The expected deleterious effects of time and the elements, plus in many cases burial for more than six centuries, combine to complicate the task of cataloguer. Due to poor preservation of existing specimens, many could not be classified according to our specifications. In order to construct a complete legend, it was necessary to examine and compare several examples, because it is often nearly impossible to find a single well-preserved coin with a complete inscription. A serious effort has been made

⁵ Historic events relating to the period of King Levon V are described in detail by numerous historians. Some important sources are J. Dardel, *Chronicles, Recueil des Historiens des Croisades, Documents Arméniens* (Paris, 1869), Vol. II; K. J. Basmadjian, *Levon V Lusignan, the Last King of the Armenians* (Paris, 1908), 168 pp. (in Armenian); *History of the Armenian People* (Erevan, 1976), pp. 779-786 (in Armenian); *Soviet Armenian Encyclopedia* (Erevan, 1978), Vol. 4, p. 591 (in Armenian). For secondary sources, Paul Z. Bedoukian, CCA pp. 23-24 and in MAC, pp. 61-62; also in SNS [I], pp. 250-251; Y. T. Nercessian, *Armenian Coins and Their Values* [ACV] (Los Angeles, 1995), pp. 170-171.

⁶ Bedoukian, CCA (1962 and 1979), p. 122.

⁷ Bedoukian, CCA (1962, 1963, and 1979), pp. 408-410.

⁸ Bedoukian, CCA, pp. 408-409, Nos. 2237-2241; Nercessian, ACV, pp. 171-172, Nos. 500-504.

⁹ Bedoukian, CCA, pp. 409-410 Nos. 2242-2245; Nercessian, ACV, pp. 172-173, Nos. 505-508.

to use coins of the best possible quality for illustration. The illustrated examples are among the very best known to the author.

Generally, except for examples in the author's collection, coins were studied from photographs, electronic images, or published sale catalogues with half-tone illustrations. In many cases the available images were of marginal quality, complicating the classification of the coin by design and inscription.

In some cases, metrological data was available for coins that could not otherwise be classified. Some coins are listed in Table 2, *Catalogue of Levon V uncertain coins*. Numerous other examples could not be listed either in Table 1 or 2; for example, the pogh of Levon V in Gamalov-Churaev,¹⁰ has an uncertain legend and lacks metrological data. Ebeyan's¹¹ illustrations for both the billon and pogh are very poor; hence it was not possible to read the legend and metrological data was again lacking. Bedoukian lists a number of coins only by legend without providing an illustration or weight.¹²

The foundation of the classification of Levon's coinage is based on inscription varieties given in Bedoukian's corpus, in our companion book¹³ and the present classification. Many varieties of circular inscriptions, cross patterns, and in some cases lion and crown design styles exist. When classifying these coins it is very helpful to have a working knowledge of the Armenian alphabet. Furthermore, sometimes, the same type of legends are inscribed both on billons and poghs. The legends in general and without abbreviation can be classified into the following categories for both billons and poghs (unabbreviated form):

- Legend I. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳ/ԱՌՈՐ ՀԱՅՈՑ (Levon king of the Armenians) (only on billons)
- Legend II. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՌՈՐ/ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ (or ԱՍ), (Levon king/by the will of God)
- Legend III. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՌՈՐ/ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ (Levon king/of all the Armenians)
- Legend IV. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՌՈՐ/ՇԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ (Levon king/ struck in the city of)
- Legend V. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՌՈՐ/ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՌՈՐ (Levon king/(Levon king)
- Legend VI. ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ/ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ (by the will of/by the will of)

The basic designs engraved on the obverses of billons and poghs are quite uniform, in general, for all issues, as indicated earlier. The student of numismatics, however, would encounter some minor variations in the peaks of the crown, ornaments hanging from the crown, and the appearance of king's face and royal mantle.

The design engraved on the obverse of the poghs is the lion of Cyprus. On Armenian poghs the lion walking right design has additional varieties. Because of the poor preservation, it is very difficult to classify them based on the styles of lion's head, body, and legs. One method to classify them would be the lion's tail — straight, middle curve, and the backwards curl.

On the reverse side of billons and poghs there is a cross design with many varieties. The dominant pattern is a simple cross (cross pattée). Some other varieties have dots or rays in four quadrants, a plain cross with a bar at the end of each cross-arm. Others have a half moon in one of the quadrants.

¹⁰ S. A. Gamalov-Churaev, *Classification of Roupenian Coins (According to C. Sibilian)* (St. Petersburg, 1923), p. 21, No. 2, pl. IV, No. 78 (in Russian).

¹¹ A. A. Ebeyan, *The Coins of the Armenian Kings of Cilicia* (Beirut, 1973), pp. 117-121, Nos. 88 and 89 (bilingual in Armenian and English).

¹² Bedoukian, CCA, pp. 408-410, Nos. 2237-2245.

¹³ Nercessian, ACV, pp. 171-173.

The Table 1 presentation format is standardized. The first column in the catalogue gives the assigned type number. The second and third columns reference the corpus numbers of Bedoukian's *Coinage of Cilician Armenia* and author's *Armenian Coins and Their Values*. The obverse Armenian legend is at the top of the block of coins, starting with the specimen number. The reverse Armenian inscription is printed in the fourth column. Below the reverse inscription is the corpus which includes metrological data and information where the coin is preserved or was listed for sale. The last two columns indicate the obverse style and the picture of reverse cross patterns. An asterisk indicates the specimen illustrated in the plate.

Table 3, *Levon V coin design-plate reference*, cross references obverse and reverse design patterns to the photographic coin pictures illustrated in the plates.

Table 1. *Catalogue of Levon V coins*

No.	CCA No.	ACV No.	Reverse Legend and Corpus	Obv. Style	Rev. Cross
Billons—King's Head/Cross					
Legend I. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳ/ԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ					
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳ					
01*	2237	500	+ ԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ (a) 0.61g*-16mm, 0.50g-16mm, 0.37g-14mm YN; 0.61g-15mm AC&B (Bulletin 15-119), 0.46g-14mm AC&B (Bulletin 18-251), 0.66g-15mm AC&B (Bulletin 18-252); (b) 0.7g* PB (MAC 122), 0.75g PB (CCA); 0.61g Armenian coll. (CS 4-850), 0.57g Armenian coll. (CS 4-851); Demirjian II-117, II-117a, V-201; (c) 0.73g* NK (Boutin 1425, Bourgey 947); (d) 0.62g* Slocum (Sotheby's-550); (e) 0.70g* WM coll. (Sekoulian p. 85); (f) AA* (1, CCA); HE (1, CCA); 1 (Gamalov 77); (g) 0.54g*-19.5mm Erevan Inv. 19032/242 gift of G. Mazlumian; Jerusalem gift by Bedoukian		
Legend II. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ (or ԱՍ)					
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ					
02*	2238a	501	+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ 0.62g*-14mm, YN		
03			0.55g PB (CCA); 0.68g-14mm AC&B (Bulletin 18-253); AD (1, CCA)		
04*			(a) 0.58g*-14mm YN; (b) 0.62g*-18.7mm Erevan Inv. 18798/59 gift of G. Mazlumian (∴ on each side of king's head)		
05*			0.70g*, 0.55g (3) WM (Sekoulian p. 85)		
06			0.45g WM (Sekoulian p. 85)	---	
07	2238V	501	+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ Ա 0.38g-15mm YN		
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ					
08	2238	501	+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲ 0.62g-15mm Kürkman (Legend of this e-mail transmission image is not very clear. The obverse of this billon could be double struck, the word could read ԹԱԳԱՒՈՐ where the last two letters are ligatured)		

Coinage of Levon V

No.	CCA No.	ACV No.	Reverse Legend and Corpus	Obv. Style	Rev. Cross
-----	------------	------------	------------------------------	------------	------------

Legend II. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ (or ԱՍ) (cont.)

+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ					
09	2238		0.75g PB (CCA)		
10					
11*	2238V	501V	0.56g-15mm MH Inv. 939156 (Zoubov coll.) + ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ		
12*			0.40g* Armenian coll. (CS 4-852)		
13			0.61g* Araratian II (CNG 46-794)		
14			0.70g-14mm Abgarians (YN III-267)		
15*	2238V	501V	0.76g-14mm MH Inv 939155 (Zoubov XX) + ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ Ա		
16*			0.64g* Araratian II (CNG 46-795); Demirjian VI-325 (crown with very high and pointed peaks) 0.54g* 13mm YN		
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՅՈՐ					
17	2238V	501V	+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲ. 0.62g-14mm MH Inv. 939157 (Zoubov coll.)		
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ					
18	2238V	501V	+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲ [ն] 0.38g-13mm JC		
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒ					
19*	2241V		+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ Ա		
20*	2240		0.60g* NK (Boutin 1427) + ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ		
21	2241		(a) 0.7g* PB (MAC 123); (b) 0.50g* WM (Sekoulian p. 86), (. on each side of king's head) AD (CCA),		
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՍՈՐ					
22	2239+1	501V	+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ 0.50g WM (Sekoulian p. 85)	---	

Legend III. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ					
23*	2239	502	+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅ		
24*			0.45g* Armenian coll. (CNG 27-230)		
25			0.7g* PB (MAC 124) (high neck and .. on each side of king's head); 0.43g-13mm AC&B (Bulletin 18-255)		
26*			0.58g-12mm SK coll.		
			(a) 0.75g*, 0.70g WM (Sekoulian p. 85); (b) 0.65g* Armenian coll. (CNG 27-231)		

No.	CCA No.	ACV No.	Reverse Legend and Corpus	Obv. Rev. Style Cross
-----	------------	------------	------------------------------	--------------------------

Legend IV. ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ՇԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ (cont.)

+ Լ .... ԹԱԳԱՒ				
27	2241+1		+ ՇԻՆ ... ՔԱՂ 0.50g WM (Sekoulian p. 86)	---
+ ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ Զ				
28*			+ ԻՆԵԼ Ի ՔԱՂ... 0.42g* 15mm YN (∴ on each side of king's head) (reverse double struck with two different dies?)	

Legend V. ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ

+ ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈ				
29*		503	+ ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈ (a) 0.60g* 18.8mm Erevan Inv. 18391/4 gift of Mazlumian; (b) AD* (Spink 102-469)	

Legend VI. ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ/ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ

+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ Ա				
30	2241+2	504	+ ԿԱՐՈՂՈՒ ... 0.55g WM (Sekoulian p. 86)	---
+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲ				
31*		504V	+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲ 0.53g* 16mm YN	
32*	2241+3		0.75g* WM (Sekoulian p. 86)	
33	2241+4		0.65g WM (Sekoulian p. 86)	---

Poghś—Lion Walking Right/Cross

Legend III. ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

+ ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ				
34	2242-1		+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈ 0.85g WM (Sekoulian p. 86)	---
35*			Jacob* (Seaby Bulletin February 1976, pl. 20-26), (lion rampant)	
+ ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ Զ				
36*			+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈ 0.91g* 16mm YN	
37*	2242V		+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅ 0.80g* PB (MAC 125)	
+ ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ				
38*	2242V		+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ Araratian* II (CNG 46-796)	
39	2242		+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅ 0.90g, 0.95g PB (CCA); MM (1, CCA); AD (1, CCA)	

Coinage of Levon V

No.	CCA No.	ACV No.	Reverse Legend and Corpus	Obv.	Rev. Style Cross
Legend III. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ (cont.)					
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ					
40	2244V	506	+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ 0.97g-15mm AC&B (Bulletin 19-261)		✚
41*			0.74g* Armenian coll. (CS 4-853)		✚
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ					
42			+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ 0.78g-16mm AC&B (Bulletin 18-256)		✚
43	2244+1		1.05g, 0.80g (2), 0.75g, 0.70g, 0.60g, 0.55g (2) WM (Sekoulian p. 87)	---	✚
44*			+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ 0.57g*-15mm YN		✚
45	2244+3		0.70g WM (Sekoulian p. 87)	---	✚
46	2244+2		0.60g WM (Sekoulian p. 87)	---	✚
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ					
47*	2243	506V	+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ է 0.95g* NK (Boutin 1431, the last two words incorrectly read by Boutin, ՀԱՅԻ)		✚
48	2243-1	506V	+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ 0.80g, 0.65g WM (Sekoulian p. 87)	---	✚
49			+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ 0.68g-16mm YN		✚
50	2243	506	1.05g-16mm Abgarians (YN III-268); Demirjian V-202		✚
51			0.70g-16mm, 0.78g-16mm AC&B (Bulletin 17-191, 192)		✚
52*			0.83g* Armenian coll. (MM12-858), (lion rampant)		✚
53			0.90g, 0.85g (2), 0.80g (3), 0.76g, 0.70g, 0.65g, 0.60g WM (Sekoulian, p. 87); AD (1 CCA)	---	✚
54*			(a) 0.68g*-16mm YN; (b) 0.55g* NK (Boutin 1428)		✚
55*	2243+1	506	+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ 0.65/1g* WM (in p. 87 Fr. Sekoulian calls this a simple cross and does not mention half moons; however, the illustration 2243+1 0.65/1) in pl. 7 shows a wide-arm cross with half moons in first and third quadrants)		✚
56			0.75g, 0.65 (2), 0.55g WM (Sekoulian p. 87)	---	✚
57*			0.66g-15.7mm Erevan Inv. 19862/7 gift of Kh. H. Demirchian		✚
58			0.90g*-15mm Erevan Inv. 18325/5 gift of Kh. and A. Devletian + ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ 0.76g-15mm Erevan Inv. 19517/11 gift of V. Momjian		✚

No.	CCA No.	ACV No.	Reverse Legend and Corpus	Obv.	Rev. Style Cross
-----	------------	------------	------------------------------	------	---------------------

Lion Walking Right/Cross

Legend III. Լեւոն Թագաւոր/ԱմենԱնն ՀԱՅՈՑ (cont.)

+ Լեւոն Թագաւոր					
59•	2242V		+ ԱմենԱնն ՀԱՅ Slocum* (Sotheby's 554);		
60			0.81g-17mm Abgarians (YN III-269)		
+ ..... Թագաւոր:					
61	2242V	505V	+ .....Յն ՀԱՅ 0.74g-15mm JC		
+ Լեւոն Թագաւոր					
62•	2244+4		+ ԱմենԱնն ՀԱՅՈՑ 1.05g• WM (Sekoulian p. 87)		
+ Լեւոն Թագաւոր					
63•	2242V	505V	+ ԱմենԱնն ՀԱՅՈՑ 0.67g•-16mm YN		
64			0.63g-15mm JC		
65•	2242		+ ԱմենԱնն ՀԱՅ 1.01g• Armenian coll. (CNG 27-232)		

Legend II. Լեւոն Թագաւոր/Կարողութեան ԱՅ (or ԱՍ)

+ Լեւոն Թագաւոր					
66•		507	+ Կարողութեան 0.57g•-15mm Abgarians (YN III-270)		
+ Լեւոն Թագաւոր					
67•	2245+1		+ Կարողութեան ԱՍ 1.05g• WM (Sekoulian p. 88)		

Legend IV. Լեւոն Թագաւոր/Շինել Ի ՔԱՂԱՔՆ

+ Լե... Թագաւոր...					
68•	2245-1		+ ... ՔԱՂԱՔՆ ... 1.10g• WM (Sekoulian p. 87. Photograph is not very clear. The cross pattern could be a combination of C1 with rays intersecting the cross similar to A4)		

Lion Walking Left /Cross

Legend III. Լեւոն Թագաւոր/ԱմենԱնն ՀԱՅՈՑ

+ Լեւոն Թագաւոր					
69•	2245	508V	+ ԱմենԱնն ՀԱՅ 0.8g• PB (MAC 126)		
70•			0.91g• Panossian (CNG 61-2377)		
+ Լեւոն ..... Թագաւոր:					
71•	2245	508	+ ԱմենԱնն ՀԱՅ 0.8g• WM (Sekoulian, p. 90-1)		

Coinage of Levon V

No.	CCA No.	ACV No.	Reverse Legend and Corpus	Obv. Style	Rev. Cross
-----	---------	---------	---------------------------	------------	------------

Lion Walking Left /Cross

Legend III. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ (cont.)

+ ԼԵՒՈ. ....

72• 2245

508

+ ...ՆԱ... ..

0.8g WM (Sekoulian, p. 90-2)

Legend IV. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԾԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ

+ ԼԵՒՈՆ .....Ռ

73 2245

+ ..... ՔԱՂԱՔՆ ...

0.95g PB (CCA); WM (CCA)

Table 2. Catalogue of Levon V uncertain coins

Billons	Poghs	Poghs
0.58g-15mm AC&B (Bulletin 5-146)	0.83g-16mm YN (CCA2243v, ACV506v)	0.55g WM (Sekoulian p. 86 2242-2)
0.59g-17mm AC&B (Bulletin 5-147)	0.65g-14mm YN (CCA2243v, ACV506v)	0.95g WM (Sekoulian p. 87 2242?)
0.40g-10mm AC&B (Bulletin 7B-12)	0.79g-15mm YN (ACV 505v)	0.70g WM (Sekoulian p. 87 2242?)
0.46g-14mm AC&B (Bulletin 17-189)	0.76g-15mm YN (CCA2243v, ACV506v)	1.20g WM (Sekoulian p. 87 2244)
0.68g-14mm AC&B (Bulletin 17-190)	0.75g-16mm YN (ACV 505-507, pierced)	0.75g WM (Sekoulian p. 87 2244)
0.57g-14mm AC&B (Bulletin 18-254)	0.57g-15mm (Bulletin 3-111)	0.65g WM (Sekoulian p. 87 2244)
0.66g-14mm JC	0.82g-15mm (Bulletin 3-112)	0.65g WM (Sekoulian p. 87 2244)
0.58g-14mm SK	1.13g-18mm (Bulletin 15-148)	0.60g WM (Sekoulian p. 87 2245+2)
	1.16g-22mm (Bulletin 15-149)	1.10g WM (Sekoulian p. 88)
	0.71g-14mm AC&B (Bulletin 15-150)	0.95g WM (Sekoulian p. 88)
	0.47g-10mm AC&B (Bulletin 7B-13)	0.85g WM (Sekoulian p. 88)
	0.52g-15mm AC&B (Bulletin 10-158)	0.65g WM (Sekoulian p. 88)
	1.36g-17mm AC&B (Bulletin 11-260)	0.50g WM (Sekoulian p. 88)
	0.61g-14mm AC&B (Bulletin 11-261)	0.75g WM (Sekoulian p. 88)
	0.60g-15mm AC&B (Bulletin 11-263)	0.70g WM (Sekoulian p. 88)
	0.38g-14mm AC&B (Bulletin 11A-415)	0.65g WM (Sekoulian p. 89)
	0.70g-15mm AC&B (Bulletin 12-498)	0.65g WM (Sekoulian p. 89)
	0.79g-16mm AC&B (Bulletin 12-499)	0.65g WM (Sekoulian p. 89)
	0.72g-17mm AC&B (Bulletin 12-500)	0.75g WM (Sekoulian p. 89)
	0.71g-16mm AC&B (Bulletin 12-501)	0.65g WM (Sekoulian p. 89)
	0.72g-14mm AC&B (Bulletin 12-503)	0.55g WM (Sekoulian p. 89)
	0.48g-15mm AC&B (Bulletin 13-236))	1.00g WM (Sekoulian p. 89)
	0.57g-15mm AC&B (Bulletin 18-257)	0.50g WM (Sekoulian p. 89)
	0.63g-15mm AC&B (Bulletin 18-258)	0.65g WM (Sekoulian p. 89)
	0.63g-16mm AC&B (Bulletin 18-259)	0.75g WM (Sekoulian p. 89)
	1.03g-16mm AC&B (Bulletin 19-262)	0.60g WM (Sekoulian p. 90)
	0.69g-15mm AC&B Bulletin 19-263)	0.50g WM (Sekoulian p. 90)
	0.66g-15mm Joseph (YN I-220, ACV507)	0.55g WM (Sekoulian p. 90)
	0.62g-15mm Kurkman (uncertain)	0.70g WM (Sekoulian p. 90)
	0.60g NK (Boutin 1429)	0.65g WM (Sekoulian p. 90)
	0.68g NK (Boutin 1430)	0.55g WM (Sekoulian p. 90)
	0.75g NK (Boutin 1432)	0.50g WM (Sekoulian p. 90)
	0.67g (MM12-859)	0.40g WM (Sekoulian p. 90)
	0.56g (CS4-854)	
	0.63g-15mm JC	LION TO LEFT
	0.75g-15mm NT	0.60g WM (Sekoulian p. 90)
	0.45g-14mm SK	0.75g WM (Sekoulian p. 90)
	0.62g-17mm SK	0.70g WM (Sekoulian p. 90)
		0.55g WM (Sekoulian p. 90)
		0.45g WM (Sekoulian p. 90)

STYLISTIC ANALYSIS

Billon Obverse Styles

In our classification as well as Bedoukian's corpus, Types II and III are the most commonly inscribed legends both on billons and pogs. There are 26 billons in Type II and III category (26 out of 44) and except for one pogh, all fall in the type II and III categories (55 out of 56). Type I is only inscribed on the billons, the legend is continued on the reverse, and is scarcer than types II and III combined: per Table 4, Type I 14 billons, Type II 26, and Type III 7. Billons listed under lot No. 1, per Table 1, is the largest variety where 21 pieces are classified even though all of them do not have metrological data. This variety seems to be struck with better workmanship than all other billons. Also the design is uniform and they are in a better state of preservation. During the entire history of Cilician Armenia, the kings began striking their coins with very attractive design. The quality of workmanship declined near the end of each king's reign. Generally, the later issues were very poor in style, engraving, and appearance. Therefore, it is entirely possible that chronologically No. 1 billons (Legend I) may have been engraved and struck first.

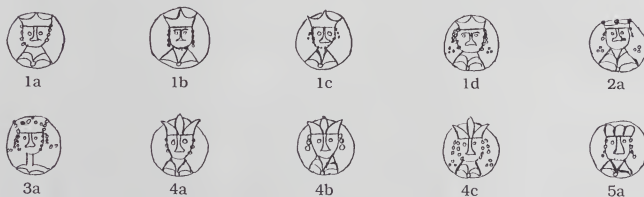

Fig. 1. *Levon V billon obverse style patterns*

As noted earlier, the obverse of Levon's billons have the same basic design, but numerous varieties exist (Fig. 1, *Levon V billon obverse style patterns*). The stylistic variation is primarily based on the crown, its ornaments, and the royal mantle. For example, on some billon varieties the crowns have three sharp peaks or precious stones, reminding us of the crown on early double trams of King Levon I. The king's face is very lightly bearded and he is wearing a crown with three peaks (Fig. 1-1a). This design has variations, an ornament is hanging from the crown on both sides of the head and are very close to the head (Fig 1-1b), the ornaments curl away from the head (Fig. 1-1c), and three jewels are hanging from pendants originating from the crown (Fig. 1-1d).¹⁴ On another variety, the crown with three large precious stones on the top and pendant with three jewels design, shows the king's head and the entire bust (Fig. 1-2a).¹⁵ On the last variety of this crown series, the jewels on the crown peaks can be seen very distinctly, and also two jewels are hanging from both of these pendants, furthermore the king has a high neck (Fig. 1-3a).

¹⁴ *ibid.*

On different billon varieties the three peaks of the crown remind us of the upper half of fleur-de-lys, consisting of three patterns (petals), the face is lightly bearded (Fig. 1-4a). Also, this type of crown reminds us the crown of King Levon I engraved on both of his Antiochene billons. Variations of this design has an ornament hanging from the crown on both sides of the head (Fig. 1-4b). On another other variety, three jewels are hanging from these pendants (Fig. 1-4c).¹⁶

The peaks on one billon are rounded and the hanging ornaments are curled away from the head (Fig 1-5a).

As mentioned above, there are similarities between the crowns of earlier kings and Levon V. One could make a point and start comparing the crowns of Levon V with King Levon I, Hetoum I, Levon II, and all other rulers in the kingdom. For example, Levon I (1196-1219)¹⁷ and Hetoum II (1289-1305)¹⁸ on their billons have a crown similar to 4c and 2a, respectively. The crowns of Cilician Armenian kings is in itself worthy of special study;¹⁹ however, comparing all crown designs with Levon V's is beyond the scope of this paper. Furthermore, analyzing the evolution of the entire crown series of Cilician Armenian kings could be a very extensive study overshadowing the coinage of Levon the V.

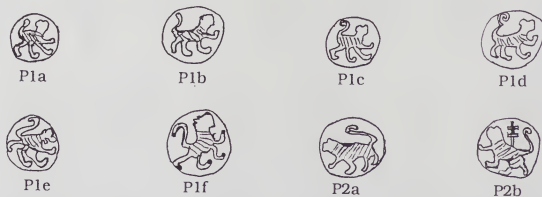

Fig. 2. *Levon V pogh obverse style patterns*

Pogh Obverse Styles

The design engraved on the obverse of the poghs is the lion of Cyprus. Generally, there is a slight difference. On the coins ascribed to the medieval kings of Cyprus, the lion is to left and rampant, as struck on the silver coins, billons, and coppers during the crusading period.²⁰ On most Armenian coins the lion is walking right, horizontally.²¹ Compare the lion

¹⁶ *ibid.*

¹⁷ The orientation of .: may vary.

¹⁸ Bedoukian, CCA, pl. I, Nos. 9 and 12a; MAC, pl. III, Nos. 32 and 33; Nercessian, ACV, pl. 21, No. 281.

¹⁹ Bedoukian, CCA, pl. VIII, No. 1588; MAC, pl. VII, No. 76; Nercessian, ACV, pl. 32, No. 396.

²⁰ Haik Ter-Ghevondian has done some work on selected crowns. "The Royal Crowns Used in Cilician Armenia from the 12th through 14th Century," *Bazmavep*, Vol. CXLII (1984), Nos. 3-4, pp. 305-318; "Silverwork in Cilician Armenia (13th and 14th Centuries)," *Bazmavep*, Vol. CL (1992), Nos. 1-4, pp. 297-320 (both in Armenian).

²¹ D. M. Metcalf, *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford* (London, 1995). To mention a few, see plate 26, Nos. 662, 663, 666 (deniers, Hugh III, 1267-1284); 668, 669, 670, 671 (gros and half gros, Henry II, 1285-1324); 672, 673 (half gros, Amaury, 1306-1310); plate 29, Nos. 727, 728, 729, 731 (deniers, Henry II); plate 33, Nos. 797, 798, 799, 800 (deniers, James I, 1382-1398 and Janus, 1398-1432). Line drawings,

on Levon's copper coins with the lions on gros and half gros belonging to King Henry II, billon sezin of King Janus and billon denier of King James I of Cyprus (Plate 2-A, B, C, D).²²

As indicated earlier, because of poor preservation, it is very difficult to classify the pogs based on the styles of lion's head, body, and legs. The method chosen to classify them depends on the lion's posture and style of lion's tail. The varieties include the lion posture to right or left, the tail of the lion — almost straight with a kink at the top end of the tail (Fig. 2-P1a), up but there is a curve to right in the middle (Fig. 2-P1b), straight up but there is a loop at the end of the tail (Fig. 2-P1c), the tail is extended to right horizontally toward the head and it is curled backwards (Fig. 2-P1e), and on other varieties the lions is rampant and the tail is curled backward (Fig. 2-P1f).

On scarcer pogh varieties, the lion is walking left with the tail extended to left horizontally and it is curled backwards (Fig. 3-P2a) and others have a cross with double bars behind the lion. (Fig. 2-P2b). It should be emphasized that if the coin is in very poor condition the cross with two bars may not be easily visible.

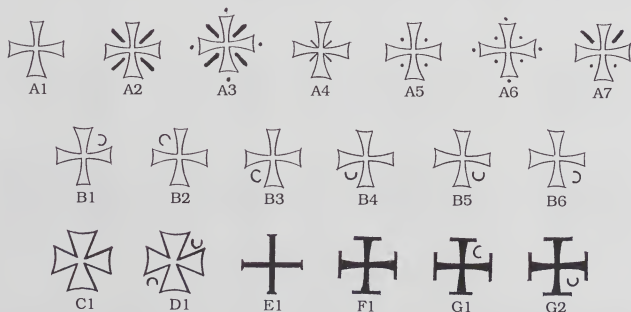

Fig. 3. *Levon V cross style patterns*

Cross Patterns

The reverse cross patterns (Fig. 3. *Levon V cross design patterns*) are classified into nineteen varieties where the first cross also is the predominant pattern. It should be mentioned that this design (cross pattée or simple cross) is the basic cross design appearing with a multitude of variations on the copper coins of all Cilician Armenian kings except King Levon I. However, it is engraved on the billons of King Levon I as well as the billons of

Plate 2-A, B, C, D, reprinted from P. Lambros, *Medieval Coins of Cyprus* (reprint, Chicago, 1980), plates Γ-22, 24; ζ-66, 61.

²¹ It should be noted that when walking, the lion's head, normally is level. However, this posture is not quite constant. On numerous coins the body and the head are elevated.

²² *ibid.*

Crusaders. The cross patterns appearing on the reverses of King Levon V include numerous additional variations of this simple cross design. Figure 3-A1 illustrates this simple cross. There are some crosses which have design modifications in all quadrants, rays in four quadrants (Fig. 3-A2), cross radiating rays or rays intersecting the cross (Fig. 3-A4), dots in four quadrants (Fig. 3-A5). They have also the practice of placing dots near the tip of cross-arms (Figs. 3-A3 and A6). Because of the nature of strikes these dots at the tips of the cross-arms may or may not be visible. Occasionally, it may be visible at the tip of one arm or two arms. It is not unusual to see one, two or three of four rays present in cross-angles.

The next interesting basic variation is with half moon appearing in one of the quadrants: in the first quadrant, the half moon is pointed left (Fig. 3-B1); in the second quadrant, the half moon is pointed towards the center (Fig. 3-B2); in the third quadrant, the half moon is pointed toward right (Fig. 3-B3) and up (Fig. 3-B4); in the fourth quadrant, the half moon is pointed toward up (Fig. 3-B5) and left (Fig. 3-B6). In addition to these, there is a combination of first and third quadrants where the half moon is up and down (Fig. 3-D1), respectively.

Cross pattern C1, with thick arms, may seem to be a crude representation of a simple cross. So far it has been noticed only on poghs.

There are crosses made of straight lines (Fig. 3-E1), their modifications include a potent cross where each side of the cross has a bar (Fig. 3-F1), and a half moon shown to right in the first quadrant (Fig. 3-G1) and up in the fourth quadrant (Fig. 3-G2).

It should be emphasized that because of the poor preservation of the poghs (billons to lesser extent) it is difficult to distinguish between cross pattern; the differentiation between A1 and F1 is a challenge. Occasionally, they are mixed; for example two of the cross-arms may be of type A1 and the other two, F1. Was this due to original engraving error or deliberate? Handling numerous examples would give the cataloguer valuable experience; however, considering the scarcity of these coins, this may not be possible for an average collector. Observing the arms on each side of the cross-arm would help in making the final determination.

Unlike his billons, both the styling and the striking of the poghs indicate a poor workmanship. Table 2 is a testimony to this. Occasionally the legend begins at a position other than 12 o'clock. This is very conspicuous on the reverse, since the inscription circle cross does not align with one of the arms of the reverse cross.

On the obverse of poghs (the lion walking right design) this poor workmanship is not easily detectable. In order to align the cross in the inscription circle at 12 o'clock position, occasionally the coin needs to be rotated counterclockwise, to an extent that the walking lion takes the position of ramping. Also, some crosses have only a few rays engraved instead of four or two of the arms have dots instead of four of them, others have a cross which is a combination of A1 and F1 types. Uniformity is not present on all coins.

The possibility of new obverse and reverse pattern varieties of poghs are not excluded. The multitude of uncertain poghs listed in Table 2 would continue to be a constant reminder of this uncertainty.

Metrology

The primary source of our classification of the coinage of Levon V has been the published numismatic literature, as indicated earlier. For metrological data this is applicable more so. Most sale catalogues and published literature do not provide a good illustration or at best

publish only its weight. For this reason in Table 2. *Catalogue of Levon V uncertain coins*, coins were included which had only weights (also occasionally diameters). Hence, for metrological data two different weights are given and specified as, "Average weight of 62 pieces" in addition to the coins tabulated in metrological tables.

Table 3. *Levon V coin design-plate reference*

Billons		Poghs		Crosses	
1a	Not in plate	P1a	66	A5	29
1b	1, 29	P1b	44	A6	11
1c	11	P1c	37	A7	Not in plate
1d	4, 5	P1d	57	B1	Not in plate
2a	28	P1e	38	B2	16, 66
3a	24	P1f	35, 36	B3	Not in plate
4a	2	P2a	69	B4	19
4b	15	P2b	70	B5	31
4c	20	Crosses		B6	32
5a	16			C1	44
				D1	55
				E1	26
				F1	35, 36
		A1	1	G1	63
		A2	4, 15	G2	24
		A3	5		
		A4	28		

Table 4. *Relationship of weight (grams) and legend groups, billons*

Legend→	I	II				III	IV	V	VI		
	1	2-9	10-16	17-21	22	23-26	27-28	29	30	31-33	Total
X>0.81											
0.76-80			1								1
0.71-75	2	1				1				1	5
0.66-70	3	2	1	1		2					9
0.61-65	4	3	2	1		1				1	12
0.56-60	1	1	1	1		1					6
0.51-55	1	4	1						1	1	8
0.46-50	2			1	1		1	1			5
0.41-45		1				2	1				4
0.36-40	1	1	1	1							4
0.31-35											
X<0.30											
Total	14	13	7	5	1	7	2	1	1	3	54
Mode											0.62g
Median											0.58g
Average											0.59g
Average weight of 62 pieces (Tables 1 and 2)											0.59g

Fifty-four billons are tabulated in Table 4, showing the relationship of coin weights and legend groups. Type I has 14 coins, more than any other variety. If all varieties in Type II (Nos. 2 to 22) are combined, then group II will have 26 coins, more than any other group. The mode for the billons is 0.62 gram; median, 0.58 gram. The average of 54 coin weights is 0.59 gram; whereas for 62 coins, again 0.59 gram, exactly the same weight. The lightest billon catalogued is 0.37 gram, the heaviest, 0.75 gram. We could compare with the data Bedoukian had in his corpus but there is not much data there to make a meaningful comparison since he was able to recorded only the weights of 3 billons.²³

A comparison with the billons issued by his predecessors indicate that Levon V's billons are comparable to what Hetoum II issued, that is 0.57 gram.²⁴ The billons of Levon V have an average weight of 0.59 gram not much different from Hetoum II's.

Table 5. *Relationship of diameter (mm) and legend groups, billons*

Legend→	I	II				III	IV	V	VI		Total
	1	2-9	10-16	17-21	22	23-26	27-28	29	30	31-33	
20ø	1 ²⁵										1
19ø		1						1			2
18ø											
17ø											
16ø	2									1	3
15ø	2	3	1				1				7
14ø	2	2	2	1							7
13ø			1	1		1					3
12ø						1					1
Total	7	6	4	2		2	1	1		1	24
Modes										14ø and 15ø	
Median											14ø
Average (21 pieces)										14.33ø ≈ 14ø	
Average diameter of 29 pieces (Tables 1 and 2)										14.24ø ≈ 14ø	

Very few catalogues list the diameters of billons and pogh. Most of the sale catalogues publish their photographic illustrations of actual size. Apparently for this reason they see no need to measure the coin diameter. Perhaps some consider this not to be important data. Based on accumulated data, for 21 (24 less 3) coins (Table 5), the diameter modes are 14 and 15 mm; median, 14 mm; the average diameter for 21 coins is 14.33 mm or approximated to 14 mm, the diameter of 29 pieces, 14 mm. The smallest diameter catalogued is 10 mm but this can be considered an oddity and disregarded, giving us a range of 13 to 16 mm range for the billon diameters.

²³ Bedoukian, CCA, pp. 408-409, weights of 3 billons (0.75g, 0.75g, 0.50g) averaging 0.67g.

²⁴ Y. T. Nercessian, "Half Trams of Cilician Armenian Kings," *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXIX (2003), No. 2, pp. 35-52, pls. 2 and 3 (in Armenian) with English summary).

²⁵ Data above 16 mm diameter is not included in the above statistics.

Sixty-one pogs are tabulated in Table 6, showing the relationship of coin weights and legend groups. Type III has 53 coins, more than any other variety. The mode for the pogs is 0.80 gram; median, 0.80 gram. The average of 61 coin weights is 0.78 gram; whereas for 137 coins, 0.73 gram. The lightest pogh catalogued is 0.38 gram, the heaviest, 1.36 grams. Once again, the pogs available to Bedoukian was not in sufficient quantity to make a meaningful statistical comparison for the average weights.²⁶

Table 6. *Relationship of weight (grams) and legend groups, pogs*

Legend→	III						II			III			IV		
	34-5	36-7	38-9	40-6	47-60	61	62-65	66	67	68	69-70	71	72	73	Total
	Lion walking left														
X>1.20															
1.11-15															
1.06-10										1					1
1.01-05				1	1		2		1						5
0.96-00				1											1
0.91-95		1	1		1						1			1	5
0.86-90			1		2										3
0.81-85	1				4										5
0.76-80		1		3	7						1	1	1		14
0.71-75				2	1	1									4
0.66-70				2	5		2								9
0.61-65					5		1								6
0.56-60				2	1			1							4
0.51-55				2	2										4
0.46-50															
0.41-45															
0.36-40															
X<0.35															
Total	1	2	2	13	29	1	5	1	1	1	2	1	1	1	61
Mode	0.80g														
Median	0.80g														
Average	0.78g														
Average weight of 137 pieces (Tables 1 and 2)	0.73g														

It is interesting that most of the pogs of Levon V have type III legend, "Levon king/of all the Armenians." This title "king of all the Armenians" was used by kings Levon I, Levon II, and Hetoum II, even though the latter was not anointed as a king.²⁷ There may have been a political reason why this type of legend was inscribed on his coins near the end of the kingdom, and especially when Levon V ruled on a very small fraction of the land which once

²⁶ Bedoukian, CCA, pp. 409-410, weights of 6 pogs (0.90g, 0.95g, 0.75g, 1.05g, 0.65g, 0.90g) averaging 0.88g.

²⁷ Bedoukian, CCA, pp. 131-132, Nos. 13-36; pp. 290-298, Nos. 1429-1484; pp. 314-315, Nos. 1575-1588; Nercessian, ACV, pp. 112-113, Nos. 268-269; p. 138, Nos. 369-371; pp. 143-144, Nos. 394-396.

was the medieval kingdom of Cilician Armenia. Quite a few authors have written extensively on this subject and it is beyond the scope of this paper.²⁸

If we compare with the weights of pogs struck by the latter kings of Cilician Armenia, Levon IV to Gosdantin IV, we see that Levon V's pogs are the lightest. The average weight of pogh for Levon IV is 1.33 grams (70 coins used for statistics), Guy 1.33 grams (4 coins), Gosdantin III 1.09 grams (4 coins), Levon the Usurper 1.48 grams (3 coins), Gosdantin IV 0.95 gram (5 coins).²⁹

Based on data accumulated (Table 7), for 17 copper coins, the diameter mode is 16 mm; median, 16 mm; the average diameter for 17 pogs is 15.83 mm approximated to 16 mm, the diameter of 50 pieces is approximated to 15 mm. The smallest and longest diameters catalogued (10, 22 mm) may seem to be oddities, for normal range we can safely accept 15 to 17 mm range for the pogh diameters.

Mints

During the final months of the Cilician Armenian kingdom, the lands adjacent to the Mediterranean shore were lost to the Mamluks. Therefore, only the mint of Sis would have been in operation. This is not, however, confirmed by the legend on the coins.

Table 7. *Relationship of diameter (mm) and legend groups, pogs*

Legend→	III							II			III			IV		
	34-5	36-7	38-9	40-6	47-60	61	62-65	66	67	68	69-70	71	72	73	Total	
	Lion walking left															
18ø																
17ø																1
16ø		1		1	7	1	1								11	
15ø				2	1			1	1							5
14ø																
13ø																
12ø																
Total		1		3	9	1	2	1								17
Mode																16mmø
Median																16mmø
Average																15.63mmø ≈ 16mmø
Average weight of 50 pieces (Tables 1 and 2)																15.43mmø ≈ 15mmø

²⁸ Bedoukian, CCA, p. 100; Berj Sabbaghian, *Numismatic Inquiries* (Aleppo, 1986), p. 29 (in Armenian); Vartan Mateossian, "On the Title of «All Armenians» of Levon V Lusignan," *Bazmavep*, Vol. CXLVIII (January-February, 1990), Nos. 1-2, pp. 234-237 (in Armenian).

²⁹ Y. T. Nercessian, "Copper Coins of Levon IV," *Armenian Numismatic Studies*, (Los Angeles, 2000), pp. 408-417, reprinted from *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXIV (19983), No. 1, pp. 3-9, pls. 1. For statistical data see Table I, Average weight of Cilician Armenian royal coppers.

One is amazed that during such a short regnal period (seven months) Levon issued so many coin varieties. Obviously, he could not have struck coins in hundreds of thousands. The total number of coins that have survived and reached us are in hundreds. But an examination of all different varieties (hence numerous different dies) would convince a numismatist that originally they must have been struck at least in tens of thousands. Also, they are very light and fragile metallic coins. It would not be expected very many billons and pogs reaching us in good condition after being kept in soil for six hundred years and facing many harsh conditions of nature. Therefore, their rate of survival would be much poorer than the silver trams of Levon I or Hetoum-Zabel.

The present catalogue was prepared with all the material available for this study. If the this classification method does not include all the varieties and is not complete, in our humble opinion, it should be very close to it. Numismatists and collectors having unlisted variety of Levon V coins in their collection are encouraged to contact us and provide a good photograph, description, and metrological data. Perhaps, a supplement can be published in the future.³⁰

ABBREVIATIONS

AA—A. Achdjian coll. in Paris.

Abgarians—"Armenian Coin Auction of Dr. Mesrop Abgarians," Y. T. Nercessian, *Auction III: Mail Bid Auction*. Pico Rivera, CA: 2 June 1998.

ACV—Y. T. Nercessian, *Armenian Coins and Their Values* [ACV]. Los Angeles: Armenian Numismatic Society, *Special Publication*, No. 8, 1995.

AD—Asbed Donabedian coll. or "Ancient and Medieval Coins from the Collection of Professor Asbed Donabedian," *Spink Coin Auction* 102. London: 2 March 1994.

Boutin—S. Boutin, *Collection N. K.: Monnaies des Empires de Byzance ... Monnaies de l'Arménie Artaxiate et de l'Arménie Cilicienne*. Maastricht: 1983.

Bourgey—Bourgey, *Numismatique Collection N. K.* Paris: 27 October 1992.

Bulletin—Y. T. Nercessian, *Armenian Coins and Books* [AC&B], *Bulletin* 15 (1991), 17 (1994), 18 (1996), 19 (1998), Pico Rivera, CA.

CCA—Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* (New York, 1962; Vienna, 1963; revised edition, Danbury, Connecticut, 1979).

CNG 27—Classical Numismatic Group, Inc. *Auction XXVII; A Mail Bid Auction Sale*. Quarryville, Pennsylvania: 29 September 1993.

CNG 46—Classical Numismatic Group, Inc., *Auction XLVI; A Public Mail Bid Auction Sale*. Lancaster, Pennsylvania: 24 June 1998.

CNG 61—Classical Numismatic Group, Inc. *Auction XXVII; A Mail Bid Auction Sale*. Lancaster, Pennsylvania: 25 September 2002.

CS—Credit Suisse, *Auction 4: Important Ancient & Mediaeval Coins Including an Armenian & Judean Collection*. Berne: 3 December 1985.

Demirjian—T. Demirjian, *Catalogue* II (1974), V (1976), VI (1977), Riverdale: NY.

Erevan—State History Museum of Armenia in Erevan.

Jacob—Kenneth A. Jacob, "Coins of Cilician Armenia," *Seaby's Coin and Medal Bulletin* (January-February, 1976), Nos. 1, 2 (689, 690), pp. 1-6, 38-43, pls. 7, 20, respectively.

JC—Jirair Christianian coll.

³⁰ I would like to extend my thanks to Ruben Vardanyan curator and director of Numismatics Section of the State History Museum of Armenia, Erevan, for sending me a list and a complete set of photographs of their holdings and also to Jirair Christianian, Lena Garabedian, Garo Kürkman, and Stephen Koundakjian for participating in this project.

- Joseph—"Numismatic Collection of Emil Joseph," Y. T. Nercessian, *Auction I: Mail Bid Auction*. Pico Rivera, CA: 2 May 1997.
- Gamalov—S. A. Gamalov-Churaev, *Classification of Roupenian Coins (According to C. Sibilian)* (St. Petersburg, 1923) (in Russian).
- GK—Garò Kürkman coll.
- HE—Hermitage Museum in St. Petersburg.
- Jerusalem—Museum of the Armenian Patriarchate in Jerusalem.
- MAC—Paul Z. Bedoukian, *Medieval Armenian Coins*. Paris: 1971, reprinted from *Revue des Études Arméniennes*, New Series, Vol. VIII (1971), pp. 365-431; also in SNS [I], pp. 191-268.
- MM—Mardikian Museum (now "Cilicia" Museum), Antelias, Lebanon.
- MM12—Auctiones AG. *Auktion 12: Münzen der antike, des mittelalters und der neuzeit*. Basel: 29-30 September 1981.
- NK—*Numismatique Collection N.[adia] K.[apamadjian]*, see Bourgey and Boutin.
- NT—N. Teheurekdjian coll.
- PB—Paul Z. Bedoukian coll.
- Sekoulian—Fr. Au. Sekoulian, *The Coins of Gosdantin III-Levon V in the Mekhitarist Museum in Vienna*. Vienna: Mekhitarist Press, *Nationalbibliothek*, Vol. CCXVI, 1971 (in Armenian).
- SK—Stephen Koundakjian coll.
- Slocum—Sotheby's. *The John J. Slocum Collection of Coins of the Crusades*. London: 6-7 March, 1997.
- SNS [I]—Paul Z. Bedoukian, *Selected Numismatic Studies [I]*. Los Angeles: Armenian Numismatic Society, *Special Publication*, No. 1, 1981.
- YN—Y. T. Nercessian coll.
- WM—Mekhitarist Congregation Museum in Vienna.
- Zubov—B. V. Zubov collection preserved in the Historical Museum in Moscow.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՎԵՐՋԻՆ ԹԱԳԱՆՈՐ՝
ԼԵՒՈՆ Ե-ԻՆ ԴՐԱՄԱՀԱՏՈՒԹԻՒՆԸ
(Դասաւորութիւն մը)
[Ամփոփում]

Յիսուն տարի առաջ Ջարէհ Պտուկեան սկսաւ ուսումնասիրելու Կիլիկեան Հայաստանի դրամները: Եւրոպա ճամբորդէյ 1958-ին ու քանի մը շաբաթ յետոյ Նիւ Եորք վերադարձաւ 5000 դրամներու ալիւմինիումէ թուղթէ նմանահանութեամբ: 1962-ին լոյս տեսաւ իր կոթողային մենագրութիւնը՝ Կիլիկեան Հայաստանի դրամները: Այս գիրքին հրատարակութիւնը մեծապէս սատարեց հայկական դրամներուն քուրայէն փրկուելուն: Այսօր Ռուբինեան հարստութեան կտրած դրամներուն հաշիւը չուրջ 100,000 կտոր է:

Պտուկեան դասաւորեց իրեն ծանօթ ըլլոր հայկական դրամներն ու պատրաստեց իր քօր-փուսը: 1962-ին Լեւոն Ե թագաւորին վերագրեց 14 բիլլոն (արծաթի ցած տոկոսով ու պղինձի մետաղաձոյլ) և 19 փող (պղինձէ դրամ), դասաւորուած՝ ընդամենը տասը տարբերակներու:

Լեւոնի կտրած դրամները հիմնականին մէջ երկու տեսակ են, բիլլոն և փող: Երկուքն ալ ունին միջրինակ պատկերատար, Բիլլոնի երեսին դրուագուած է թագաւորի հանդիպահայեաց

կիսանդրին, փողին երեսին՝ Կիպրոսի առևածը. երկուքին ալ ետևի դրոշմը՝ խաչ, Այս երկու տեսակ դրամներու շրջագրութեանց, խաչերու զարդարուեստին, երբեմն ալ առևածի ուղղութեան պատճառով բազմաթիւ տարբերակներ գոյութիւն ունին: Պէտք է շեշտուի, որ եթէ դրամահաւք մը բազմաթիւ օրինակներ հաւաքել կը փափաքիք, Լևոնի բիլլոններէն ու փողերէն, հայերէն կարողանալ կարդալը կ'օգնէ զանոնք դասակարելու աշխատանքին մէջ: Պտուկեանի ջօրփուտին, մեր զրեքին, ինչպէս նաև այս դասակարութեան մէջ, ցուցակագրութիւնը հիմնուած է խորագրութեանց հետեւալ տարբերակներուն վրայ:

Շրջագրութիւն I. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳ/ԱՌՈՐ ՀԱՅՈՑ

Շրջագրութիւն II. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԿԱՌՈՂՈՒԹԵՆ ԱՅ (կամ ԱՍ)

Շրջագրութիւն III. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Շրջագրութիւն IV. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԸՆԴԵԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ

Շրջագրութիւն V. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ

Շրջագրութիւն VI. ԿԱՌՈՂՈՒԹԵՆ/ԿԱՌՈՂՈՒԹԵՆ

Մեր ու Պտուկեանի դասակարութեանց մէջ ամենէն շատ դրոշմուած շրջագրութիւնները երկրորդ ու երրորդ տեսակներն են: Առաջին տեսակ շրջագրութիւնը միայն դրոշմուած է բիլլոններու վրայ և աւելի հաղուազիւտ է քան թէ միւս յաջորդ երկու տեսակները: Այսպիսի բիլլոններու կաղապարները պատրաստուած են աւելի խնամեալ, և ժամանակագրական տեսանկիւնէն՝ հաւանաբար եղած ըլլալ սկզբնական դրամները:

Բիլլոններու երեսին դրուագուած թագաւորի կիսանդրին ընդհանուր առմամբ միօրինակ պատկերատիպ մըն է: Սակայն կարելի է նշմարել փոքր տարբերութիւններ թագի կատարի ատամներուն և զարդերուն միջև, ինչպէս նաև թագաւորի երեսին արտայայտուելու և արքայական թիկնոցի ձևերուն մէջ:

Պղինձէ փողերուն երեսին քանդակուածը Կիպրոսի առևածն է, կայ փոքր տարբերութիւն մը. Կիպրոսի թագաւորներու արծաթէ ու պղինձէ դրամներուն վրայ քանդակուած առևածը ետևի ոտքերուն վրայ է ու կ'ոստոտի, մինչդեռ հայկական պղինձներու մեծամասնութեան վրայ առևածը հորիզոնական է և դէպի աջ կը քալէ: Գոյութիւն ունին հազուադիւրդ ղէպի ձևի քաղդ տարբերակներ, ուր որոշ առևածներու ետին կայ կրկնաթև խաչ մը: Փողերու մեծամասնութեան վատ պահպանուած վիճակը հարկադրեց, որ ցուցակագրութիւնը չհիմնուի առևածի զլխուն, մարմնին և ոտքերուն ձևերուն վրայ. այլ՝ դասաւորելու համար ընտրուած եղանակը հիմնուեցաւ առևածի պոչի ձևերուն վրայ՝ զրեթէ չիտակ վեր, մէջտեղի անկիւնը, պոչին կլորակ ծայրը և մինչև առևածի զլխուն կողմը երկարելը ինչպէս նաև առևածին զրեթը:

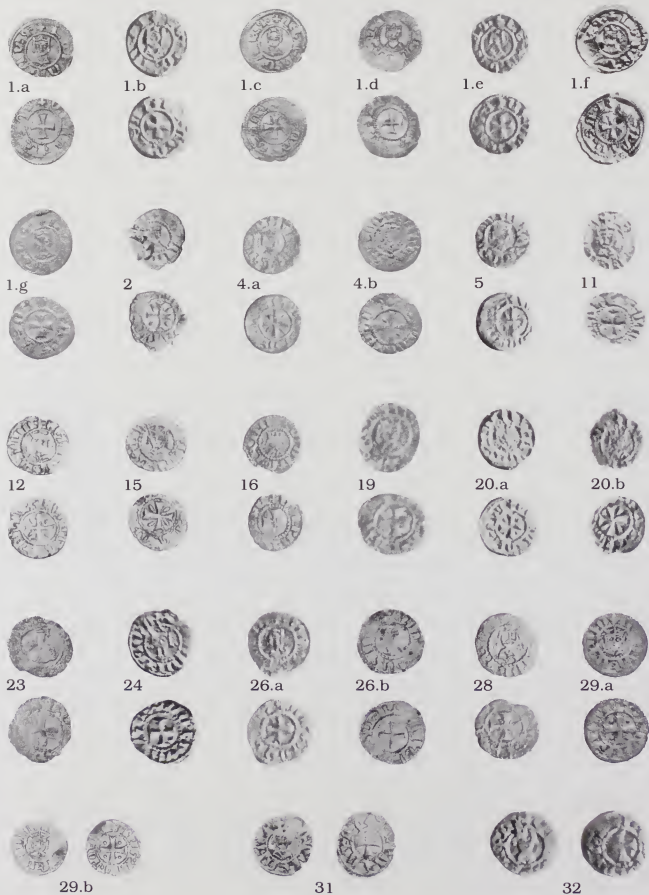
Բիլլոններու ու փողերու ետին դրոշմուած խաչանիշերու տարբերակներն են՝ պարզ խաչ, չորս ճառագայթով խաչ, չորս կէտով խաչ և ստուարաթևով խաչ: Երբեմն կայ կիսաուռիս մը խաչի մէկ քառորդին մէջ:

Բիլլոններու միջին կշիռն է 0.59 գրամ, ամենէն ցածը՝ 0.37 գրամ, ծանրը՝ 0.75 գրամ: Բիլլոններու միջին տրամագիծն է 14 մմ, տրամագիծերու սահմաններն են 13-16 մմ:

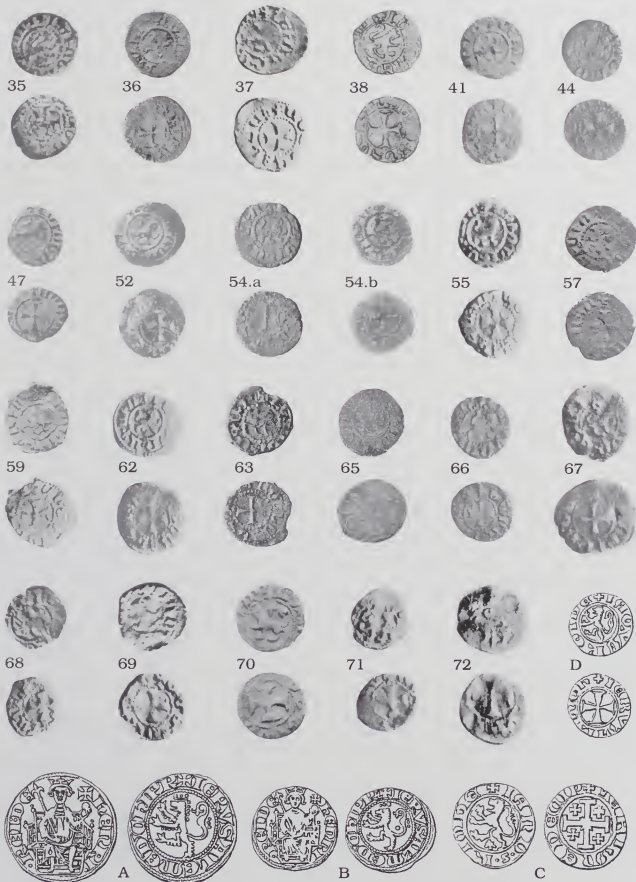
Փողերու միջին կշիռը եղած է 0.78 գրամ, ամենէն ցածը՝ 0.38 գրամ, բարձրը՝ 1.36 գրամ: Փողերու միջին տրամագիծն է 16 մմ, տրամագիծերու սահմաններն են 15-17 մմ:

Այս ցուցակագրութիւնը փորձ մըն է դասաւորելու նախորդ քառասուն հինգ տարուան ընթացքին յայտնաբերուած նորութիւնները: Դասակարութեան համար Լևոնի դրամները քննուած են հեղինակին հաւաքածոյէն, Պտուկեանի ջօրփուտէն, Սեքուլանի ցուցակագրութեանէն, բոլոր մեզի հետ գործադրող թանգարաններէն ու դրամահաւքներու հաւաքածոյէն, ինչպէս նաև վաճառքի համար պատրաստուած կատալոգներէն:

Ե. Թ. Ներսիսեան

Y. T. Nercessian, Coinage of Levon V

Y. T. Nercessian, Coinage of Levon V

ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

- 1 AMANDRY, Michel. Du monnayage d'Artaxisata et des soi-disant monnaies d'Aegospotami, by Michel Amandry. *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, Vol. 571 (November 2002), No. 9, pp. 173-177, illus.

The author summarizes the work of his predecessors on the civic coins of Artaxata. Two previously published civic coins of Artaxata are described. A copper coin hitherto attributed to the city of Aegospotami is described and assigned to the city of Artaxata, by linking the similarity of portraits of Tyche struck on the obverses of all types of coins discussed. YTN

Հեղինակը կ'ամփոփէ իր նախորդներուն աշխատանքները Արտաշատի քաղաքային դրամներուն մասին: Նախապէս հրատարակուած Արտաշատի երկու քաղաքային դրամներ նկարագրուած են: Պղինձ մը որ նախապէս վերագրուած էր Անգոստիոթմաի քաղաքին, հիմա կը վերագրուի Արտաշատ քաղաքին, կապուելով Բախտի նկարին նմանութեան, որ զարնուած է քննարկուած բոլոր տեսակ դրամներու երեսներուն վրայ: ԵԹՆ

- 2 ASBAREZ. Armenian dram Gaining Ground Against Dollar, Euro. *Asbarez*, Vol. 95 (19 July 2003), No. 12017, p. 4, 10.

In discussing the Armenian dram against the dollar and euro, the picture of a 500 dram coin (2003) is illustrated. YTN

Հայկական դրամի քննարկման առթիւ ընդդէմ դոլլարի և եուրոյի, 500 դրամ մետաղադրամի (2003) նկարը պատկերուած է: ԵԹՆ

- 3 BEDOUKIAN, Paul Z. *Selected Numismatic Studies II* of Paul Z. Bedoukian - *Հարեհ Պտուկեանի Դրամագիտական աշխատանքներու ժողովածուն II*, by Paul Z. Bedoukian. Los Angeles: Armenian Numismatic Society, *Special Publication*, No. 10, 2003, viii, 376 pp., illus., 61 pls. Bilingual in English and Armenian.

The publication is a collective volume of the thirty-nine essays of Paul Z. Bedoukian published in American Numismatic Society *Museum Notes*, *Armenian Numismatic Journal*, *Armenian Review*, *Armenian Studies in Memoriam Haig Berberian*, *Bazmavep*, *Dictionary of Middle Ages*, *Handes Ansoorya*, *The Numismatic Chronicle*, *Revue Belge de Numismatique*, *Revue des Études Arméniennes*, and *Sion*. The following are the included articles: Fifty Years of Armenian Numismatics: An Autobiography (in English and Armenian); Coinage of the Armenian Kingdoms of Sophene and Comagene (bilingual in English and Armenian); Some Unpublished Coins of the Artaxiads of Armenia; An Unpublished Coin of Tigranes III (20-8 B.C.); Coins of the Artaxiads of Armenia (in Armenian); Coinage of Roupen I (1080-1095) (The First Ruler of Cilician Armenia); A Rare Copper Coin of Baron Roupen II (1175-1187) of Cilician Armenia; The Single Lion Coronation Coins of Levon I; The First King of Cilician Armenia: Levon I or Levon II?; Two Hoards of Levon II Trams; Some Curious One-Sided Coins; Some Curious Coins from Cilician Armenia; A Silver Hoard of Smpad of Cilician Armenia; Two Unpublished Coins of King Smpad of Cilician Armenia: Propaganda in the Turbulent decade 1289-1299; A Hoard of Coronation Trams of Oshin; Half Trams of Oshin and Levon IV of Cilician Armenia; Cilician Armenian and Crusader Antioch; The Small, Armed-Man Coins of Badwin II; Coinage of Tripoli (XIIth-XIIIth Century); Mints and Money, Armenian; Minting Technique of Cilician Armenia; Numismatic Art of Armenia; Metal Art in Armenia; Armenian Ringstones; Two Armenian Coins (in Armenian); Armenian Gold Medals; An Armenian, Medal Struck in 1908 by Patriarch Izmirlian of Constantinople, in Commemoration of the Establishment of a New Constitution in the Ottoman Empire Guaranteeing Equality for All; A Medal of the Armenian College in Calcutta; A Magnificent Armenian Tray; An Armenian Chalice (in Armenian); An Eighteenth Century Armenian Triptych; A Numismatic Pilgrimage; Paul Z. Bedoukian Lecture; Father Sibilian and the Study of Armenian

Numismatics; Early Printings 1512-1700, from the Collection of Paul Zareh Bedoukian and American Libraries (in Armenian); Book Reviews on *The Circulation of Money in Armenia (Vth Century B.C. - XIVth Century A.D.)* by Kh. A. Mousheghian and *Armenian Numismatic Bibliography and Literature* by Y. T. Nercessian. The earliest article of the author appeared in *Revue des Études Arméniennes* in 1973-1974, where an extraordinary Armenian copper tray is described in detail. The latest article was published in *Armenian Numismatic Journal* in 1996, where a review on Nercessian's bibliography book is published. An extensive bibliography, index and 61 plates close the book.

YTN

Հրատարակութիւնը ժողովածոյ մըն է Զարեհ Պտուկեանի երեսուն ինը աշխատութիւններուն, լոյս տեսած հետեւեալ հանդէսներու մէջ՝ Ամերիկեան Դրամագիտական Ընկերակցութեան Museum Notes, Հայ Դրամագիտական Հանդէս, Armenian Review, Armeian Studies in Memoriam Haig Berberian, Բագմավէպ, Dictionary of Middle Ages, Հանդէս Ամսօրեայ, The Numismatic Chronicle, Revue Belge de Numismatique, Revue des Études Arméniennes և Սիոն պարբերականներուն մէջ: Թողութիւնները հետեւեալներն են.՝ Թիսուն տարի հայ դրամագիտութիւն (ինքնակենսագրութիւն) (անգլերէն ու հայերէն), Մոփքի և Կոմագենէի հայ թագաւորութեանց դրամները (երկրեզուեան անգլերէն ու հայերէն), Արտաշէսեան հարստութեան կարգ մը անտիպ դրամները (անգլերէնով), Տիգրան Գ-ի անտիպ դրամ մը (20-8 Ն.-Ք) (անգլերէնով), Արտաշէսեան հարստութեան դրամները, Ռուբէն Ա-ի դրամները (1080-1095), (Կիլիկեան Հայաստանի առաջին իշխանը) (անգլերէնով), Պարոն Ռուբէն Բ-ի (1175-1187) հազուագիւտ դրամ մը (անգլերէնով), Լևոն Ա-ի մէկ առիւծով օծման դրամները (անգլերէնով), Կիլիկեան Հայաստանի առաջին թագաւորը՝ Լևոն Ա թէ՛ Լևոն Բ (անգլերէնով), Լևոն Բ-ի դրամներու երկու դրամագիւտեր (անգլերէնով), Որոշ հետաքրքրական միակողմանի դրամներ (անգլերէնով), Կիլիկեան Հայաստանի մի քանի հետաքրքրական դրամները (անգլերէնով), Սմբատ Թագաւորին դրամագիւտը (անգլերէնով), Սմբատ Թագաւորի երկու անտիպ դրամները (անգլերէնով), Օշին թագաւորին օծման արծաթեան դրամագիւտ մը (անգլերէնով), Կիլիկեան Հայաստանի Օշինի և Լևոն Դ-ի կիսադրամները (անգլերէնով), Կիլիկեան Հայաստան և Ռաշադի Անտիօք, Փոքր՝ զինուած-մարդով Բագրուտի Բ-ի դրամները (անգլերէնով), Թրփիկոյի դրամները (12րդ-13րդ դար) (անգլերէնով), Դրամահատարան ու դրամ, հայկական (անգլերէնով), Դրամահատութիւնը Կիլիկեան Հայաստանի մէջ (անգլերէնով), Հայաստանի դրամագիտական արուեստը (անգլերէնով), Մետաղագործութիւնը Հայաստանի մէջ (անգլերէնով), Հայկական կնիք-մատանիները (անգլերէնով), Երկու հայկական դրամներ, Հայկական ոսկիէ մետաղներ (անգլերէնով), Հայկական մետաղ մը, կոխուած՝ Կ. Պոլսոյ մէջ 1908 թ. Իզմիրեան Պարփրաքի կողմէ, տօներու համար Օսմանեան կայսրութեան մէջ հաստատուող սահմանադրութիւնը, որ հաւասարութիւն պիտի ապահովէր բոլոր մարդկանց համար (անգլերէնով), Կալկաթի հայկական գողէճի մետաղը (անգլերէնով), Հոյակապ հայկական արհեստ (անգլերէնով), Հայկական սկիհ մը, Տասնութերորդ դարու հայկական պահպանակ մը (անգլերէնով), Դրամագիտական ուղեւորանքութիւն մը (անգլերէնով), Պողոս Զ. Պտուկեանի դասախօսութիւնը (անգլերէնով), Հայր Սիպիլեան և հայկական դրամներու ուսումնասիրութիւնը (անգլերէնով), Զարեհ Պտուկեանի և Ամերիկայի զբոսարարներու հայ հնատիպ գիրքերը, Գրախօսական Ն. Ա. Մուշեղեանի Դրամական շրջանառութիւնը Հայաստանում (Մ.թ.-ա Պ.-մ.թ. XIV դ.- և Ե. Թ. Ներսէսեանի Հայ դրամագիտական մատենագրութիւն և գրականութիւն գիրքներու մասին: Հեղինակին վաղագոյն յօդուածը լոյս տեսած է 1973-1974 Revue des Études Arméniennes-ի մէջ, ուր մանրամասնութեամբ նկարարուած է արտակարգ հայկական արհեստ մը: Ամենամիջին յօդուածը տպուած 1996-ին Հայ Դրամագիտական Հանդէսին մէջ, զարախօսական մըն է Ներսէսեանի մատենագրութեան վերաբերեալ գիրքի մասին: Վկայակոչուած աղբիւրներու մատենագրութիւնը, ցանկին ու 61 տախտիկները կը զոցեն գիրքը:

ԵԹՆ

4 GIEDROYC, Richard. Around the World; Armenia to Replace Notes with Coins, by Richard Giedroyc, *World Coin News*, Vol. 30 (June 2003), No. 6, p. 26, illus.

On 29 March 2003, the Central Bank of Armenia announced that 50, 100, 200, 500 dram coins would be placed in circulation, replacing bank notes of the same denominations. Costs were cited as the reason why

the notes were converted over to coins. Coins last longer in circulation. Also, the Central Bank announced a new note with a face value of 10,000 drams, depicting a vignette of poet Avetik Isahakian. YTN

Հայաստանի կեդրոնական դրամատունը յայտարարած է թիվ 29 Մարտ 2003-ին 50, 100, 200, 500 դրամ մետաղադրամները շրջանառության մէջ պիտի դրուին ու պիտի փոխարինէն նոյն արժէ- նիշով թղթադրամները: Մետաղադրամները աւելի երկար կը տոկան շրջանառութեան մէջ: Նաև կեդրոնական դրամատունը յայտարարած է, թիվ 10,000 դրամնոց նոր թղթադրամը, պատկերուած է Աւետիք խաճակեանի զարդանկարով: ԵԹՆ

5 MKRITCHIAN, Koriun H. *Armenian Monetary Units - Հայոց դրամական միավորներ, դրեց՝ Կորյուն Հակոբի Մկրտչյան*. Yerevan: (1990 (2002), 88 pp., 16 plts. Bilingual in Armenian and English.

The names of monetary units circulated in Armenia (from ancient to medieval period) are discussed and explained, and general information is given on them. YTN

Ընդհանուր տեղեկութիւն տրուած, քննարկուած ու բացատրուած են Հայաստանի մէջ օգտա- գործուած (հնագոյն շրջանէն մինչև միջնադար) դրամական միավորներու անունները: ԵԹՆ

6 NERCESSIAN, Y. T. *Armenian Numismatic Books Offered at Reduced Prices*, by Y. T. Nercessian. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXVII (June 2002), No. 2, p. 31; *Nor Gyank*, Vol. XXIV (27 June 2002), No. 28, p. 23.

In a newspaper announcement it is revealed that the prices of Armenian numismatic books are reduced. The proceeds of the book sale are to be used to publish the second volume of Bedoukian's works. Author

Թերթերու տրուած յայտարարութեամբ մը յայտնուած է հայ դրամագիտական գիրքերու գինները զեղչուած են: Գիրքերու վաճառքին հասոյթը օգտագործուելու է հրատարակելու համար Գառնիկեանի ժողովածոյին երկրորդ հատորը: Հեղինակը

7 NERCESSIAN, Y. T. Artashēs II-i dramnerē [Coinage of Artaxias II] - Արտաշէս Բ-ի դրամները, դրեց՝ Եղիա Թ. Ներսէսեան. *Bazmavep*, Vol. CLXI (2003), Nos. 1-4, pp. 346-372, 2 pls. inclusive. In Armenian with English summary.

Newly discovered silver coins of Artaxias II are discussed within the framework of the coinage of following rulers: Artavasdes II, a silver tetradrachm and a silver drachm; Artaxias II, four silver drachms and six copper coins; Tigranes III, a silver drachm and four copper coins; Artavasdes III, a copper coin; and Germanicus-Artaxias III, a silver didrachm and a drachm. The author compares the tiaras, iconographies, circular inscriptions, titles, and the monograms. In a persuasive argument, he demonstrates that the newly discovered silver drachms can only be assigned to King Artaxias II of the Artaxiad dynasty of Armenia.

Քննարկուած են Արտաշէս Բ-ի նորայայտ արծաթեայ դրամները հետեւեալ տիպաբանութեամբ: Նորայայտ արծաթեայ դրամները Եղիա Թ. Ներսէսեանի կողմէն հետազոտուած են: Արտաշէս Բ, արծաթեայ չորեքդրամեան մը և արծաթեայ դրամ մը: Արտաշէս Բ, չորս արծաթեայ, դրամներ և վեց պղնձեայ դրամներ: Տիգրան Գ, արծաթեայ դրամ մը և չորս պղնձեայ դրամներ: Արտաշէս Գ, պղնձեայ դրամ մը: և Գերմանիկոս-Արտաշէս Գ, արծաթեայ երկդրամեան և դրամ: Հեղինակը բազմաթիւ խոյրերը, պատկերազարդ- թիւնները, շրջանակաձև խորագրութիւնները, տիպոսները, և մենագիրները: Համոզից կերպով ինք ցոյց կու տայ, թէ նորայայտ արծաթեայ դրամները միայն կրնան վերագրուիլ Արտաշէսեան հարստութեան Արտաշէս Բ թագաւորին: Հեղինակը

8 NERCESSIAN, Y. T. *Hay dramagitakan girk'er entsayuats zeghch'eal ginerov* [Armenian Numismatic Books Offered at Reduced Prices] - Հայ դրամագիտական գիրքեր ընծայուած՝ զեղչեալ գիններով, դրեց՝ Ե. Թ. Ներսէսեան. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXVII (June 2002), No. 2, p. 31; *Asbarez*, Vol. 94 (12 July 2002), No. 11,766, p. 6; *Nor Gyank*, Vol. XXIV (4 July 2002), No. 29, p. 31. In Armenian.

See abstract of No. 6.

- 9 NOYAN TAPAN. Bats'um azgayin dramanishi 10ameakin nuiruat ts'uts'ahandësin [Opening of Exhibition Dedicated to the 10th Anniversary of National Coinage] - *Քաջուժ ազգային դրամանիշի 10ամեակին նուիրուած ցուցահանդէսին*. Asbarez, Vol. 95 (4 November 2003), No. 12090, pp. 4, 12. In Armenian.

In Russian Arts Museum of Yerevan an exhibition dedicated to the 10th anniversary (1993-2003) of national coinage was opened.

YTN

Երևանի ռուսական արուեստի թանգարանին մէջ բացուած է ազգային դրամանիշի 10ամեակին (1993-2003) նուիրուած ցուցահանդէս մը: ԵԹՆ

- 10 NOYAN TAPAN. Noyember 1in shrjanarut'ian druets'aw artsat'ë nor hushadram [A New Commemorative Silver Coin was Placed in Circulation on November 1] - *Նոյեմբեր 1ին շրջանառութեան դրուեցաւ արծաթէ նոր յուշահրամ*. Asbarez, Vol. 95 (4 November 2003), No. 12090, p. 4. In Armenian.

A silver commemorative coin of 100 dram nominal value was placed in circulation on November 1, 2003. The coin is minted in St. Petersburg and dedicated to the 110th anniversary of the establishment of the state bank of Armenia and 10th anniversary of national coinage.

YTN

Նոյեմբեր 1, 2003 շրջանառութեան մէջ դրուեցաւ 100 դրամ անուանական արծթբոյլ արծաթէ յուշահրամ մը: Դրամը հատուած է Ս. Փետերսպուրկի մէջ և նուիրուած Հայաստանի պետական դրամատան 110ամեակին և ազգային դրամանիշի 10ամեակին: ԵԹՆ

- 11 ÖLÇER, Cüneyt. Ufak Değerli Osmanlı Kâğıt Paraları [Ottoman Small Denomination Paper Money], by Cüneyt Ölçer. *Tarih ve Toplum*, (September 1985), No. 21, pp. 46-56, illus. In Turkish.

An historical background is given and the following Armenian or Armenian inscribed paper tokens are included in the study: Nos. 21, St. Nishan Church, 20 paras, Alemdaghi, 1877 January; 22, St. Kevork Church, 20 paras, Dardanel, 1878; 23, St. Yeghia Church, 10 paras, Yezsib, 1877; 24, To be used in St. Church, 10 paras, Gemleyik; 25, Holy Cross, 10 paras, Tekirdaghi; 26, Church of Jerch, 10 paras; 34, St. Mary (Astvazadzin), 40 paras, Kartz; 35, St. Mary, 10 paras, Ortakeoy; 36, St. Nigoghayos Church, 20 paras, Topkapi; 37, Altı Mermer, 20 paras, Panaglia; 38, St. Hovhan Vosgeperan, 20 paras, Karageumrig; 39, Aystepanos Church, 40 paras, Yeshilkeoy; 40, St. Lousavorich Church, 10 paras, Galatia; 41, Armenian Church of Pera, 10 paras; 46, Token of Langa Academy, 20 paras; 53, Grocery Store Union, 20 paras, Karamanlica.

YTN

Տրուած է պատմական ուրուագիծ մը և ուսումնասիրութիւնը կը պարունակէ հետեւեալ հայկական և հայաստան թողութի տոմսակները: - Թիւ 21, Սուրբ Նշան եկեղեցի, 20 փարա, 1877 Յունվար. 22, Ս. Գէորգ եկեղեցիին մէջ գործածելի, 20 փարա, Տարսանէլ, 1878. 22, Ս. Եղիա եկեղեցի, 10 փարա, Յէլսիպ. 24, Ս. Եկեղ. մէջ գործածելի, 10 փարա, Կէմլէյիք. 25, Ս. Խաչ եկեղեցի, 10 փարա, Թէքիրտաշ. 26, Ճէրաճ Քիլիկեայի, 10 փարա. 34, Ս. Աստուածածին եկեղեցի, 40 փարա, Քարճ դիւղ. 35, Ս. Աստածածին եկեղեցի, 10 փարա, Օրթադիւղ. 36, Ս. Նիգողայոս եկեղեցի, 20 փարա, Թօք Գարու. 37, Ալթի Մէրմէր, 20 փարա, Փանադլիա. 38, Ս. Յովհան Ոսկերեան, 20 բարա, Գարակէօմ-րիկ. 39, Այսթեփանոս Գիլիկեայի, 40 փարա, Եշլիքէօյ. 40, Ս. Լուսավորիչ եկեղեցի, 10 փարա, Ղալաթիա. 41, Բերայի Տայոց եկեղեցի, 10 փարա. 46, Տոմսակ Լանկայի դպրատան, 20 փարա. 53, Պաքալ էսնաֆընտա մախտու մարքա, 20 փարա, քարամանլիլա: ԵԹՆ

- 12 SARYAN, Levon A. An Unusual Cut Bronze Coin of Tigranes the Great, by L. A. Saryan. *Revue des Études Arméniennes*, Vol.28 (2001-2002), pp. 495-500, illus.

See ANJ 2003, p. 112, abstract of No. 9.

Series I

Volume XXX, No. 2

June 2004

ՀԱՅ

ARMENIAN

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

NUMISMATIC

ՀԱՆԴԷՍ

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Vol. XXX (2004) No. 2

Letters, "Cilician Armenian Coin Hoard"	27
Announcement	28
ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ, Մարգո-Լենա Ե. Պ. Վ. Զուբովի Ռուբենեան դրամների ժողովածուն (մասն III) (GARABEDIAN, Margo-Lena E., B. V. Zoubov's Roupenian Coin Collection (Part III))	29
Armenian Numismatic Literature	45
NERCESSIAN, Y. T. Armenian Coins Excavated at Kinet	47
ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ, Վարդան. Նամակ մը Զարեհ Պատկեանէն (MATIOSSIAN, Vartan, A Letter from Paul Z. Bedoukian)	56

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series I
LETTERS

Vol. XXX, No. 2

June 2004

CILICIAN ARMENIAN COIN HOARD

(Ref.: ANJ December 2003, p. 87)

I can offer some additional information concerning the Cilicia hoard you reported on in the last issue. In April of 2003, I was contacted by a non-Armenian dealer located in the Netherlands, who offered me for sale a large hoard of Cilician Armenian silver coins said to number 3200 pieces. The fixed asking price was 18 Euro per coin. I received electronic scans of several representative examples, which I presumed might have been better quality pieces. I was disappointed to find that many of the coins illustrated in the scans were pierced (as for jewelry), and none were better than average (F-VF) grade. The coins I was shown were exclusively two-lion regular trams attributed to Levon I. Of course, with 3200 coins being offered, the group may have contained better examples that would have justified the asking price. From what I could see, I thought the asking price was too high and I elected not to pursue the matter further.

Levon Saryan

I noticed your note in the latest issue of the *Armenian Numismatic Journal* about the recent hoard sale in London. I am quite sure this is the same hoard that was offered for sale to me last April [2003], and that I had mentioned to you. I thought I would share with you some additional information I have about it. I also have color prints made of the images that were mailed to me, which I could show you next time I visit Los Angeles.

It appears that it was sold [in August 2003] at the latest, as many Levon I trams, from the types I saw in the images that were emailed to me, started appearing for sale on the internet about that time (2 different sellers, interestingly, they may have combined to buy the lot, as both are out of London), selling for between 20 and 30 USD, for the F+ to -VF quality ones. I haven't seen any of the Smpad trams or other rare pieces coming up, though I imagine they'll show up in printed auctions or be sold privately.

I was originally led to believe that the hoard was about 1000 pieces, but I assume that was the seller's way of gauging my level of interest. I was eventually told the count was 3238 pieces. I have no way to tell from the (partial) photos how many there truly were.

(cont. on next page)

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660-1920, USA (e-mail: ArmNumSoc@aol.com). Associate Editors, W. Ge-wen-lan and T. Nercessian, Corresponding Editors, L. A. Saryan. Non-member subscriptions US \$50.00 per year.

ISSN 0884-0180—LCCN 85-649443

I disagree with the assessment of quality mix that was reported, though. Many were lower grade, and in particular, had centering problems and were struck on tight, irregular flans with jagged edges.

The final price I was quoted as acceptable was Euro 50,000 (1 Euro was \$1.07 at the time) for the lot, which was described by the seller as:

- Total number of coins in the hoard is 3237+1 AR Denier from Antioch
- There are many very interesting (sub) types from Levon I (about 15 pieces holding the cross in the left hand)
- About 100 pieces not Levon I (among them about 30 rare pieces (some different types from Smpad)
- 3 half trams in the lot
- Almost no junk in the lot.

(Interestingly, the last note from the seller, above, is duplicated in the description you had printed, which in my opinion helps confirm that this information has to do with the same seller/hoard.)

As for the images that were sent to me eventually, I noticed (this would have been minimum, since I did not see images of every coin):

- 1 Levon I 1/2 double tram
  - 2 Levon I 1/2 trams
  - 11 Hetoum-Zabel trams
  - 1 Hetoum-Zabel 1/2 tram
  - There were Smpad coronation trams as well as regular trams
  - 3 Levon III takvorins
  - The Antioch denier was Bohemond III or IV helmeted head-type. However, this was probably not part of the original hoard, as the seller was trying to pass it as an "Armenian" coin of Raymond Roupen, and thus add to the perceived value of the hoard to an Armenian buyer.
- Name withheld upon request

ANNOUNCEMENT

On January 21, 2004, the Armenian Numismatic Society has shipped 5 boxes of books and numismatic literature to the State History Museum of Armenia in Yerevan. The shipping included 72 copies of Bedoukian's *Selected Numismatic Studies II*, 2002-2003 issues of *Armenian Numismatic Journal* and some auction catalogues. The Museum staff has undertaken the responsibility of distributing them to the libraries of Armenia.

The shipment was made through the assistance of the Armenian Gospel Mission of Pasadena, Mr. Steve Lazarian, President. They should arrive their destination in April or May for sure. In the future we plan to ship more catalogues to Armenia. Members and friends willing to donate their catalogues can ship them to the Society.

Պ. Վ. ԶՈՒԲՈՎԻ ՌՈՒԲԵՆԵԱՆ ԴՐԱՄՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ

(Մասն III.)

(Լեւոն Բ, Հեթում Բ, Սմբատ, Կոստանդին Ա)

Կիլիկիայի հայկական դրամների այս հաւաքածոյի երրորդ, ամփոփիչ մասի յատկանշական զուգակի ներկայացման համար, ժամանակագրական յաջորդականութեամբ, նախ տալիս ենք, քո-ղովածոյի մէջ առկայ, օծեալ զահակալների կողմից թողարկուած դրամախմբերն ըստ մետաղա-կան միաւորների¹:

	Գահակալներ	Արծաթ	Պղինձ	Ընդհանուր
1	Լեւոն Բ (1270-1289)	21	14	35
2	Հեթում Բ (1289-1306) ընդմիջումներով	5 բիւրն	23	28
3	Սմբատ (1296-1298)		07	07
4	Կոստանդին Ա (1298-1299)		[02]	[02]
				70

Կիլիկիայի հայկական թագաւորութեան Հեթումեան արքայատան երկրորդ գահակալը զարձա Հեթում Ա-ի անդրանիկ որդին Լեւոնը (1270-1289) թթ.:

1268 թ. Լեւոնին ազատելով եզրկտական մամուլքների դերութիւնից, հայրը՝ Հեթում առա-ջինը 1269 թ. նրան յայտարարեց գահակից², ինքը քաջուելով վանք:

Լեւոնի պաշտօնական թագադրութիւնը տեղի է ունենում 1271 թ. Յունուարի 6-ին, Տարսոնի Ս. Սոֆիա եկեղեցում, ուր և օծուեց, որպէս Կիլիկիայի Լեւոն Բ թագաւոր:

Լեւոն Բ գահ բարձրացաւ, Կիլիկեան պետութեան համար, քաղաքական և տնտեսական խիստ անբարենպաստ և բարդ պայմաններում:

Միջազգային արեւսյում (դաշտում) տեղի էին ունեցել մեծ ու փոքր փոփոխութիւններ: Հզօրացող եզրկտական սուլթանութիւնը, ձգտում էր ոչ միայն տարածքային աշխարհակալա-կան տիրապետութեան, այլ և արեւելքում, միջազգային առևտրում մենաշնորհային դիրք ունե-նալուն:

Մեծ սպառնալիքի տակ էր նախ խաչակիրների քրիստոնեայ իշխանութիւնների գոյու-թիւնը, ապա նաև, կարևոր ռազմավարական, տնտեսական նշանակութիւն ունեցող Կիլիկիայի հայկական թագաւորութիւնը: Մոնղոլների հետ ունեցած ռազմական փոխօգնութեան դաշինքն, այլևս ձևական բնոյթ էր կրում: Որոնց համար ևս, մեծ սպառնալիք էր ներկայացնում մամուլքների անընդմէջ ասպատակութիւնները: Կիլիկիայում քայքայւում էր տնտեսութիւնը, առաջ բերելով ներքին խիստ դժգոհութիւններ:

¹ Օծեալ զահակալներից մէկի Լեւոն Բռնակալի 1363-1365 թթ.) դրամներից քողովածոյում չկան, իսկ Հեթում Բ-ի եղբայր Թորոսը թէև թագաւորել է 1293-1295), սակայն նա չի օծուել և նրա կողմից թողարկուած դրամներ յայտնի չեն:

² Թեւեաւ այդ է պատճառը, որ պատմաբաններից ոմանք Լեւոն Բ-ի գահակալութեան սկիզբը համարում են 1269 թ.:

Հայկական զօրամիաւորումներին երբեմն յաջողում էր մոնղոլները օգնութեամբ, ջախջախիչ հարուածներ հասցնելով և մեծ կորուստներ պատճառելով, ետ մղել թշնամուն, ինչպէս 1276-78 թթ. Սիսի մօտ տեղի ունենացած ճակատամարտում:

Այնուամենայնիւ յայտնի է, որ Եգիպտոսին յաջողուել է գրաւել Կիլիկիայի որոշ քաղաքներ: Իսկ ետդարձի ճանապարհին, կողպստել և ալբել Կիլիկիայի նաւահանգստային խոշոր առևտրաշահ քաղաք Ալյասը: Մերձաւոր Արևելքի միջազգային տարանջիկ առևտրի, «Մովսլախի դարպասը»: Եգիպտոսի Սուլթան Քալաւուն սպանում էր վերջ տալ Կիլիկիայի թագաւորութեանը:

Յայտնուելով անեյանքի վիճակում Լևոն Բ զգաց վտանգի մեծութիւնը և նրան միայնակ դիմակայելու իր անկարողութիւնը:

1285 թ. Լևոն Բ Սուլթան Քալաւունին առաջարկեց և ընդունելով, նրա կողմից երկրի համար խիստ ծանր պայմանները, հաշտութեան և խաղաղութեան պայմանագիր կնքեց³:

Յարաբերական դադարի չըջանում, հնարաւորութիւններ ստեղծուեցին ձեռնամուխ լինելու երկրի քայքայուած տնտեսութեան վերականգնման աշխատանքներին:

Լևոն Բ. նախ ճնշեց երկրի ներսում ծայր առած խոշոր հողատէր իշխանների կենտրոնախոյս ընդվզումները: Վիճակագրուց խնդիրները լուծուելով ի շահ պետութեան:

Վերականգնուեցին Վենետիկի և Ջենովայի հետ նախկինում կնքուած առևտրական պայմանագրերը:

13-րդ դարի երկրորդ կեսից Կիլիկիայում յատկապէս բարենպաստ պայմաններ ստեղծուեցին մշակոյթի զարգացման ուղղութեամբ:

Արքունիքը և եկեղեցին, իրենց լայն հովանաւորութեան տակ վերջին, ոչ միայն մատենագրութիւնը, գրչութեան և մանրանկարչութեան զարդաները (յիշատակելի է Հոռմկլարի զարդոցը), այլև նրանց գործիչներին, դառնալով նրանց պատուիրատուները: Մշակոյթը դիտուում էր որպէս երկրի բարգաւաճման և առաջընթացի կարևոր պայման: Նրանցից ոմանք Կիլիկիան բնութագրել են որպէս «Երկիր իմաստական»:

Լևոն Բ-ն առանձնակի ուշադրութիւն նուիրեց աւերուած քաղաքների վերաշինման աշխատանքին:

Դրամների և դրամահատարանների հարցի ուսումնասիրման կապակցութեամբ անհրաժեշտ ենք համարում յիշատակելու յատկապէս Ալյաս քաղաքը: Առևտրի և արհեստագործութեան մեծագոյն նաւահանգիստը Միջերկրականի ափին, որից օգտուում էին, թէ Քրիստոնեայ պետութիւնները և թէ մահմեդական աշխարհը (ինչպէս մոնղոլական սուլթանութիւնը):

Յայտնի է, որ օտարերկեայ առևտրականներին և արհեստաւորներին արտօնագրեր էին տրուում Կիլիկիայում — մասնաւորապէս Ալյասում, ունենալու մշտական բնակութեան թաղամասեր, անհրաժեշտ կառոյցներով: Թաղամասերն կոչւում էին ըստ իրենց մասնագիտութեան և զբաղմունքի: Այսպէս — «ղերձակք», «գիւնեգործք» կամ «դրամաւաւտը յարթուցի փողերացի»⁴ և այլն: Մի հաստատող փաստ փոքրամասնի առկայութեան և օտար դրամահատների (այդ թւում իտալացիների ներկայութեան մասին Ալյասում):

Պետութիւնը լուրջ հոգատարութիւն էր ցուցաբերում, յատկապէս Ալյասում օտարերկրեայ նաւերի անվտանգ երթևեկութեան վրայ: Քանի որ, միջազգային տարանջիկ առևտրի մաքսերից ստացուող եկամուտները (որի մեծ տոկոսը ընկնում էր Ալյասին), ապահովում էին ոչ

³ Մատենագրական տեղեկութիւնների համաձայն Կիլիկիան պարտաւորուում էր, Եգիպտոսին տարեկան վճարելու մէկ միլիոն թագուրին, որից 600,000 կանխիկ դրամով, իսկ մնացածը ընծայութեամբ:

⁴ Հայր Դևոնդ Ալիշան, Միսուան (Վենետիկ, 1886), էջ 366-397:

միայն անհրաժեշտ միջոցներ վճարելու Եզրիպոսիին տալիք հարկերն, այլ և նպաստում էին երկրի տնտեսական զարգացմանը:

Կիրիկիային անհրաժեշտ էր ունենալ մեծաքանակ կանխիկ դրամ: Մեր կարծիքով Լևոն Բ-ն ոչ միայն վերականգնում է Ալյասի դրամահատարանը, այլ և ընդարձակում է նրա զործունէութեան շրջանակները:

Կիրիկիայի հայկական դրամների և փողերանոցների մասին խօսելիս, հնարաւոր չէ չըջանցել Ալյասի փողերանոցը որտեղից մեծ թուով, տարբեր մետաղներից (ոսկի, արծաթ և պղինձ) դրամներ են հասել մեզ: Ալյասի փողերանոցի հարցն ուսումնասիրողները դրամագէտներից, անհաժեշտ ենք համարում ներկայացնելու յատկապէս նրանցից երկուսին: Դրամագէտներ Զայր Օ. Սեբուլեանին (Վիեննայի Միալթարեաններից), որի «Ալյաս Քաղաքին մէջ կոխուած հայ դրամներ»⁵ յօդուածը, ուր նա քննութեան է ենթարկել Հեթում Ա-ի պղնձէ դանգ միաւորի դրամները՝ խմբելով, առանձնացնելով դրամի երկրորդ կողմի խորագրում քաղաքի անուան կրճատուած տարբերակներն, իրաւացիօրէն հանգել այն եզրակացութեան, որ Կիրիկիայում յայտնի Տարսոնի և Սիսի փողերանոցներից բացի գործէլ է Ալյասի փողերանոցը⁶:

Զայր Օ. Սեբուլեանը տալով Հեթում Ա-ի պղնձէ դանգերի մի շարք խորագրային տարբերակներ — ինչպէ՛ս ԱՍ, ԱԱ, ԱԻ, ԱԻԱ, ԱԻԱԱ, ԱԻԱԱԱ, ԱԻԱԱԱԱ և այլն՝ միաժամանակ ներկայացնում է երկրում քաղաքական իրադարձութիւնները, հաստատելով Ալյասում փողերանոց հիմնելու առիթը:

Դրամագէտ Ե. Թ. Ներսէսեանն ուսումնասիրով Լևոն Բ-ի կողմից թողարկուած արծաթէ դրամները մի խումբ իր «Լևոն Բ-ի դրամները հատանուած Ալյաս»⁷ յօդուածում, նորնպէս ճիշտելով նրանցում եղած քաղաքի անուան — ԱԱ, ԱԻԱ, ԱԻԱ, ԱԻԱԱ, ԱԻԱԱԱ և այլն՝ համառոտագրութիւնները վրայ, մէկ անգամ ևս հաստատում է, որ այս դրամները միայն կարող են պատկանել Ալյասի փողերանոցին⁸:

Քաղաք Ալյասի անուան գրելաձևի փոխուելը ԱԻԱԱ ձևով դրամաների վրայ: Կարող է արդիւնք լինել նաև օտար դրամահատ փորագրիչ վարպետների ներկայութեանն Ալյասի փողերանոցում և կնիքների վրայ նրանց կողմից աւելի դելրին էր «Ի» տառի փորագրութիւնը քան «Յ» տառը: Յայտնի է, որ օտար դրագրութիւններում Ալյասը գրուած լինէր ԱԻԱԱ (Aīac) ձևով: Վերջնականապէս պարզելու և հաստատելու Ալյասի գրելաձևը միջնադարում, անհրաժեշտ է նպատակային ուսումնասիրութեան ենթարկել ժամանակի ձեռագրիչները և նրանց յիշատակաւորանքները:

Լևոն Բ-ի երկարատև իշխանութեան շրջանում (18 տարի), պահանջարկից էնելով, թողարկուել են մեծ քանակութեամբ դրամներ: Համեմատաբար քիչ են հասել մեզ: Սկզբնական շրջանում Լևոնը պահպանել է նախորդ դահակալները դրամների թէ՛ քաջերը և թէ՛ արծաթի մաքրութեան աստիճանը: Համապատասխանաբար նրանք եղել են նաև աւելի խնամքով պատրաստուած և բարձրարուեստ:

Երկրի տնտեսութեան աստիճանական վատթարացումն իր արտայայտութիւնն է գտել և դրամների վրայ: Քաջերի և մետաղային (յատկապէս արծաթի) տոկոսային անկման հետևանքով, ընկնում է նրանց գնոգականութիւնը արտաքին առևտրում, ինչպէս և դժուարացնում նրանց գործածութիւնը ներքին շուկայում⁹:

⁵ Տե՛ս Լամդէս Ամսօրեայ, հատոր 2P (Ապրիլ-Յունիս 1968), թիւ 4-6, էջ 213-218. Նաև Զայր Դրամագիտական Լամդէս, հատոր III (Դեկտեմբեր 1977), թիւ 4, էջ 41-43.

⁶ Հեթում Ա-ի պղնձէ դանգ միաւորի, Ալյասի թողարկումներից Պ. Վ. Զուբովի հաւաքածոյում ունենք երկու դրամներ, որոնք ներկայացուած են:

⁷ Տե՛ս Զայր Դրամագիտական Լամդէս, հատոր IV (1978), էջ 81-90.

⁸ Ներկայացուող հաւաքածոյի մէջ Լևոն Բ-ի դրամներում Ալյասի թողարկումներ չկան:

⁹ Դրամները սկզբնական 3.00 դրամ քաջի և արծաթի մաքրութեան 90 առ հարկերի փոխարէն, աստիճանաբար իջնելով մինչև 2.6 դրամ և 60-70 առ հարկեր մաքրութեան:

Դրամագէտները, իրաւացիօրէն Լեոն Բ-ի ժամանակաշրջանը, դրամահատութեան համար, «անցումային շրջան են անուանում և դրամները սակաւաթիւ լինելը, վերագրում են Լեոնի յաջորդները կողմից, դրամները վերածուլման և օգտագործման, նոր թողարկումները համար¹⁰։

Ներկայացուող հաւաքածոյում արծաթ դրամները խումբը փոքր է, 21 դրամ։ Սակայն իրենց մէջ ունեն ժամանակի բացայայտող հետաքրքիր նմուշներ։ Մէկ դրամ (թիւ 499432) առաջին կողմի համար պահելով նախորդի՝ Հեթում-Ջարեկի դրամի պատկերատիպը համապատասխան խորագրով։ Երկրորդ կողմի համար պահելով նոյն դրամի պատկերատիպը, խորագրում շեղումի անունը փոխարինուած է Լեոն անուամբ¹¹։

Արծաթէ դրամները յաջորդ հիմնական խումբը, Լեոն Բ-ի դրամները համար ընդունուած, թաղաւորի ձիււոր պատկերատիպով դրամներն են։ Այստեղ առաջին կողմի վրայ մարգարտաշար շրջագծի մէջ, թաղաւորը ներկայացուած է թաղով, դէմքով հանդիպահայեաց, ձեռքում նիզակ կամ խաչ բռնած։ Ձիւն արշաւում է աջ։ Երկրորդ կողմի համար դարձեալ աւանդական առիւծն է, թաղակերը, դէմքով հանդիպահայեաց քայլում է ձախ (երբեմն աջ), կոնսկին ունենալով խաչը՝ տարբերակներով (Նկար 1)։

Դրամագէտներն գտնում են, որ այդ պատկերատիպն ընդօրինակութիւնն է Հեթում Ա-ի երկեզուեան դրամներին՝ Օգոտելով կնիքների աւկայութիւնից, կտարելով մասնակի փոփոխութիւններ¹² յատկապէս երկրորդ կողմում և դաշտի նշանների մէջ¹³։

Թաղաւորը ձիււոր պատկերատիպով, արծաթեայ դրամներից մենք ունենք 17 դրամ և 3 հատ կէս դրամներ։

15 դրամները Ա-կողմի համար խորագիրն է՝

ԼԵՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՒ և նրա կրճատումներով տարբերակները։

Երկու դրամները (թիւ 939079 և 939086) վրայ, թաղաւորի անունը գրուած է ԼԵՒՈՆ ձևով և ԱՄԵՆԱՅՆ բառը բացակայում է։

Ըստ երկրորդ կողմի խորագրերի 17 դրամներն ՍԻՍԻ փողերանոցի թողարկումներն են։

Սրանցից թիւ 939079 դրամով մէկ անգամ ևս կարելի է հաստատել, երկեզուեան դրամների, կնիքի առաջին կողմի, օգտագործումը, Լեոն Բ-ի դրամները համար։ Այստեղ դրամի Ա-կողմի պատկերատիպի մէջ դաշտում պահպանուած է կիսալուսինը (ս), որը մահմեդականներին նշանն էր և յատուկ էր երկեզուեան դրամներին։

Լեոն Բ-ի կէս դրամները։ Արծաթեայ դրամախմբում կան երեք հատ կէս դրամներ, որոնք հատուած են, դրամ միաւորի տարբեր կնիքներից։ Առաջին երկրորդ կողմերի համար ունենալով նոյն պատկերատիպերը, մասնակի տարբերութիւններով խորագրեր կտրուած են պահելով յատկապէս կէս դրամներին համար անհրաժեշտ քաշերը¹⁴։

Լեոն Բ-ի պղնձէ դրամներից ժողովածոյի մէջ ունենք միայն 14 դրամ։ Որոնցից 7-ը դրամի առաջին երեսի խորագրում պահպանել է թաղաւորի անունն ԼԵՒՈՆ գրելաձևը։ Միւս 7 դրամները վրայ գրուած է ԼԵՈՆ ձևով։

¹⁰ Զարեգ Պ. Պոտուկեան, կնիքնեամ Հայաստանի դրամները (Վիեննա, 1963), էջ 96։

¹¹ Գուցէ այդ փոփոխութիւնն արուած է աւելի վաղ միեւն նրա թագաւոր օծուելով։

¹² Կարելի է անկայեցնել նաեւ, որ Լեոն Բ. ցանկացել է պահել զեռուս 1256 թ. իրեն նորհուած «ձիււոր ասպետի» պատուաւոր կոչումը։

¹³ Պոտուկեան, էջ 299, թիւ 1488։

¹⁴ Շուկայում արծաթէ դրամները ընդունուած էին և կշիռով։

ԼԵՆԻՆ դրութեամբ 5 դրամի վրայ Ա-կողմի համար առիժն է, որ քայլում է ձախ (բայց ոչ հանդիպահայեցա՝¹⁵։ Երկու դրամների վրայ Ա-կողմի համար ընտրուած է խաչը, որ յատուկ էր Կրիկկիայի դրամների երկրորդ կողմին (խաչերի գրչանկարներու համար տե՛ս Նկար 2)։

ԼԵՆՆ դրութեամբ 7-դրամներէց միայն մէկ դրամի Ա-կողմի համար է ընտրուած առիժը։ Միւս 6-դրամների վրայ Ա-կողմում խաչն է, իսկ առիժը տեղագրուած է երկրորդ կողմի վրայ։

Երկրորդ կողմի խորագրում ունենք և ՅԻՆԵԱԼ և ԼԱՏԵԱԼ գրեւածները։ Ունենք և այլ չեղումներ— դրամի երկու կողմի համար օգտագործուած է նոյն Ա և կամ Բ կողմի խորագիրը։

Գրեթէ բոլոր դրամներն էլ մաշուած են, ծակուած և ունեն այլ թերութիւններ։ Ներկայացուող Լեոն Բ-ի դրամների մանրամասնութիւնները տրուած են յատկանշական ցուցակում և խաչերի աղիւսակներում։

Հէթումեան արքայատան յաջորդ զահակալը Լեոն երկրորդից յետոյ դարձաւ նրա աւագ որդին, Հէթում Բ-ն¹⁶։ Թէև ընդմիջումներով, իրաւապէս նա իշխեց 1289–1306 թթ.։ Հէթում Բ-ի զահակութեան շրջանը հարուստ է երկրի համար բախտորոշ իրադարձութիւններով։

Պետութեան կառավարման ընթացքում նա նախապատուութիւնը տալիս էր հոգևոր կեանքին—եկեղեցուն։ Երկրի առաջնութացն ապահովող ռազմաքաղաքական և տնտեսական հարցերը, յատկապէս թագաւորութեան առաջին շրջանում նրան համեմատաբար քիչ էին զբաղեցնում։

13-րդ դարի կէսերից մամլութեան կողմից, խաչակիրների իշխանութիւնների վերջնական ընաջնջումից յետոյ, Կրիկկիայում մեծ չափով աւելացել էր եւրոպացիների, յատկապէս առեւտրա-արհեստաւորական խաւի թիւը։ Հետեւաբար և մեծացել էր կաթոլիկ եկեղեցու—պապի ազդեցութիւնը։ Թերեւս այն պատճառներէց մէկն էր, որ Հէթում Բ-ն և հայ խոշոր հողատէրերի և իշխանների մի ստուար խումբ ուներ լատինասէր կողմնորոշում։ Սասակացել էին կրօնական վէճերն, եկեղեցիների միաւորման հարցում։ Կենտրոնախոյոս ուժերի ձգտումները վերածելով բախումների։

Կրիկկիայի փրկութեան ճանապարհը տեսնելով պապի և եւրոպական խոշոր տէրութիւններէից սպասուող օգնութեան մէջ, Հէթում Բ-ն մի շարք նամակներ է յղում նրանց։ Սակայն ապարդիւն։

Այդ վարմունքը թշնամանքով է դիտուում Եգիպտոսի կողմից։ Սուլթան էլ-Աշրաֆը նոյնիսկ չեղեալ է յայտարարում 1285 թ. Կրիկկիայի հետ կնքած խաղաղութեան 10-ամեայ դաշինքը, 1292թ. յարձակուելով Կրիկկիայի վրայ։

Մէկ ամսեայ պաշարումից յետոյ, մամլութեան յաջողութեամբ է, մի շարք բերդերի հետ միասին զբաւել և Կրիկկիայի կաթողիկոսանիստ ամրոցը՝ Հոռմուկան, գերելով կաթողիկոսին¹⁷։

Երկրի համար այն դիտուեց որպէս մեծ աղէտ։ Հէթում Բ-ն մամլութեան առաջխաղացումն կասեցնելու համար, նոր հաշտութիւն խնդրեց եգիպտոսից, նրան յանձնելով մի քանի սահմանային բերդեր։

1293 թ. Հէթումը զահ յանձնելով իր յաջորդ եղբորը Թորոսին մտնում է Դուզաբլիկ վանքի Թորոսը շուրջ երկու տարի կառավարում է երկիրը, սակայն թագաւոր չի օծւում¹⁸։

1295 թ. հայրենասէր իշխանների և ժողովրդի պահանջով Հէթումը կրկին ձեռքն է վերցնում իշխանութիւնը, որոշելով առաջին հերթին վերականգնել հայ-մոնղոլական դաշինքը։ մամլութեան դէմ, որի համար մեկնում է իրան, դիմում Ղազան խանին, միջամտելու

¹⁵ Այս խմբի համար ընտրու է որ առիժներն կոնակի վրայ խաչ չունեն։

¹⁶ Լեոն երկրորդը բազմազակ հայր էր։

¹⁷ Կաթողիկոսական աթոռը Հոռմուկայից տեղափոխուած է Սիս, ուր մնում է մինչև 1441 թ.

¹⁸ Առ այսօր Թորոսից դրամներ յայտնի չեն։

խաղաղութեան դաշինք կնքելու հարցում, իման ելնելով իր երկրի շահերից խոստանում է օգնել Կիլիկիային Հեթումը վերադառնում է Սիս խաղաղութեան շրջանը կարճատև է լինում:

1296 թ. Հեթումը և Թորոսը, յաջորդ եղբորը՝ Սմբատին նշանակելով թագապահ, գահը յանձնելով նրան մէջնում են Կ. Պոլիս, Բիւզանդիայի Անդրոնիկոս Բ կայսեր հրաւերով, նրա որդի Միքայէլի և իրենց քրոջ Ռիտայի հարսանեաց հանդէսին մասնակցելու¹⁹:

Սմբատն ընդհանրապէս դժգոհ լինելով եղբայրների վարած քաղաքականութիւնից, հենուելով իր համախոհների, այդ թիւում և Գրիգոր կաթողիկոսի աջակցութեան վրայ, դաւադրաբար զբաւում է գահը Նա Սիսում մեծ շուքով օծում է և իրեն հռչակում է հայոց թագաւոր: Նրա այդ քայլն հաւանութեան է արժանանում և ընդունւում Ղազան խանի կողմից: Սմբատը շարունակում է իր նախորդների արտաքին քաղաքականութիւնը:

Հեթում Բ և Թորոսը Բիւզանդիայից վերադառնալով, կանգնում են կատարում փաստի առջև: Նրանց չի յաջողւում հարազդ ճանապարհով հարցերը լուծել: Սմբատը բանտարկում է երկու եղբայրներին, սպանել է սաւլիս Թորոսին, դաժանօրէն կոտորեցնելով Հեթումի աչքերը:

Սմբատի տմարդի վարմունքը, ոտքի է հանում յաջորդ եղբոր՝ Կոստանդինին²⁰: Սկիզբ է առնում եղբայրասպան պալքարի աննախադէպ մի շրջան: Այն աւարտւում է 1298 թ. Սիսի մօտ տղի ունեցած ճակատամարտով — Կոստանդինի յաղթանակով²¹:

Կոստանդինը պարտութեան մատնելով Սմբատին, բանտարկում է նրան, ազատելով օրինական թագաւոր Հեթում Բ-ին: Հակամարտութիւնները եղբայրների մէջ շարունակւում են և վերջնական աւարտին են հասնում երբ Հեթումի տեսողութիւնը բարեխաւում է: խոշոր հողատէր իշխանների և ժողովրդի պահանջով և օգնութեամբ Հեթում Բ վերադառնալով իշխանութեան, Սմբատին և Կոստանդինին ուղարկում է Կ. Պոլիս մշտական բնակութեան:

Իշխանութեան կարճ ժամանակահատուածում, Սմբատը իր անուշով թողարկում է արծաթէ և պղինձէ դրամներ²², Աս ժողովածոյում Սմբատի արծաթէ դրամներ չունենք²³, Նրա պղինձէ դրամներից մենք ունենք եօթ (7) հատ, որոնք իր նախորդների դրամներից տարբերւում են համեմատաբար իրենց ունեցած փոքր չափ ու կշռով:

Առկա դրամները, ըրորն էլ պատկերատիրաւում, առաջին կողմի համար ունեն — թագաւորը ձիաւոր, ձին աջ է քայլում, թագաւորի աջ ձեռքում նիզակ: Դրամների երկրորդ երեսին, դարձեալ հաւասարաթև խաչն է (Նկար 5), թևամիջերում նետասլաքներ²⁴:

խորագրերն են ՍՄԲԱՏ ԹԱԿԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ

ԾՆՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔ ՍԻՍ — թերութիւններով: Առաջին կողմի լրիւ խորագրով, ունենք միայն մէկ օրինակ:

Յայտնի է, այդ շրջանում, կարճատև ժամանակով, օծեալ զահակայնիցի Սմբատը և Կոստանդին Ա թողարկել են տարբեր մետաղներից, պամութեան համար խիստ արժէքաւոր դրամներ: Այդ դրամներն խիստ հազուադիւս են և առանձին հանգամանալից քննութեան չեն ենթարկուել:

¹⁹ Թերևս յոսեր փայփայելով, օգնութիւն ստանալու Բիւզանդիայից:

²⁰ Պատմութեան մէջ շատ քիչ տեղեկութիւններ կան Կոստանդինի պետական ակնաւոր գործունէութեան մասին:

²¹ Որն իր արտապայտութիւնն է գտել Կոստանդինի ոսկէ դրամների վրայ:

²² Սմբատի արծաթէ դրամներն, իրենց տուեսլերով կրկնութիւնն են ևւեր Ա-ի դրամ միաւորի, բացառութեամբ խորագրերում Սմբատի անուան: Հաւանաբար նա կամեցել է հաստատել, որ իրեն Ռուբենիանների օրինաւոր ժառանգորդն է:

²³ Ձ. Պտուկեանը գրում է, որ ըստ Կ. Սիպիլեանի նրա դրամները հետադաւում վերածուելուած են, օգտագործելու նոր թողարկուող դրամների համար, որպէսզի ջնջն Սմբատի յիշատակը:

²⁴ Ձ. Պ. Պտուկեանը խաչերի թևամիջեան տարածութիւններում եղած նշաններն համարում է շուշաններ կամ աղաւիտեր, ԿԸԴ, էջ 100:

Այդ իսկ առումով անհրաժեշտ ենք համարում ներկայացնելու դրամագէտ Ե. Թ. Ներսէսեանին, որն իր Հայ դրամագիտական ուսումնասիրութիւնները մեծածաւալ գործում²⁵, յատուկ տեղ է յատկացրել Սմբատի արծաթէ դրամներին մանրակրկիտ ուսումնասիրութեանը:

Ե. Թ. Ներսէսեանը Սմբատի դրամների վերաբերեալ եղած փոքր և մեծ բոլոր հրատարակած աշխատանքների, յատկապէս մեր ժամանակի մեծ դրամագէտ Ջ. Պտուկեանի դասական ուսումնասիրութեան²⁶, ապա և իրեն տրամադրուած, մասնաւոր օրինակների վրայ, լուրջ քննութիւնից յետոյ, կազմել է Սմբատի արծաթ դրամների երկրորդ կողմի, խաչերի գրչանկարներին աղիւսակները:

խաչերի ուսումնասիրութեան հիման վրայ, նախ հաստատել է Սմբատի կողմից թողարկած արծաթ դրամների երեք տիպերի՝ օծման, հասարակ և կէս դրամների թողարկման փաստը: Մի ժամանակ պարզել է, որ Սմբատի առայսօր մեզ հասած յայտնի արծաթէ դրամների 40.13% օծման դրամներն են, 56.58% նրա հասարակ դրամներն են և միայն 3.29% կիսադրամներն են, որոնք իրենց քաշով շատ փոքր են (0.85 գրամ) և ընդհանուր զօքերով յիշեցնում են Հէթում Բ արծաթի բիւլոններին:

Նոյն տարբերակների հիման վրայ կազմելով II աղիւսակը, տալիս է այդ դրամներին քաշերի բաշխումը, իսկ III աղիւսակով, նոյն հիմքով տրուած է դրամների քանակի տոկոսային յարաբերութիւնը:

Կոստանդինը (որը յայտնի է, որպէս Կոստանդին առաջին) գիտակցելով իշխանութեան և պետութեան համար սեփական դրամ ունենալու կարևորութիւնը, կարճատև իշխանութեան շրջանում²⁷, իր առաջնահերթ խնդիրներէից մէկն է համարում, թողարկել նոր դրամներ իր անուանով: Պատմութեան համար Կոստանդինն առաւել յայտնի է, դրամահատութեան մէջ ունեցած իր ներդրումով:

Կոստանդինը դրամներ է թողարկել ոսկուց, արծաթից և պղինձից, որոնց յատուկ է աղուեստին և ոճին բնորոշ գեղեցկութիւնը և նրբութիւնը:

Կոստանդինն իր նախորդների դրամներին վրայ եղած պատկերատիպերից հանում է որոշ աւանդական պատկերներ (կամ մասնիկներ), ինպէս — առիւծի, դաւազանի և շուշան ծաղկի, փոխարէնը տալով, ժամանակին համապատասխան և անհրաժեշտ պայքարի սուրը և հաստի խորհրդանշող խաչը: Որոնք բացայայտում են և հաստատում պատմական փաստերը:

Կոստանդին Ա-ի դրամները նոյնպէս խիստ հազուադիւր են: Ներկայացնող ժողովածոյում ունենք միայն «քարտէզ» միաւորի երկու դրամ²⁸:

Դրամների առաջին երեսին մարգարտաշար դաշտի մէջ պատկերուած է թագակիր թագաւորը, արքայական ծիրանիով, որը հասակով կանգնած, դէմքով հանդիպահայեաց, աջ ձեռքում անդիջում կամքի խորհրդանշիչ սուրը, ձախում՝ լաւչը, խորագրում պահպանելով ընդունուած ձևը՝ թագաւորի անունը և թողարկման վայրը, Կոստանդինը տալիս է իր անուան դրութեան նոր տարբերակ — ԿՈՍՏԱՆԴԻՆՈՍ ձևով²⁹:

Երկրորդ կողմի համար հաւասարաթիւ խաչն է, թիւսմիջերում զարդանախշերով:

Ուրագրերն են — ԿՈՍՏԱՆԴԻՆՈՍ ԹԱԳԱՒԱՐ ՀԱՅՈՑ

— ԾԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔ ՍՍ

²⁵ Ե. Թ. Ներսէսեան, «Սմբատ թագաւորին արծաթ դրամները» բաժնում, Հայ դրամագիտական ուսումնասիրութիւններ (Լոս Անջելէս, 2000թ.), էջ 347-358:

²⁶ Ջ. Պ. Պտուկեան, Կիլիկիան Հայաստանի դրամները (Վիեննա, 1963թ.):

²⁷ Կոստանդինը թագաւորել է մէկ տարեց պակաս:

²⁸ Թիւ. 553131 և 553132 — որոնց պատճէները լին պահպանուել:

²⁹ Կոստանդինոս անուան այդ ձևը չի կրկնուել միւս Կոստանդինների մօտ:

Կոստանդինի պղինձէ դրամների առաջին կողմի պատկերատիպը կրկնութիւնն է արծաթ դրամներէ երկրորդ կողմի:

Դեռևս 1301 թ. Հէթում Բ-ն իրեն դահակից էր յայտարարել սպանուած եղբոր Թորոսի որդուն Լևոնին: Այն հաւանութեան էր արժանացել և ընդունուել, ինչպէս հայ ֆէոդալներէ, իշխաններէ և ժողովրդի կողմից: Սակայն Լևոնը պաշտօնապէս օծուեց և իշխանութեան գլուխ անցաւ 1306 թ. որպէս Կիլիկիայի Լևոն Գ թագաւոր³⁰, երբ Հէթում Բ-ն վերջնականապէս հրաժարուեց դահից ծառայելու համար եկեղեցուն³¹:

Կլիմենտ Ե պապը, Լևոն Գ-ի օգնութեան խնդրանքին, Կիլիկիայից խստօրէն պահանջեց, ընդունել կաթոլիկ եկեղեցու ծիսակատարութիւններն ու դաւանաբանական սկզբունքները, ենթարկուելու իրեն պապին:

Պատմութիւնը ցոյց է տալիս, որ Հէթումը որպէս վանական և խնամակալ (պայլ), աւելի լայն գործունէութիւն է ծաւալում, ինչպէս եկեղեցական, նոյնպէս և պետական քաղաքականութեան և կառավարման շրջաններում:

Այդ տարիներին մոնղոլ Ղազան խանը ընդունում է մահմետականութիւնը ստանալով սուլթանի տիտղոս:

Ղազան խանը, մեծածիւր զօրքով չարժուում է դէպի Ասորիք, եղիպտական մամուլքների դէմ և հայկական ուժերի օգնութեամբ մեծ յաղթանակների հասնում³²:

Նա ելնելով իր չահերից, ընդառաջելով Հէթումի խնդրանքին, որպէս դաշնակից, մոնղոլական մի ջոկատ ֆիլարդու խանի ղլխաւորութեամբ ուղարկում է Կիլիկիա, պաշտպանելու մամուլքների անընդմէջ յարձակումներից, որոնք քայքայում էին երկրի տնտեսութիւնը, այն տանելով դէպի անկում:

Փիլարդուի ջոկատը հաստատուում է Անազարբայում: Քաղաքական նկատառումներով, Լևոն Գ-ն կրօնական հարցերում փորձում է, որոշ համաձայնութեան զալ պապի հետ: Այդ կապակցութեամբ 1307 թ. հրաւիրում են Սիսի եկեղեցական ժողովը, ուր պապի առաջարկները մասամբ ընդունուում են լատինաւէր ժողովականների կողմից: Մերժուում ժողովրդի և հայաստանեան հոգեւոր դասի կողմից: Արդիւնքն այն եղաւ, որ խաթարուեց երկրի ներքին քաղաքական միասնութիւնը: Կրկին ոտքի հանելով արտաքին թշնամուն:

Վերսկսեցին մամուլքների արշաւանքները դէպի Կիլիկիա: Անազարբայում տեղեկալուած մոնղոլական ջոկատի հրամանատար ֆիլարդուն³³, օգտագործելով առիթը իր մօտ, հիւրասիրութեան պատրուակով, հրաւիրում է Հէթում Բ-ին և Լևոն Գ-ին իրենց չքախումբով և նենգօրէն կազմակերպում նրանց սպանութիւնը:

Հէթումի յաջորդ եղբայրը Օշինը հայկական զօրքերի գլուխն անցած յարձակում է ֆիլարդուի վրայ և նրան իր ղոկատով դուրս է քշում Կիլիկիայից: Օշինին յաջողում է նաև սպանել տալ ֆիլարդունին:

Այսպէս անփառունակ աւարտում է հայ-մոնղոլական դաշինքը:

Հէթում Բ-ն իրաւապէս թաղաւորեց շուրջ 17 տարի: Պարզուած է և հաստատուած, որ Հէթում Բ-ն արծաթէ դրամներ չի թողարկել: Նա ունի միայն փոքր տրամագծով և փոքր

³⁰ Լևոն Գ-ն որպէս Կիլիկիայի թագաւոր յիշատակում է 1302 թ. ձեռագրերից մէկում: Վ. Հակոբեան, Մանր ժամանակագրութիւններ (Երևան, 1968), էջ 193-194:

³¹ Հէթում Բ- արքեպիսկոպոս մնում է որպէս թագաւորահայր:

³² Այդ արշաւանքի ընթացքում Հէթում Բ-ին յաջողում է ետ վերագրանել, նախկինում կորցրած սահմանային մի քանի բերքեր:

³³ Փիլարդուն նոյնպէս ընդունել էր մահմետականութիւնը:

քաշով բխլլոն³⁴ կոչուող դրամներ և պղինձէ «քարտէզ» միաւորի, երկու տարբեր պատկերատիպերով դրամներ:

Ժողովածոյում ունենք բխլլոններից հինգ օրինակ: Բխլլոններն առաջին կողմի համար ունեն զահակալի թագաւորի դուռնը (կիսանդրին) դէմքով հանդիպահայեաց, որոնք իրենց արուեստով յիշեցնում են խաչակիրների դրամները: Երկրորդ երեսին երեք օրինակների վրայ յունական հաւասարաթև խաչն է, իսկ երկուսի վրայ կրկնաթև խաչը (Նկար 3): Թեւամիջեան տարածքներում տարբեր նշաններ: Դրամների ամբողջական

խորագիրն է ԼԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Փռքութեան պատճառով այն բաժանուած է երկու կողմերի վրայ,

այն է Ա. ԼԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ

Բ. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Հինգ դրամներն էլ տարբեր կնիքներից են, տարբեր փորագրիչ վարպետների աշխատանք: Դրամները մաշուած են, խորագրերում կան կրճատումներ և թերութիւններ:

Պղնձէ «քարտէզ» միաւորները, որոնցից ունենք 23 օրինակ, ներկայացուած են պատկերատիպային երկու ձևով: Առաջինն ընդունուած է, աւելի վաղ թողարկուած, համեմատաբար ծանր քաշ ունեցող³⁵ մասամբ բխլլոններն յիշեցնող խումբն³⁶, Պղնձէ այդ խմբի դրամների առաջին երեսին մարդարտաշար չրջագծի մէջ պատկերուած է տիրակալի թագաւորի դուռնը դէմքով հանդիպահայեաց, Թագի երկու կողմերից իջնում են մագպինջերը (խոսպուները):

Ա. կողմի խորագիրը ԼԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ կրճատումներով:

Բ. կողմում չրջագծի մէջ կրկնաթև խաչն է, սակայն աւելի կատարելագործուած, հիմքի մօտ երկու կողմերում ունի տերևազարդեր:

խորագիրը ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԻՍ երբեմն ՔԱՂԱՔՆ ունի տարբերակներ և թերութիւններ:

Պղնձէ դրամների երկրորդ խումբ³⁷ առաջին երեսին չրջագծի մէջ պատկերած է թագաւորը ծալապատիկ նստած, աջ ձեռքում զաւազան, ձախ ձեռքում երկիրը խորհրդանշող զունդը:

խորագիրը ԼԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ կրճատումներով:

Բ. կողմում հաւասարաթև խաչը, խորագիրը՝ ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԻՍ (կամ ԳԱՂԱԳ)

Դրամները շատ կոպտ են, անկանոն հատուած, մեծ թերութիւններով: Երկու դրամի վրայ, երկու երեսներին, ընթերցւում է միայն ԼԵԹՈՒՄ անունը: Ներկայացուող դրամախմբերի բոլոր մանրամասնութիւնները սրուած են յատկանշական ցուցակներում և խաչերի աղիւսակներում (Նկար 4):

Ամփոփելով կիլիկիայի հայկական թագաւորութեան այս ժամանակահատուածը, համոզուած ենք, որ այն դոնում էր խիստ անբարենպաստ պայմաններում, թէ արտաքին յարաբերութիւններում և թէ ներքին:

Երկրի արտաքին թշնամին, հիմնականում շարունակում էր մնալ Եդիպոտոսի սուլթանութիւնը:

³⁴ Բխլլոն են կոչուել ոչ միայն իրենց չափ ու կշռի փոքրութեան, այլ և իրենց մէջ պարունակող երկու մետաղների (արծաթ և պղինձ) խառնուրդի պատճառով:

³⁵ դրամների քաշերը զնալով պակասում են:

³⁶ Այդ դրամների խմբից ունենք ութ օրինակ:

³⁷ Որոնցից ժողովածոյում կան 15 օրինակ:

Մ. Լ. Կարապետյան

Արքունիքը և մասամբ հողեկուրականութիւնը, ելնելով քաղաքական նկատառումներէից, ձգտում էր ուժեղացնել բարեկամական կապերը, լատինական իշխանութիւններին, հետևաբար և կաթողիկէ եկեղեցուն հետ:

Դեռևս շատ վաղուց ծայր առած կրօնական վէճերը, սաստկանալով, հանգցրին ժողովրդի բաժանուելուն երկու հակադիր խմբերի, որը և հետագայում իր բացասական ազդեցութիւնն ունեցաւ երկրի առաջընթացի վրայ:

(Շարունակելի 3)

ՄԱՐԳՈՒՆԵՆԱԵ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարանի
Դրամազիտութեան Բաժնի
(նախկինում) աւագ զիտական աշխատակից

Աղյուսակ 1. Ցուցակագրութիւն Հնոց Բ-ի, Հեթում Բ-ի և Սմբատի դրամներուն

Թիւ	ԿՀԴ թիւ	Կոնակի խորագիր	Կշիռ (գր)	տրմ. մմ	↑↑ ժամով	Մոսկ. Թճգ. թիւ
ԼԵՒՈՆ Բ-Ի ԱՐԽԱԹԵԱՅ ԴՐԱՄՆԵՐԸ						
+Կ...ՂՈ- ԹԻՆ ԱՅ						
1	1425	ՀԵՒՈՆ ...ԱՌՈՐ Հ առիւծը քայլում է աջ, խաչի ընկերակցութեամբ	2.75	23	05	499432
+ՀԵՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈ						
2	1428	+ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ս Ս Ի ՓԱՌՍՍ առիւծի քայլում է ձախ, դրամը ծակուած	2.69	22	11	939070
3	1429	+ԾԻՆԵԱԼ Է ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԻՍ Ի առիւծը ձախ, դրամը ծակուած	2.66	22	07	939071
4	1430	+ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԻՍ առիւծը ձախ, դրամը ծակուած	2.44	20	11	939085
5		+ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԻՍ առիւծը ձախ, դրամը սևացած, կոպիտ	2.79	20	01	939078
6		+ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի Ս Ս առիւծը ձախ, թաղի զլխի աջ կողմում խաչ (+)	2.74	22	08	939077
7	1433	+ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի Ս Ս տառերը կտրուած, երկու կողմերում կրկնաթիւ խաչ. առիւծը ձախ, թաղի զլխի աջ կողմում խաչի տակ աստղ (*)	2.85	19	07	939076
+ՀԵՈ ԹԱԳԱՒՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈ						
8		+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂ... Ի ՍՍՈ թաղը նման է սաղաւարտիչ նիզակով առիւծը ձախ, կրկնաթիւ խաչ	2.71	23	01	939074
+ՀԵՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՍ						
9	1437	+....ՍԼ Ի ՔՍՂՍԲՆԷ ՍԻՍ ԵՍ թագաւորի ձախ կողմում աստղ (*), առիւծը քայլում է ձախ, խորագիրը տառասխալներով. կրկնաթիւ խաչ 2 կողմերում	2.79	20	01	939072
+ՀԵՈՆ ԹՍԳՍ ՈՐ ՍՄԲՆԱՅՆ ՀԱ						
10		+Ծ ՆԵԱԼ ԲՍՂԱՔՆ Ս Ս պատկերը մաշուած, ձիու փորի տակ աստղ (*) խորագիրը տառասխալներով	2.49	22	01	939080
+ՀԵՈՆ ԹՍԳՍԻՈՐ ՍՄԵՆԱՅՆ ՀՍ						
11		+....Լ ԲՍՂՍԲՆ Ս Ս արուեստով, քիչ մաշուած, թագաւորի զլխի աջ կողմում խաչ (+), երկու կողմերում կրկնաթիւ խաչ, առիւծը ձախ, թագակիր	2.65	22	01	939083

Թիվ	ԿՀ-ի թիվ	Կոնսակի խորագիր	կշիռ (գր)	տրմ. մմ	↑↑ ժամով	Մոսկ. թճգ. թիվ
ԼԵՒՈՆ Բ-Ի ԱՐԾԱԹԵԱՅ ԳՐԱՄՆԵՐԸ						
+ԼԵՈՆ ԹԱ..... ՄԵՆ Հ	12	+...ԻՆԵԱ. . ...ԱԲՆ Ս Ս առիւծը ձախ, դրամը կողպիտ, ծակուած, խորագրերի մի մասը կտրուած	2.53	20	07	939073
+ԼԵՈՆ ԹԱ...ՈՐ ՍՄԵՆԱՅՆ :	13	+ԾԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՔՆ Ս Ս նիզակի տակ կէտ (ւ), առիւծը քայլում է ձախ, խաչով	2.83	23	06	939084
+ԼԵՈՆ ԹԱԳՍ ՈՐ ՍՄԵՆԱՅՆ ՀՍ	14	+ԾԻՆԵԱԼ ՔՍՂԱՔՆ ՍՍ դրամի երկու երեսներին առիւծի պատկերն է տարբեր կնիքներից: Ա-կողմում առիւծը քայլում է ձախ, հանդիպահայեաց: Բ-կողմում առիւծը կանգնած է ձախ դարձած, հանդիպահայեաց: Երկու առիւծների կռնակին կրկնաթև խաչ:	2.51	21	01	939081
+ԼԵՈՆ ԹԱԳ...ՈՐ ՍՄ..... ..	15	+...ԵԱԼ ՔՍ... ԻՍ խիտ մաշուած, երեք տեղից ծակուած, առիւծը (հազիւ է երևում) քայլում է ձախ	2.06	22	05	939075
+ԼԵՈՆ ՍԳՍ ՈՐ ՍՄ	16	+...ԱԼ ՔՍՂԱՔՆ Ս կողպիտ, խիտ մաշուած, առիւծը ձախ	2.50	20	01	939082
+ԼԵ ՈՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԱՅՍ	17	+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի Ս Ս Ք. տիպ ձախ կողմում նիզակի տակ աստղ (*); աջ կողմում նորայուսին, ձին քայլում է աջ՝ դուռնի տակ խաչ (+), առիւծը կանգնած է, աջ դարձած, դէմքով հանդիպահայեաց, կռնակին հասաստաթև խաչ	2.60	20x21	09	939079
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱ	18	+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի Ս Ս խորագրերի մի մասը կտրած, ձին քայլում է աջ, թագաւորը խաչը բռնած, առիւծը նոյնպէս քայլում է աջ, հանդիպահայեաց, խաչը բռնած	2.78	20	07	939086
ԼԵՒՈՆ Բ-Ի ԿԵՍ ԳՐԱՄՆԵՐԸ – ԱՐԾԱԹ						
19	1524	Ա-կողմ. մարգարտաշար շրջագծի մէջ, Թագաւորը ձիաւոր, ձին արշաւում է աջ, Թագաւորի ձեռքին նիզակ, որի տակ ձախ կողմում աստղ (*) Բ-կողմ. առիւծը քայլում է ձախ, հանդիպահայեաց կռնակին կրկնաթև խաչ դրամը բարձրորուստ է ծակուած	1.23	15x17	07	499089
20	1530	Ա-կողմ. նոյն պատկերատիպն է տարբեր կնիքից, Թագաւորը ձիաւոր, ձին քայլում է աջ Բ-կողմ. առիւծը հանդիպահայեաց, թաթը ծալել բռնել է պարզ խաչը, քայլում է աջ, դրամի եզրը կտրուած է, թերի	1.20	15	05	499088
21		Ա-կողմ. նոյն պատկերատիպով Թագաւորը ձիաւոր, ձիու փորի տակ ն նշան Բ-կողմ. առիւծը քայլում է աջ, կռնակին պարզ խաչ, դրամը մաշուած է, ծակուած	1.30	16	05	499087

Մ. Լ. Կարապետեան

Թիւ	ԿՀԴ թիւ	Կոնակի խորագիր	Կշիռ (գր)	տրմ. մմ	↑↑ ժամով	Մոսկ. թճգ. թիւ
-----	------------	----------------	--------------	------------	-------------	-------------------

ԼԵՒՈՆ Բ-Ի ՔԱՐՏԷԶ ՄԻԱՒՈՐԻ ԳՐԱՄՆԵՐ – Պղինձ

Ա-կողմ. +Առիւծը քայլում է ձախ

Բ-կողմ. +Հաւասարաթիւ խաչ (5-աթիւ աստղերով)

ՀԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱ ՈՐ ՀԱՅՈՑ						
22		+ԾԻՆԵԱԼ ԳԱՂԱԳՆ Ի Ս Ս <i>մաշուած, կտրուած, անհաւասար</i>	3.95	20x23	07	503097
ՀԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱ ՈՐ ՀԱՅՈՑ						
23	1541	+ԾԻՆԵԱԼ ԲԱՂԱՔՆ Ս <i>եղերբից դուրս յաւելեալ մաս</i>	5.01	26x28	05	553089
ՀԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱ ՈՐ ՀԱՅՈՑ						
24		+ԾԻՆԵԱԼ ԲԱՂԱՔՆ Ի ՍԻ <i>կոպիտ մաշուած</i>	3.60	22	03	553095
ՀԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱ ՈՐ ՀՍ						
25		+ԾԻՆԵԱԼ ..... Ի Ս <i>կոպիտ մաշուած</i>	4.05	21x25	09	553086
ՀԼԵ ՈՆ ԹԱԳԱ....						
26		+ԾԻՆԵԱԼ .... ԱՔՆ <i>խիստ մաշուած, կտրուած Ա-կողմ. +Խաչը Բ-կողմ. +Առիւծը քայլում է ձախ</i>	5.22	22	09	553088
ՀԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱ ՈՐ ՀՍ						
27	1562	+.....Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի Ս Ս <i>մաշուած, անկանոն կտրուած</i>	4.64	26x28	01	553098
+...ՈՆ ԱԳԱ ՈՐ ՀԱՅ						
28		+ՀԱՏԵԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ս Ս <i>մաշուած, ծակուած, ճեղքուած</i>	4.22	23	11	553094

ԼԵՒՈՆ Բ-Ի ՔԱՐՏԷԶ ՄԻԱՒՈՐԻ ԳՐԱՄՆԵՐ – Պղինձ

Ա-կողմ. +Առիւծը քայլում է ձախ

Բ-կողմ. +Հաւասարաթիւ խաչ (5-աթիւ աստղերով)

ՀԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱ						
29		+Ծ ՆԵԱԼ ԲԱՂԱՔՆ Ի <i>մաշուած խորագրի մի մասը կտրուած Ա-կողմ. Հաւասարաթիւ խաչ (5-աթիւ աստղեր) Բ-կողմ. առիւծը ձախ</i>	5.04	26	09	553092
ՀԼԵՒՈՆ ..... ԱՅՈՑ						
30		+..... . ԲԱՂԱՔՆ Ս Ս <i>խորագրի մի մասն անընթեռնելի</i>	4.42	20x22	01	553091
ՀԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱ ՈՐ ՀԱՅՈ						
31		+ԾԻ..... . ԱԳԱՂԱՔՆ Ս Ս <i>տառերն անհամաչափ են, խիստ մաշուած</i>	3.12	22	11	553096
ՀԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՈՐ ՀԱՅՈՑ						
32		+ՀԱՏԵԱԼ ԳԱՂԱՔՆ ՍԻՍ <i>մաշուած, կոպիտ, եղրերը կտրուած</i>	6.42	25x28	05	553090

Պ. Վ. Զուբովի Ռուբենեան ղրամներէ ժողովածուն

Թիւ	ԿՀԴ թիւ	Կոնակի խորագիր	կշիռ (գր)	տրմ. մմ	↑↑ ժամով	Մոսկ. ԹԳԳ. թիւ
ԼԵՒՈՆ Բ-Ի ՔԱՐՏԷԶ ՄԻԱՒՈՐԻ ԳՐԱՄՆԵՐ – Պղիճճ						
ՀԵՆՆ ԹԱԳԱ						
33		+ՀԱՏԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԲՆ ՍԻՍ <i>կողմիտ, տառերն անհամաչափ</i>	3.50	21x24	12	553087
ՀԵՆՆ ..ԳԱ....						
34		+....Ր ՀԱՅՍ <i>երկու կողմերում առաջին երեսի խորագրի հետքեր, խիստ մաշուած պատկերատիպերով</i>	2.73	21x24	11	553099
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԲԱՂԱԲՆ ՍՍ						
35		+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԲԱՂԱԲՆ Ս <i>երկու կողմերը նոյն խորագիրը անկանոն եզրագծով երկրորդ կողմերի համար բոլորն ունեն նոյն հաւասարաթիւ խաչը—դաշտում 5-աթիւ աստղեր. մեծամասամբ մաշուած</i>	5.32	25x27	01	553093
ՀԵԹՈՒՄ Բ-Ի ԲԻԼԼՈՆՆԵՐԸ – Արծաթ						
ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱ Ր						
36		+ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈ <i>մաշուած վրան անցք</i>	0.71	16	05	939092
ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱ Ր						
37		+ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈ	0.67	15	11	939094
ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱ						
38	1586	+ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈ <i>մաշուած, եզրից մի փոքր կտրուած</i>	0.65	15	05	939091
39	1582	+ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅ <i>եզրից կտրածուած</i>	0.56	15	07	939093
ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱ Ո						
40		+ԱՄԵՆԱՅՆ Հ.... <i>մաշած, եզրերը կտրուած</i>	0.60	15	05	939090
ՀԵԹՈՒՄ Բ-Ի ՔԱՐՏԷԶ ՄԻԱՒՈՐԻ I ՏԻՊԻ ԳՐԱՄՆԵՐԸ – Պղիճճ						
ՀԵԹՈՒՄ .....ՈՐ ՀԱՅՈՑ						
41	1589	+Ծ.... Ի ԳԱՂԱԳՆ Ս <i>թաղի վրայ 6 մարդարիտ</i>	3.84	21	01	553100
ՀԵԹՈՒՄ .... ՈՐ ՀԱՅՈ						
42	1593	+..... ..ՂԱԳՆ Ս <i>տառերը հազիւ նշմարելի. կտրուած. մաշած դժուար ընթեռնելի</i>	3.79	22	03	553101
ՀԵԹ.... .. ՈՐ ՀԱՅՈ						
43	1592	+ԾԻՆԵԱ. ....Ն Ս Ս <i>խորագրերի մի մասը կտրուած</i>	3.28	22	11	553104
ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳ...Ր ՀԱՅ:						
44	1594	+....ԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ս [Ս] <i>ղիմաքանդակի երկու կողմերում դաշտի մէջ մէկական * *</i> <i>խորագրի մի մասը կտրած</i>	3.40	19x20	07	553107
ՀԵԹՈՒՄ ..... ՈՐ ՀԱՅ						
45	1596	+....ԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ս Ս <i>թաղի վրայ երեւում է 3 մարդարիտ, մաշուած դժուար ընթեռնելի</i>	4.38	22	07	553106

Մ. Լ. Կարապետեան

Թիւ	ԿՀԴ թիւ	Կոնակի խորագիր	Կշիռ (գր)	տրմ. մմ	↑↑ ծաւոյ	Մոսկ. թնգ. թիւ
Հեթոմիւ Բ-ի ՔԱՐՏԷՋ ՄԻԱՒՈՐԻ I ՏԻՊԻ ԳՐԱՄՆԵՐԸ— Պղինձ						
+Հեթոմիւ թԱԳԱՒՈՐ—ՀԱՅ						
46	1596a	+ԾԻՆԵԱԼ ԳԱՂԱԳՆ Ս [Ս] <i>թագի վրայ երևում է 3 մարգարիտ, մաշուած դժուար ընթեռնելի</i>	4.12	23	01	553102
+Հեթոմիւ թԱՂ .....ՀԱՅ						
47		+ԻՆԵԱԼ ....ԱԳՆ.... <i>Ա կողմը կտրուած. թագի վրայ և պարանոցի շուրջը երևում են 6-ական մարգարիտներ. Բ կողմը կտրուած, մաշած</i>	3.71	20	05	553105
+Հեթոմիւ թԱ.....						
48		+ԾԻՆԵԱԼ ..... <i>դրամը կոպիտ է, խորագիրը մաշուած, քայքայուած, անկանոն, միայն թագի վրայ նշմարուում են 3-4 մարգարիտներ</i>	3.81	22	07	553103
Հեթոմիւ Բ-ի ՔԱՐՏԷՋ ՄԻԱՒՈՐԻ II ՏԻՊԻ ԳՐԱՄՆԵՐԸ— Պղինձ						
+.....Մ թԱԳԱՒՈՐ Հ						
49		+ԾԻՆԵԼ ԳԱՂԱԳ <i>կոպիտ, տառերն անհամաչափ</i>	3.58	22	01	553113
+Հեթոմիւ թԱԳԱԻ						
50	1625	+ԾԻՆԵԱ [ԻԿ]ԱՂԱԳ Ա <i>խորագրերի մի մասը կտրուած</i>	3.18	22	01	553111
0..... թԱԳԱ						
51	1630	+ԾԻՆ... ԳԱՂԱԳ <i>խորագրերի մի մասը կտրուած</i>	3.09	21	03	553114
ռՀեթոմիւ թԱԳԱ						
52	393	+ԾԻՆԵԱ. ...ԱԳ Ս	3.02	19	05	553115
օՀեթոմիւ թԱԳԱԻ						
53	1635	+Ծ...Ա Ի ԳԱՂԱՔ <i>խիստ կոպիտ, մաշած, եզերքը կտրուած</i>	3.96	20	09	553118
+Հեթոմիւ թԱԳՐ						
54		+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳ <i>մաշուած</i>	3.31	20	09	553116
+....Մ թԱԳԱ						
55		+ԾԻՆԵԱԼ Ի Ս Ս <i>մաշուած</i>	2.88	21	09	553112
+...ՈԻՄ թԱԳԱ						
56		+ԾԻՆԵԱԼ Ի ՍՄԻԻ <i>մաշուած, ծակուած, խորագիրը թերի</i>	3.03	21	11	553110
ռՀեթոմիւ թԱԳԱԻ						
57	1640	+ԾԻՆԵԱԼ Ի ՍԻՍ ԳԱ <i>դրամը խիստ մաշած է, նուրբ, պատկերատիպերը լաւ են պահպանուած</i>	2.03	20	02	553108
+Հեթոմիւ թԱԳԱԻՐ						
58	1647	+ԾԻՆԵԼ Ի ԳԱՂԱԳ Ս	3.13	21	11	553119
+Հեթոմիւ թԱԳԱ						
59	1649	+Հեթոմիւ թԱ.Ա <i>խիստ մաշուած</i>	2.43	20	07	553721

Պ. Վ. Զուբովի Ռուբենյան դրամների ժողովածուն

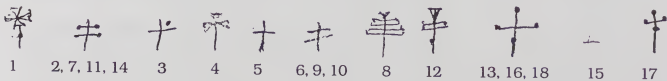
Թիվ	ԿՀԴ թիվ	Կոնցալի խորագիր	կշիռ (գր)	տրմ. մմ	↑↑ ժամով	Մոսկ. թնգ. թիվ
-----	------------	-----------------	--------------	------------	-------------	-------------------

ՀԵԹՈՒՄ Բ-ի ՔԱՐՏԷԶ ՄԻԱԽՈՐԻ II ՏԻՊԻ ԴՐԱՄՆԵՐԸ – Պղինձ

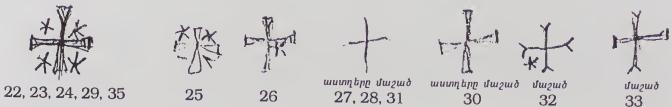
+.....	60	1652	+..... ԹԱԳԱԽՈՐ <i>խիստ մաշուած</i>	2.31	22	11	553122
ԺՀԵԹՈՒՄ	61		+ՀԵԹՈՒՄ <i>մաշած , կնիքն անկանոն, խորագրի կէսը կտրուած</i>	2.95	22	07	553109
+.....	62	խաչը, 399	+..... ԹԱԳԱ <i>ոչ մի տառ չի ընթերցուում</i>	2.81	20	---	553117
+..... ԱԳ....	63	1652	+ԸԻ .... <i>կնիքն անկանոն, խիստ մաշուած</i>	1.96	17x20	---	553120

ՍՄԲԱՏԻ ՁԻԱԽՈՐ ՔԱՐՏԷԶ ՄԻԱԽՈՐԻ ԴՐԱՄՆԵՐԸ – Պղինձ

+ՍՄԲԱՏ ԹԱԳԱ՝ ՈՐ ՀԱՅՈՑ	64	1684	+ԸԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔ Ս <i>թագի վրայ 6 մարգարիտ</i>	1.73	20	01	553124
+ՍՄԲ.. ...ԱԽՈՐ ՀԱՅՈ	65	1678	+ <i>չի ընթերցուում</i>	1.95	17x20	01	553129
+ՍՄԲԱՏ [ԹԱԳԱ]ԽՈՐ ՀԱ	66	1681	+ԸԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔ Ս	2.36	17x19	11	553123
+ՍՄԲԱՏ ԹԱԳԱ[Ր] ՀԱ	67		+..... . ՔԱՂԱՔ Ս	1.76	19x20	09	553128
+..... ԹԱԳՐ ՀԱ	68	1717	+..... . ՂԱՔ ՍԻ	1.95	18	11	553127
+ՍՄ[ԲԱ]Տ ԹԱԳՈՐ Հ	69	1720	+ԻՆԵԼ Ի ..... <i>(ընթուած, սնացած)</i>	1.79	18x20	09	553125
+ՄԲԱ.	70		+..... <i>դրամի վրայ պահպանուած է միայն այս 3 տառը</i>	2.00	18	---	553126

Նկար 1. Լևոն Բ-ի արծաթեայ դրամների ետևի խաչերը

Նկար 2. Լևոն Բ-ի պղնձեայ դրամների ետևի խաչերը

Նկար 3. Հերում Բ-ի բիլլոնների ետևի խաչերը

Նկար 4. Հերում Բ-ի ֆարտեզների ետևի խաչերը

Նկար 5. Սմբատի ֆարտեզների ետևի խաչերը

B. V. ZOUBOV'S ROUPENIAN COIN COLLECTION

(Part III)

(Levon II, Hetoum II, Smpad, Gosdantin I)

[Summary]

The coins offered in Table 1 include the following: Levon II (1270-1289), trams (No. 1-18), half trams (Nos. 19-21), copper coins (22-35); Hetoum II (1289-1306), billons (36-40), copper coins (No. 41-63); Smpad (1296-1298), copper coins (Nos. 64-70).

The first column in the catalogue gives the assigned specimen number. The next column references the corpus number of Dr. Bedoukian's *Coinage of Cilician Armenia* [CCA]. The obverse Armenian legend is at the top of the block of coins, starting with specimen number. The reverse Armenian inscription is printed in the third column. The last four columns indicate the weight (grams), diameter (mm), die axis orientation (hours), and the inventory number of the Historical Museum in Moscow.

The reverse cross patterns are illustrated in Figures 1 to 5. The assigned specimen number is on the left side. Figures 1 and 2 give the cross patterns for silver and copper coins of Levon II, Figures 3 and 4 give the cross patterns for billons and copper coins of Hetoum II, and Figure 5 gives the cross patterns for copper coins of Smpad.

Margo-Lena E. Garabedian

ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

- 13 ARDZROUNI, Ara. Antesuats marz me, dramagitut'iwñ [A Negelected Field, [Armenian] Numismatics] - Անտեսուած մարզ մը, [հայ] դրամագիտութիւնը, գրեց՝ Արա Արծրունի. *Artsiw Ėnkerayin*, Vol. X (September 2003), Nos. 13-16 (229-232), p. 3, illus. In Armenian.

Ardzrouni introduces the Armenian Numismatic Society to the readers and mentions the Society's list of books which remain unpublished. On the Occasion of the printing of Society's *Special Publication* No. 10, he appeals to the public to financially assist the organization in printing the unpublished books. YTN

Արծրունի ընթերցողներուն կը ներկայացնէ Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութիւնը և կը յիշէ կազմակերպութեան գիրքերուն ցանկը, որոնք անտիպ կը մնան: Ընկերակցութեան Յատուկ Հրատարակութիւն թիւ 10-ի տպուելուն առթիւ կոչ կ'ուղղէ հանրութեան, որ տնտեսապէս աստարեն տպելու համար կազմակերպութեան անտիպ գիրքերը: ԵԹՆ

- 14 ARMENPRESS. Ays tari haytnaberuats keghts dramanishneru t'iwñ achats ք 36 tokosov [This Year the Number of Counterfeit Bank Notes Discovered Has Increased by 36 Percent] - Այս տարի յայտնաբերուած կեղծ դրամանիշներու թիւը աճած է 36 տոկոսով. *Asbarez*, Vol. 95 (Friday, 19 December 2003), No. 12,121, p. 4. In Armenian.

Counterfeit bank notes increased in the Republic of Armenia during 2003. The counterfeits include 100, 500, 1000, 5000, 20,000 dram notes. YTN

Հայաստանի մէջ աճած է կեղծ թղթադրամները 2003-ին: Կեղծուածները կը պարունակեն 100, 500, 1000, 5000, և 20000 դրամնոց դրամանիշներ: ԵԹՆ

- 15 ARMENPRESS. Tigran ark'ayin nui ruats nor oskē hushadram [A New Commemorative Gold Coin Dedicated to King Tigranes] - Տիգրան արքային նուիրուած նոր ոսկէ յուշադրամ. *Asbarez*, Vol. 95 (Friday-Saturday, 28-29 November 2003), No. 12,107, p. 4. In Armenian.

The Central Bank of Armenia has issued a 1000-dram commemorative gold coin dedicated to Tigranes the Great. The format of the coin resembles his tetradrachm. The coin was minted 500 copies by the Austrian Mint Corporation. YTN

Հայաստանի Կեդրոնական Դրամատունը թողարկած է 1000 դրամնոց ոսկիէ յուշադրամ մը նուիրուած Տիգրան Մեծին: Դրամին ձևաւորումը կը նմանի իր չորրորդամեանին: Դրամը հատուած է 500 օրինակ Austrian Mint Corporation-ի կողմէ: ԵԹՆ

- 16 ASBAREZ. Armenia monetizes King Tigran the Great Coin. *Asbarez*, Vol. 95 (Saturday, 6 December 2003), No. 12,112, p. 9, illus.

The Central Bank of Armenia issued a commemorative gold coin dedicated to Tigranes the Great and resembles his silver tetradrachm. A total of 500 copies of 1000-dram face value were minted. Metrological data: 525-assay gold, half troy ounce (15.55-15.85 grams), 26 mm diameter, struck by the Austrian Mint Corporation. YTN

Հայաստանի Կեդրոնական Դրամատունը թողարկած է ոսկեայ յուշադրամ մը, նուիրուած՝ Տիգրան Մեծին և կը նմանի իր արծաթեայ չորրորդամեանին: Հատուած է ամբողջովին 500 օրինակ 1000 դրամնոց անուանական արժէքով: Չափագիտական տուեալներ. 525 մետաղափորձ ոսկի, կէս թրոյ աւուն (15.55-15.85 գրամ), կտրուած Austrian Mint Corporation-ի կողմէ: ԵԹՆ

17 IBNS. Update: Armenia. *Inside IBNS*, No. 3/2003, p. [7], illus.

The new 5000-dram bank note of Republic of Armenia is illustrated. The portrait of H. Toumanian is on one side, on the other side, mountain scenery.

YTN

Պատկերված է Հայաստանի Հանրապետության 5000 դրամնոց (2003) թղթադրամը. Յ. Թու-
մանյանի դիմանկարը կայ մէկ կողմը, միւս կողմը՝ լեռնոտ բնութիւնը:

ԵԹՆ

18 ISAHAKIAN, Isahak A. Hayastani petakan banki patmut'yunĉ, 1893-2003, p'astat'ght'er [The History of State Bank of Armenia, 1893-2003, Documents] - Հայաստանի պետական բանկի պատմությունը, 1893-2003, փաստաթղթեր, գլխավոր խորհրդատու՝ Իսահակ Աբահի Իսահակյանի Yerevan: Central Bank of Republic of Armenia, 2003, 432 pp. In Armenian, documents in original languages, Russian and Armenian.

The publication is a collection of archival documents relating to the history of State Bank of Armenia. The documents present the bank's history from its inception to modern days. Altogether 334 documents are published, the earliest being in Russian, and the modern, in Armenian. The book is dedicated to the 110th anniversary of the Bank of Armenia (1893-2003).

YTN

Հրատարակութիւնը Հայաստանի Պետական Բանկի պատմութեան վերաբերեալ արխիւային փաստաթուղթերու ժողովածոյ մըն է: Փաստաթուղթերը կը ներկայացնեն դրամատան պատմութիւնը ստեղծման օրէն մինչև մեր օրերը: Բոլորովին 334 փաստաթուղթեր հրատարակուած են, վաղագոյնը ռուսերէնով է, այժմեանը՝ հայերէնով: Գիրքը նուիրուած է Հայաստանի Բանկի 110-ամեակին (1893-2003):

ԵԹՆ

19 NOR GYANK. Haykakan t'agĉ ew zinanshanĉ [The Armenian Tiara and the Coat of Arms] - Հայկական թագը և զինանշանը, Nor Gyank, Vol. XXVI (8 January 2004), No. 4, p. 33, illus. In Armenian.

Mention is made that the Armenian tiara is depicted on the ancient coins of Armenian kings, such Tigranes II, Artavasdes II, and the coins of other kings belonging to the Artaxiad, Orontid, and Commagenian dynasties.

YTN

Թիւռած է թէ հայկական խոյրը պատկերուած է հայ արքաներու հնագոյն դրամներուն վրայ, ինչպէս Տիգրան Բ, Արտավազդ Բ, և այլ Արտաշէսեան, Երուանդեան և Կոմմաղենեան հարստութեանց դրամներուն վրայ:

ԵԹՆ

20 VARDANYAN, Ruben E. Une émission de bronze arménienne du II siècle après J.-C., par Ruben Vardanyan. *XIIIth International Numismatic Congress*. Madrid: XIII Congress International de Numismatica, 15-19 September 2003, pp. 145-146.

A paper was read at the XIIIth International Numismatic Congress in Madrid on a copper coin where the reverse had depicted Mount Ararat. Based on a newly discovered and a well-preserved example, the author was able to read the reverse legend. Vardanyan concludes that the coin was issued by the Armenian king Sohemus during the period of Lucius Verus.

YTN

Մատթիոսի մէջ կայացած 13-րդ Միջազգային Դրամագիտական Դիտաթողովին զեկուցուած է պղնձեայ դրամի մը մասին, որու ետին դրուագուած է Մասիս սարը (Արարատ): Հիմնուած լաւ պահպանուած նորայայտ նմուշի մը վրայ, հեղինակը կըցած է ընթերցանել կոնակի արձանագրութիւնը: Վարդանեան կ'եզրակացնէ, թէ դրամը թողարկուած է Դուկլիտս Վերոսի ժամանակ հայ թագաւոր Սոհեմոսի կողմէ:

ԵԹՆ

ARMENIAN COINS EXCAVATED AT KINET

PLATE 3

Y. T. NERCESSIAN

Introduction

Excavations in the medieval levels at Kinet have recovered the remains of a Crusader era Mediterranean seaport dating from the late 12th to the 14th century. Ongoing excavations, initiated in 1992 by project director Prof. Marie-Henriette Gates of Bilkent University, Ankara, have unearthed rich material.¹ Objects found at the site include ceramics, cooking pots, jugs and pitchers, oil lamps, basins, faunal remains, nails, arrowheads, iron implements for work, war, and hunting, horseshoes, knives, a lance, combs, bone spindle whorls used for weaving, and Crusader and Armenian coins. The Armenian coins are the subject of this article.

In early 1999, this writer received a letter from Prof. Scott Redford, an archaeologist affiliated with the McGhee Center for Eastern Mediterranean Studies of Georgetown University, Washington, D.C. Prof. Redford asked if we would consider attributing the Armenian coins discovered during the Kinet excavations. Prof. Redford provided photographs of the coins and later provided a copy of his preliminary report published in 2001.

The Armenian coins were individual finds and did not constitute a hoard as such. "We have found only one hoard on the site," he wrote in an e-mail, "and it was of helmet deniers from the Principality of Antioch; it is currently being worked on by Michael Metcalf of the Heberden Coin Room at the Ashmolean Museum at Oxford. All of the Armenian coins that we have found have been single finds."

Although the quality of the photographs was uneven, they were clear enough to enable us to identify each coin by denomination (tank, kardez, pogh, etc.) and ruler with regnal period according to the accepted classification. The inventory was prepared and mailed to Prof. Redford on Sept. 15, 1999, and was very kindly acknowledged in the "Preliminary Report."² The catalog is published below in full detail.

Kinet Location

Kinet is the modern (Turkish) name of a site located in a small bay on the northeasternmost corner of the Mediterranean seacoast. During the 12th-14th centuries, this bay was known as "Hayots Dzots" (Armenian Gulf),³ and in more recent times as the Gulf of Alexandretta⁴ or the Gulf of Iskenderun.

---

¹ Scott Redford, Salima Ikram, Elizabeth M. Parr, Timothy Beach, "Excavations at Medieval Kinet, Turkey: a Preliminary Report," *Ancient Near Eastern Studies*, Ed. Antonio Sagana, Vol. XXXVIII (2001), pp. 58-138, 50 illus. [henceforth "Preliminary Report"].

² Redford, "Preliminary Report," p. 68, note 19.

³ *Soviet Armenian Encyclopedia*, Vol. 5 (Erevan, 1979), the map next to p. 424.

⁴ *ibid.*

According to Arab geographers, Kinet was known as Tinat/Hişn al-Tinât, and by Armenian historians as Issus or Isos.⁵ It is about 12 km north of Payas, about 8 km west of Dorytol (Armenian Chork Marzvan), and about 40 km northeast of Ayas, which was one of the major seaports during the Cilician Armenian kingdom. Ayas is on the western side of the gulf, while Kinet and Payas are on the eastern side. This region was a port area during the time of the Cilician kingdom, and the coin finds belonging to Kings Levon I to Levon III attest to that.

Fig. 1. Map of the northeastern corner of the Mediterranean showing the location of the site of Kinet (courtesy of Scott Redford)

Historical Data

During the reign of Levon III's successor, King Oshin (1308-1320), the Mamlûks tried a few times to invade and subjugate Cilicia. In the beginning, they had some success and occupied the southern portion of Cilicia. The Armenians joined together and successfully defeated the invading enemy who left behind 6000 dead. When the victorious army returned to Sis, Oshin had already died on July 20, 1320.

When the son of Oshin, Levon IV (1320-1342) was in power, the Mamlûks continuously attacked Cilician Armenia, and even occupied and destroyed the port of Ayas. In 1337, the Armenians were forced to sign a peace treaty which ceded to the Mamlûks all the lands east of Jihoun River, including the port of Ayas.⁶ Afterward, the Cilician Armenian kingdom never recovered.

⁵ K. J. Basdmadjian, *Carte de Cilicie* (Paris, 1918).

⁶ H. Nalbandian, *Arab Sources on Armenia and Armenians* (Erevan, 1965), p. 287 (in Armenian); P. Z. Bedoukian, "Some Armenian Coins Overstruck in Arabic," *Armenica* (Venice, 1969), pp. 138-147; also in *Selected Numismatic Studies I* (Los Angeles, 1981), pp. 161-171; Y. T. Nercessian, "Cilician Armenian Coins Overstruck in Arabic," *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXVIII (2002), pp. 3-24, Plate I; P. Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* (Revised edition, Danbury, CT, 1979), p. 17; S. V. Bornazian, "The Struggle and Downfall of

Cataloguing the coins

Using the photographs provided, we were able to successfully identify and catalogue the coins. The catalogue is arranged in chronological sequence of the rulers. The presentation format of each coin is standardized and consists of three parts:

1. The first line includes an assigned number, followed by an asterisk (*) if the coin is illustrated, the name of denomination.
2. The second part includes the obverse and reverse descriptions, designs, inscription and its interpretation (given only with the first coin denomination).
3. Thirdly, the bottom line, data, indicates whether a coin is in silver (AR) or copper (Æ), its weight in grams if available, diameter in millimeters, references include CCA (*Coinage of Cilician Armenia*)⁷ and ACV (*Armenian Coins and Their Values*),⁸ grade of coin preservation, and lastly the Kinet reference number at the right corner.

The photographic plate offered for this catalogue utilized the actual photographs sent us without making any effort to change them to their actual coin sizes. Re-photographing the pictures for the purpose of changing their size would degrade the quality of photographs which were not of the highest grade.

Coins

Coins discovered belong to Cilician Armenia and Crusader Antioch. The presence of Crusader coins in this area can be attributed to the fact that the Latin city of Antioch was only a short distance south of the Armenian border. It is of historic and numismatic interest to note that the copper coins generally circulated within the immediate surrounding of their origin. Silver coins, on the other hand, were used by merchants for international commerce. Armenian silver trams circulated widely and traveled to many foreign countries. Hoards indicate that the Islamic dirhams and the Armenian silver coins circulated freely and together in the Levant, since these types have been found together in the same hoards.⁹ Furthermore, there was an extensive trade between Armenia and Antioch which was a Crusader principality.

There was considerable intermarriage between the Armenians and the Crusaders. The daughter of Hetoum I, Sibylle, married Bohemond VI, prince of Antioch and count of Tripoli.¹⁰ In effect Bohemond was a vassal of his father-in-law. Bedoukian acknowledges this.¹¹ For practical purposes, Antioch was physically a part of Cilician Armenia since it had

---

Cilician Armenian Kingdom in the Fourteenth Century," *History of the Armenian People*, Vol. III (Erevan, 1976) of eight volume series, pp. 768-786 (in Armenian); Vahan Kurkjian, *A History of Armenia* (New York, 1964), p. 256; Jacques de Morgan, *The History of the Armenian People*. (Boston, 1965), p. 250.

⁷ Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia*, 494 pp., 12 pls.

⁸ Y. T. Nercessian, *Armenian Coins and Their Values* (Los Angeles, 1995), 254 pp., 48 pls.

⁹ P. Balog, *The Coinage of the Mamlūk Sultans of Egypt and Syria* (New York, 1964), pp. 146-147, pl. VIII, Nos. 213a-213f; L. Y. Rahmani, "A 14th Century Hoard from Tiberias," *Israel Numismatic Journal*, Vol. II (1964), Nos. 3-4, pp. 47-48; A. R. Fahmy, "Contributions to the Mamlūk Coinage," *Bulletin de l'Institut d'Égypte*, Vol. L (1968-1969), pp. 5-36 (in Arabic).

¹⁰ W. H. Rüdiger-Collenberg, *The Rupenides, Hethumides and Lusignans* (Lisbon, 1963), chart III (H2), No. 126.

¹¹ Paul Z. Bedoukian, "Cilician Armenia and Crusader Antioch," *Selected Numismatic Studies II* (Los Angeles, 2003), pp. 170-200, reprinted from *Handes Amorya*, Vol. CI (1987), pp. 815-832; "Coinage of Tripoli (XIIth-XIIIth Century)," *Selected Numismatic Studies II* (Los Angeles, 2003), pp. 210-231, reprinted from *Revue Belge de Numismatique*, Vol. CXXXIV (1988), pp. 107-127.

a common border with it, and Hetoum considered it his responsibility to defend Antioch against Mamluks and other enemies.

Table 1. *Summary of Armenian coins found at Kinet*

<u>Ruler and regnal period</u>	<u>Coins found</u>	<u>Quantity of coins found</u>
Levon I (1198-1219)	Æ Tank	6
Hetoum I (1226-1270)	Æ Tank (3)	
	Æ Equestrian kardez (5)	8
Levon II (1170-1289)	AR Half tram (1)	
	Æ Kardez (5)	6
Hetoum II (1289-93, 1295-1296, 1299-1305)	Æ Kardez	7
Smpad (1296-1298)	Æ Pogh	1
Levon III (1301-1307)	Æ Kardez	1
Unidentifiable	Æ Kardez	1
<u>Crusader. Tancred (1104-1112)</u>	<u>Æ Copper</u>	<u>1</u>
TOTAL		31

Based on the photographs received (see Table 1, *Summary of Armenian coins found at Kinet*) the coins catalogued belong to the Armenian kings Levon I, Hetoum I, Levon II, Hetoum II, Smpad, and Levon III. The largest number of coins coming from the regnal period of King Hetoum I who ruled 44 years, more than any other Armenian king. There was one unidentifiable coin, and an Antiochene Crusader copper was also included.

CATALOGUE

LEVON I (1198-1219)

1• Tank

Obv.: Bearded leonine head of king facing, wearing crown with six dots. Clockwise legend, ԼԵՎՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅԻՈՑ (Levon king of the Armenians).

Rev.: Patriarchal cross with two stars in field. Clockwise legend, ԹԵՐԵՆԱԼ Ի ՔԱՂԱՔԱՍ Ի ՍԻՍ (struck in the city of Sis).

Data: Æ, 29 mmø, CCA 706, ACV 303V (grade, VF+ with some white soil deposit)KNH-475t

2• Tank

Obv.: Bearded leonine head of king facing, wearing crown with five dots. Clockwise legend, ԼԵՎՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅԻՈՒ.

Data: Æ, 29 mmø, '98, G3, Triangle 5, L.4, KT 9010, similar to CCA 737, ACV 302 (only obverse photograph, grade, EF nice looking coin) KNH-831

3 Tank

Obv.: Bearded leonine head of king facing, wearing crown with six dots. Clockwise legend, ԼԵՎՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅԻՈՒ.

- Rev.: Patriarchal cross with two stars in field. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔԱՍ Ի ՍԻՍ.
Data: Æ, 28 mmø, CCA 744, ACV 303V (grade, F very light soil deposit) KNH-475h

4 Tank

- Obv.: Bearded leonine head of king facing, wearing crown with six dots. Clockwise legend,
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅԻՈ.
Rev.: Patriarchal cross with two stars in field. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔԱՍ Ի ՍԻՍ.
Data: Æ, 30 mmø, CCA 744, ACV 393V (grade, F+ soil deposit) KNH-475i

5 Tank

- Obv.: Bearded leonine head of king facing, wearing crown with uncertain dots. Clockwise legend,
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅԻՈ.
Data: Æ, 31 mmø, '98, K2, surface, KT 8278, similar to CCA 744, ACV 303 (only obverse photograph, grade, about VF king's leonine head obliterated) KNH-833

6 Tank

- Obv.: Bearded leonine head of king facing, wearing crown with six (?) dots. Clockwise legend,
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅԻՈ.
Rev.: Patriarchal cross with two stars in field. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի ՍԻՍ.
Data: Æ, Wt. 8.10 g.-31 mmø, CCA 745, ACV 303V (grade, about VG) KNH-396

HETOUM I (1226-1270)

7• Tank

- Obv.: King seated on throne adorned with lions. He holds a globus cruciger in his l. hand, and a fleur-de-lys on his r. shoulder. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ (Hetoum king of the Armenians).
Rev.: Potent cross with four stars in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի ՍԻՍ (struck in the city of Sis).
Data: Æ, 29 mmø, CCA 1296, ACV 351 (grade, about VF/VP) KNH-582

8 Tank

- Obv.: King seated on throne adorned with conventionalized lions. He holds a globus cruciger in his l. hand, and a fleur-de-lys on his r. shoulder. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ.
Rev.: Potent cross with four stars in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի ՍԻՍ.
Data: Æ, 30 mmø, KT7315, CCA 1304, ACV 353V (grade, about VG) KNH-685

9• Tank

- Obv.: King seated on throne adorned with conventionalized lions. He holds a globus cruciger in his l. hand, and a fleur-de-lys on his r. shoulder. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ.
Rev.: Potent cross with four stars in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի ՍԻՍ.
Data: Æ, 29 mmø, CCA 1320, ACV 353V (grade, about VF, very light soil deposit) KNH-475v

10• Kardez, equestrian

- Obv.: King on horseback to r., wearing a crown and holding a scepter in his r. hand which extends over his r. shoulder. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ (Hetoum king of the Armenians).
Rev.: Potent cross with stars in four quadrants. Clockwise legend,
+ՇԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի ՍԻՍ (struck in the city of Sis).
Data: Æ, 27 mmø, CCA 1365, ACV 359V, KT 7370 (grade, about VF) KNH-687

11• Kardez, equestrian

- Obv.: King on horseback to r., wearing a crown and holding a scepter in his r. hand which extends over his r. shoulder. Cross in l. field. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈ. ....
Rev.: Potent cross with four lines in four quadrants. Clockwise legend,
+ՇԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի ՍԻՍ.
Data: Æ, 26 mmø, Similar to CCA 1366, ACV 359V (grade, VF) KNH-546

12• Kardez, equestrian

- Obv.: King on horseback to r., wearing a crown and holding a scepter in his r. hand which extends over his r. shoulder. Cross in l. field. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱ....
Data: Æ, 26 mmø, '98, G2, Triangle 4, L.9, similar to CCA 1366, ACV 359V, KT8879 (only obverse photograph, grade, VF) KNH-832

13• Kardez, king seated on throne

- Obv.: King seated on throne adorned with lions. He holds a globus cruciger in his l. hand, and a fleur-de-lys on his r. shoulder. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ .....ՈՐ ՀԱՅՈ (Hetoum king of the Armenians).
Rev.: Potent cross with lines in four quadrants. Clockwise legend,
+ՇԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի ՍԻՍ (struck in the city of Sis).
Data: Æ, 24 mmø, KT 7194, CCA 1407, ACV 364 (grade, about VF) KNH-683

14 Kardez, king seated on throne

- Obv.: King seated on a wide bench. He holds a globus cruciger in his l. hand and in his r., folded upward, a fleur-de-lys extending over his r. shoulder. Star in the l. field. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ.
Rev.: Potent cross with half moon in first quadrant and lines in second, third, and fourth. Clockwise legend,
+ՇԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի ՍԻՍ.
Data: Æ, 24 mmø, CCA 1394, ACV 362 (grade, about F) KNH-475m

LEVON II (1170-1289)

15• Half tram without inscription

- Obv.: King on horseback to r., holding reins with l. hand, and a cross in r. hand with two bars extending over his r. shoulder. Dot in l. and r. fields and below horse. Legend entirely off the flan.
Rev.: Crowned lion standing to r. Behind him a cross with two bars. Legend entirely off flan.
Data: AR, 16 mmø, CCA 1535, ACV 382 (grade, about F) KNH-475g

16 Kardez

Obv.: Lion walking l. Clockwise legend,
+ԵԻՈՆ ԹԱԳԱԽ. .... (Levon king of the Armenians).

Rev.: Cross with stars in four quadrants. Clockwise legend,
+ՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔ. . ... (struck in the city of Sis).

Data: Æ, 25 mmø, CCA 1544, ACV 387V (grade, about F) KNH-475o

17• Kardez

Obv.: Lion walking l. Clockwise legend,
+..... ՄԱՌՈՐ ..... .

Rev.: Cross with stars in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ ՄԻ.

Data: Æ, 24 mmø, CCA 1544, ACV 387V (grade, F with some white soil deposit) KNH-475p

18 Kardez

Obv.: Lion walking r. Clockwise legend,
+..... ՍԱԳԱՌՈՐ ..... .

Data: Æ, 22 mmø, '98, B, cleaning, KT 9437, similar to CCA 1544, ACV 387 (only obverse photograph, grade, VG) KNH-834

19• Kardez

Obv.: Lion walking r. Clockwise legend,
+ԵԻՈՆ ԹԱԽ. .... .

Rev.: Cross with stars in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱ..... ՄԻ .

Data: Æ, 24 mmø, CCA 1574, ACV 388V (grade, F, soil deposit) KNH-475n

20• Kardez

Rev.: Cross. Overstruck. Clockwise legend,
+ՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔ Ի ՄԻՍ.

Data: Æ, 26 mmø, '98, B, cleaning, KT 9444, similar to CCA 1543, ACV 387 (only obverse photograph, grade, VF overstruck or double struck) KNH-835

HETOUM II (1289-1293, 1295-1296, 1299-1305)

21• Kardez with king's head

Obv.: Crowned head of king facing. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈ: (Hetoum king of the Armenians).

Rev.: Long ornate cross with two bars. Clockwise legend,
+..... ՂԱՔՍ Ի ՄԻ (struck in the city of Sis).

Data: Æ, 23 mmø, KT 7372, CCA 1591, ACV 398 (grade, F+) KNH-688

22• Kardez with king's head

Obv.: Crowned head of king facing. Clockwise legend,
+...ՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅ.. .

Rev.: Long ornate cross with two bars. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ . ... .

Data: Æ, 24 mmø, CCA 1592, ACV 398 (grade, F very heavy soil deposit) KNH-475j

23 Kardez with king's head

Obv.: Crowned head of king facing. Clockwise legend,
+.....Մ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈ: . .

Rev.: Long ornate cross with two bars. Clockwise illegible legend.
Data: Æ, 24 mmø, CCA 1592, ACV 398 (grade, F very heavy soil deposit) KNH-475u

24* Kardez with king's head

Obv.: Crowned head of king facing. Clockwise legend,
+ՀԵՐՈՒՄ ԹԱԳԱՆ ԿԱՐԶԵԶ

Rev.: Long ornate cross with two bars. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի ՍՍ

Data: Æ, 27 mmø, CCA 1592a, ACV 398 (grade, F light soil deposit) KNH-475k

25* Kardez, king seated

Obv.: King seated in oriental fashion on an invisible pillow or on floor. King's vestment is folded between two knees. Left hand raised holding cross and r. hand holding mace which extends over his r. shoulder. Clockwise legend,
+...ՈՒՄ ԹԱԳԱՆԻ (King Hetoum).

Rev.: Cross with dots in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱԳԱ (struck in Sis).

Data: Æ, 21 mmø, CCA 1625V, ACV 401V (grade, about VF, soil deposit) KNH-475l

26 Kardez, king seated

Obv.: King seated in oriental fashion on an invisible pillow or on floor. King's vestment is folded between two knees. Right hand raised holding cross and l. hand holding mace which extends over his l. shoulder. Clockwise legend,
+ՀԵՐՈՒՄ ԹԱԳԱՆ

Rev.: Cross with lines in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ՍԻ

Data: Æ, Wt. 3.85g.-22 mmø, CCA 1626V, ACV 401V (grade, about F) KNH-385

27 Kardez, king seated

Obv.: King seated in oriental fashion on an invisible pillow or on floor. King's vestment is folded between two knees. Left hand raised holding cross and r. hand holding mace which extends over his r. shoulder. Clockwise illegible legend.

Rev.: Cross. Clockwise illegible legend.

Data: Æ, 22 mmø, KT 7368 (grade, about F) KNH-686

SMPAD (1296-1298)

28* Pogh

Obv.: King on horseback riding r. He holds reins with l. hand, and mace with his r., extending over his r. shoulder. Clockwise legend,
+...Տ ԹԱԳԱՆԻՐ .. (Smpad king of the Armenians).

Rev.: Cross with four doves in flight in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԼ Ի ..... (struck in the city of Sis).

Data: Æ, Wt. 1.82g-20 mmø, CCA 1692, ACV 412 (grade, VG with some white soil deposit)KNH-502

LEVON III (1301-1307)

29* Kardez

Obv.: King seated on a bench-like throne, holding cross in r. hand and staff in l., extending over his shoulder. Clockwise legend,
+ԼԵՎՈՆ ԹԱԳԱՆԻՐ .. (Levon king of the Armenians).

Rev.: Cross with lines in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԼ Ի ..... (struck in the city).

Data: Æ, 21 mmø, CCA 1819, ACV 432 (grade, about VF) KNH-545

UNIDENTIFIABLE

30 Kardez

An Armenian coin, obliterated, unidentifiable, very poor and dark photograph.

Data: Æ, 2.25g.-21 mmø (grade, Very Poor with some white soil deposit)

KNH-395

CRUSADER, TANCRED (1104-1112)

31* Antiochene Copper, hexagon-shaped

Obv.: Bust of St. Peter facing and long cross r.

Data: Æ, 20 mmø (?), '98, G2, triangle 37, L.44, KT 10404, Metcalf pl. 3 Nos. 48-62 ? (only obverse photograph, grade, Poor, the coin has eight uneven straight edges) KNH-836

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴՐԱՄՆԵՐ ՊԵՂՈՒԱԾ ՔԻՆԵԹԻ ՄԷՁ

[Ամփոփում]

Ցուցակագրուած դրամները յայտնաբերուած են Քինէթ վայրի պեղումներու ընթացքին: 1999 թուականի սկիզբները Փրոֆ. Սքաթ Րէտֆորտ թղթակցեցաւ ու մեզի ղրկեց 31 կտոր դրամներու լուսանկարները, որ զանոնք վերագրենք իրեն համար: Նոյն տարուան մէջ այս դրամները դասակարգեցան իրենց միաւորի և տիրակալի անունով ու ցանկը իրեն ղրկուեցաւ:

Քինէթ վայրը կը գտնուի Միջերկրական ծովի հիւսիս արևելեան ափին, Փայասի հիւսիսը և Թոփրաքալէի հարաւը: Քարտէսին վրայ ամենէն մօտիկ քաղաքը Տէօրթ Եօլն է (հայկական Ձորք Մարզուան):

Պեղումներու ընթացքին յայտնաբերուած դրամները կը պատկանին Կիլիկեան Հայաստանի ու լատին Անտիոքի դքսութեան:

Ըստ Հայկական Հանրագիտարանի, աշխարհագրական այս շրջանը մաս կազմած է միջնադարեան Կիլիկիոյ հայկական պետութեան: Կ. Բասմաջեանի Կիլիկիոյ քարտէսին մէջ համապատասխան է Խոսի նաւահանգիստին: Հէթում Ա թագաւորի Միսլիլ դուստրը հարս զացած է Անտիոքի Պոհմոնտ Ձ դուքսին: Նաև Անտիոք Կիլիկիոյ հարաւային սահմանին վրայ է: Հէթում իր պարտականութիւնը նկատած է պաշտպանել Անտիոք քաղաքը մամլուքներու յարձակումներուն դէմ: Նման քաղաքական պայմաններու ներքե հասկնալի է, թէ ինչպէս Անտիոք քաղաքի դքսութեան դրամները հոն հասած են:

Հիմնուած մեզի հասած տեղեկութեան վրայ, դրամները կը պատկանին հետեւեալ հայ թագաւորներուն:– Լևոն Ա, 6 պղնձեայ դանդ:– Հէթում Ա, 3 պղնձեայ դանդ, 3 պղնձեայ ձիւաւոր քարտէջ, և 2 պղնձեայ թագաւորը նստած քարտէջ: Լևոն Բ, 1 կիսադրամ առանց շրջագրութեան (հատուած նոր դրամներու կաղապարներով), 5 պղնձեայ քարտէջ: Հէթում Բ, 4 պղնձեայ թագաւորի դուրսով քարտէջ, 3 պղնձեայ թագաւորը նստած քարտէջ: Սմբատ, 1 փող: Լևոն Գ, 1 քարտէջ: Խոմարը կը պարունակէ անվերադրելի հայ պղնձեայ դրամ մը, ինչպէս նաև այլ պղինձ մը վերագրուած Անտիոքի դքսութեան Թանքրէտ իշխանին:

Ե. Թ. Ներսէսեան

ՆԱՄԱԿ ՄԸ՝ ԶԱՐԵՆՉ ՊՏՈՒԿԵԱՆՆԷՆ

Գիտնականներու նամականին, իրենց արտադրած գործին զուգահեռ, մեծ հետաքրքրութիւն կ'արթնցնէ միշտ, քանի որ անոր միջոցաւ կը ծանօթանանք անոնց գործին ծալքերուն: 2002-ի ամառը պրպտումներ կատարելով Երևան՝ Հայաստանի Հանրապետութեան Նորագոյն Պատմութեան Պետական Կենդրոնական Արխիւին մէջ, սփիւռքեան թղթակցութիւններու նուիրուած թըղթակալէ մը պատահաբար յայտնաբերեցինք հանգուցեալ դրամագէտ Զարեհ Պտուկեանի (1912-2001) հետեակը նամակը, որ ասկէ ճիշդ 45 տարի առաջ ուղղուած էր Արտասահմանի հետ Բարեկամութեան Ընկերութեան (ԱՕՔՄ), խնդրելով անոր խողովակով, որ Հայաստանի Պատմութեան թանգարանը իր ավակցութիւնը բերէր Ռուբէնեան դրամներու նուիրուած իր աշխատութեան: Այս աշխատութիւնը, ոչ այլ լրան էր, քան հուշակաւոր Coinage of Cilician Armenia (1962, 1978), որ հետագային նոյնպէս լոյս տեսաւ հայերէն թարգմանութեամբ (կիլիկեան Հայաստանի դրամները, Վիեննա, 1963): Նամակին կողքին (ՆՊ ՊԿԱ, Ֆոնտ 709, ցուցակ 3, գործ 234) պահուած է Պատմութեան թանգարանի տնօրէն Սարգիս Մելիքեթեանի 17 Սեպտեմբեր 1958 թուակիր երկտողը, ուղղուած՝ ԱՕՔՄի աշխատակից և հայ մամուլի մասնագէտ, հանգուցեալ Մանուէլ Բարլոյեանին, ուր կը հաղորդէր, թէ՛ արդէն պատասխանած է ամերիկահայ դրամագէտին: Կը հրատարակենք Զարեհ Պտուկեանի այս նամակը որպէս չնչին մասունք մը իր կենսագրութեան: Վարդան ՄԱՏԹԻՆՍԵԱՆ

Յուլիս 16, 1958

A.O.K.S.

Abovian St. No. 29

Erivan, Armenian S.S.R.

Թարգելի Տեառք,

Շատոնց է որ կը հետաքրքրուիմ Ռուբէնեան դրամներով և ներկայիս գրեթէ ամբողջացուցած եմ ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը այս նիւթին վրայ: Այս գիրքը որ գրուած է անգլերէն լեզուով հաւանական է որ տպագրուի American Numismatic Society-ի կողմէ:

Յոյս ունիմ որ այս գրքին corpus-ին մէջ յիշատակուին 5-6000 հատ Ռուբէնեան դրամներ, կանոնաւոր դասաւորութեամբ:

Ունիմ երեք հատ ուսումնասիրութիւններ հայկական դրամներու մասին տպուած ANS-ի Museum Notes-ի մէջ և ներկայիս կ'աշխատիմ չորրորդի մը վրայ, նուիրուած Զապէլ-Հեթում երկու դրամագէտներու: Գրած հինգ յօդուածներու օրինակները տուի Պր. Քիւրտեանին որ խոստացաւ զրկել ձեր Պատմութեան կաճախին:

Կը լսեմ որ ձեր թանգարանը ունի 1000է աւելի հայկական դրամներ Ռուբէնեան չըլնանի: Պիտի խղճէի որ եթէ կարելի է այս դրամներուն պատկերները և կամ նմանահանութիւնները ինծի զրկէք որպէսզի յիշատակուին գրքիս մէջ: Եթէ պատկերները հանելը շատ ծախսալից է և կամ դժուար, կրնաք aluminum թուղթի վրայ նմանահանութիւնները հանել, տուփի մէջ դնել և ինծի ուղարկել: Փորձառութեամբ գիտեմ որ 1000 կտոր նմանահանութիւնները հանել (այս ձևով) կարելի է 2 օրուայ աշխատանքով: Եթէ կը յօժարիք այս խնդրանքիս գոհացում տալ, ես ձեզի կը զրկեմ պէտք եղած նիւթերը և մանրամասնութիւնները:

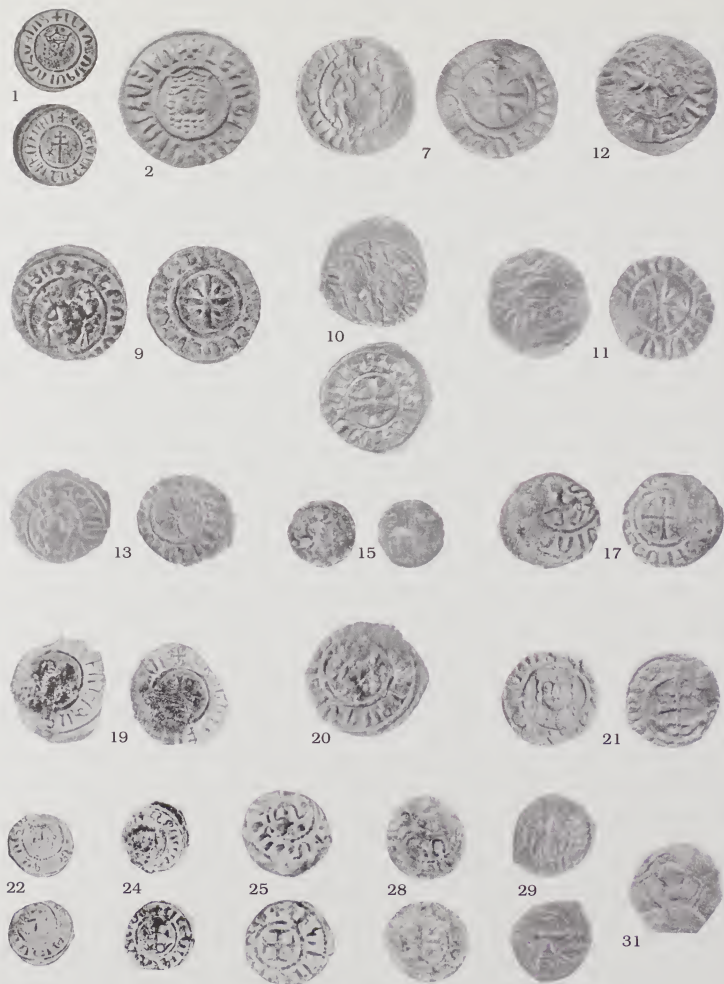
Կը կարծեմ որ Վիեննայի Միթիթարեաններու հաւաքածոյին յետոյ իմ հաւաքածոս ամենակարևորն է աշխարհի մէջ - և նպատակ ունիմ ապագային հաւաքածոյս մաս մը նուիրել ձեր թանգարանին:

Կը խնդրէի որ նամակիս պատասխանէք շուտով:

Թարգանօք՝

Բ. Զարեհ Պտուկեան

Armenian Coins Excavated at Kinet

Series I

Volume XXX, No. 3

September 2004

ՀԱՅ

ARMENIAN

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

NUMISMATIC

ՀԱՆԴԷՍ

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Vol. XXX (2004) No. 3

Editorial, ...	57
Errata, ...	58
Obituary, ...	58
ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ, Մարգո-Լենա Ե. Պ. Վ. Զուբովի Ռուբենեան դրամների ժողովածուն (մասն IV) (GARABEDIAN, Margo-Lena E., B. V. Zoubov's Roupenian Coin Collection (Part IV))	59
KOVACS, Frank L., Additions and Corrections to <i>Armenian Coins and Their Values</i> , ...	83

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series I

Vol. XXX, No. 3

September 2004

EDITORIAL

ԽՐԱՄԱԳՐԱԿԱՆ

For the past 30 years we have been publishing the *Armenian Numismatic Journal*. During all this time we have kept an open mind and, just about, we have published most of the articles submitted to our Journal, even if in some cases we disagreed with the content. While so doing, we had two purposes in mind: encouragement of beginning numismatists and the advancement of Armenian numismatics.

In 2003, while attending a private coin show held in the Los Angeles area, Mr. Frank L. Kovacs (a professional coin dealer) volunteered and offered us a list of “additions and corrections” to our book, *Armenian Coins and Their Values*. At that time our reaction was, submit in writing, and it will be published in our *Armenian Numismatic Journal*.

A year later, Mr. Kovacs kept his word, submitted in writing his “Additions and Corrections to *Armenian Coins and Their Values*.”

Some of his comments have been made previously by others and published in our Journal. There are others with which we disagree and some are controversial. We are grateful for the publication of new discoveries. However, we feel that an open mind and discussion by many is necessary for the advancement of science.

Next year, in 2005, we expect to publish some kind of response on our side and answers to some of the new attributions he proposed. Of course, all readers are welcome to offer their “additions and corrections” to *Armenian Coins and Their Values* and criticism to Mr. Kovacs’ paper.

We do not have any kind of plan to publish a revised edition of *ACV*.

YTN

Երեսուն տարի է ի վեր կը հրատարակենք Հայ Դրամագիտական Հանդեսը։ Այս ժամանակահատվածի ընթացքին տպած ենք գրեթէ բոլոր ստացուած յօդուածները, եթէ նոյն իսկ, որոշ յօդուածներու պարունակութեան հետ չենք համաձայնած։ Այս նպատակի ետին կային երկու պատճառներ։ քաջալերել սկզբնական դրամագէտները և հայ դրամագիտութեան յառաջդիմութիւնը։

2003-ին երբ Լոս Անճելըսի մէջ կ’այցելէինք Հին դրամներու յատուկ ցուցադրում մը, Պրն. Ֆրանկ Լ. Քովաքս մեզի հրամցուց Հայկական դրամներն ու իրենց արժէքները գիրքի համար «Յաւելումներու և սրբագրութիւններու» ցանկ մը։ Այն ատեն մենք առաջարկեցինք, որ դրաւոր ներկայացնէ մեր Հայ Դրամագիտական Հանդէսին մէջ հրատարակուելու համար։

Տարի մը վերջ Պրն. Քովաքս իր խոստումը պահեց և յանձնեց իր «Յաւելումներն ու սրբագրութիւնները» մեր Հայկական դրամներն ու իրենց արժէքները գիրքին համար։

Դիտողութիւններէն ոմանք նախապէս եղած են ուրիշներու կողմէ և հրատարակուած մեր Հանդէսին մէջ։ Կան նաև այլ դիտողութիւններ, որոնց հետ մենք չենք համաձայնիր, իսկ ուրիշներ ալ վիճելի են։ Անշուշտ մենք երախտապարտ ենք նորայայտ դրամներու հրատարակութեան համար։ Այնուամենայնիւ մեր եզրակացութիւնն է, թէ հանրայայտ քննարկում մը անհրաժեշտ է գիտութեան յառաջդիմութեան համար։

Յառաջիկայ տարի, 2005-ին, մենք կ’ակնկալենք պատասխան մը իր առաջադրած վերագրումներուն համար։ Անշուշտ, մեր ընթերցողներն ալ կ’ընեն ներկայացնել իրենց «Յաւելումներն ու սրբագրութիւնները» մեր Հայկական դրամներն ու իրենց արժէքները գիրքին համար և իրենց դիտողութիւնները Պրն. Քովաքսի ուսումնասիրութեան շանդէպ։

Ներկայիս որևէ ծրագիր չունինք ՀՊՀ գիրքի բարեփոխուած հրատարակութեան։ ԵԹՆ

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nersessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660-1920, USA (e-mail: ArmNumSoc@aol.com). Associate Editors, W. Genewian and T. Nersessian, Corresponding Editors, L. A. Saryan. Non-member subscriptions US \$50.00 per year.

ISSN 0884-0180—LCCN 85-649443

ERRATA

"Silver Coins of Artavasdes II of Armenia"

Armenian Numismatic Journal, Ser. I, Vol. XXIX (2003), No. 1, p. 4.

Text, last two lines are missing.

Around 150 km south east of Erevan, Armenia. Mousheghian published two drachms of Artavasdes (al-pla, al-p2a). The estimated burial date is 30-25 B.C. The hoard was discovered. Footnote 18, printed on pages 4 and 5.

The enclosed sheet replaces ANJ, 2003, pp. 4 and 5.

Please note that our s/w compensated for the lack of space and printed f/n 18 on p. 5

OBITUARY

ALMA's *Newsletter* (Winter 2004) writes, "... Vicki Bedoukian, widow of Dr. Paul Z. Bedoukian, passed away last year [2003] at her home in Wilton, Connecticut..."

According to Bedoukian's autobiography, Mrs. Victoria Bedoukian edited and typed many of his publications in chemistry and numismatics [1952-1991].

LETTERS AND E-MAILS

... Արտաւազդի դրամների վերաբերեալ գրքովիս հրատարակման համար հովանաւոր գտնուեց, և այժմ այն յանձնել եմ հրատարակման: Մօտակայ ամիսներին լոյս կը տեսնի: Արմինէ Զօհրաբեանը աշխատում է աւարտել իր Թեքնածուական Թեզը, որը կը պաշտպանի այս ամբանը:
R. Vardanyan, Yerevan

Between May 5 and May 9, 2004, a competitive 4-case display of Medals Commemorating the 1915 Armenian Genocide will be available for public viewing at the Midwest Airlines Convention Center at 5th & Wisconsin Ave. in downtown Milwaukee, WI. The exhibit will be held in conjunction with the Central States Numismatic Society annual convention. A related 4-case exhibition focusing on the Coinage of Karabagh and the Armenian struggle to retain control of this historically Armenian territory will also be on display.

The displays are maintained under security and are open to the public during normal daytime hours. Visitors wishing to view the exhibits may need to pay a nominal admission fee to enter the numismatic convention.

L. A. Saryan

Je ne vous ai pas remercié de votre envoi précédent, et voilà que je trouve votre "coinage of Levon V" dans mon courrier... Merci infiniment, et permettez moi de vous présenter mes meilleurs vœux pour l'année 2004, avec cette photo que j'ai prise au bois de Vincennes, sous la neige (rare à Paris...) le 1er janvier 2004.

D. Gerin, Bibliothèque Nationale

We've received all your offprints. Thank you very much for that gift.

L. Dobrovolskaya, Ermitage

... Regarding your "Coinage of Levon V" paper, considering the general quality and state of conservation of his coinage, it is a very remarkable classification. I am afraid, though, that because these coins are so unglamorous, it will be one of your less generally appreciated accomplishments. Since I sent you data of the Levon V coins in my collection, I have acquired 4 more pogs. It was interesting that, of those, 3 seem to represent new variations. ...

J. Christianian

... Please let me know if you have issued any more Mail Bid Sales after No. 4 (1 February 1999) or any more fixed price lists after No. 21 (2001). ...

B. C. Demetriadi, Greece

Պ. Վ. ԶՈՒԲՈՎԻ ՌՈՒԲԵՆԵԱՆ ԴՐԱՄՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ

(Մասն IV)

(Լեւոն Գ, Օշին, Լեւոն Դ, Կի, Կոստանդին Գ, Կոստանդին Դ, Լեւոն Ե)

Տախտակ 4

	Գահակալներ	Արծաթ	Պղինձ	Ընդհանուր
1	Լեւոն Գ (1301-1307)	15	05	20
2	Օշին (1308-1320)	16	—	16
3	Լեւոն Դ (1320-1342)	7	11	18
4	Կի Լուսինեան (1342-1344)	2	—	02
5	Կոստանդին Գ (1344-1363)	8	—	08
6	Կոստանդին Դ (1365-1374)	12	—	12
7	Լեւոն Ե Լուսինեան (1374-1375)	3 Բիւլոն	—	03
				79

Տասնչորրորդ դարի սկզբներից փոխում է դրամակալին սխտեմը: Դրամալին տնտեսութեան սնանկացումը, բացայայտ է դառնում Լեւոն Գ-ի իշխանութեան տարիներից: Կիլիկիայում թողարկում են նոր դրամալին միաւորներ՝ «թագուորին» կոչուող արծաթ դրամներ 2,30 դրամ միջին քաշով և արծաթի ցածր տոկոսով: Պղինձ դրամների շարքում հանդէս են գալիս փոքր քաշով «փող» կոչուող միաւորներ:

Լեւոն Գ-ն կարճատև իշխանութեան պատճառով թեւևս աւելի քիչ դրամներ է թողարկել, սակայն նրանք հազուադիպ չեն: Լեւոն Գ-ն թողարկել է դրամներ արծաթից և պղինձից:

Պ. Վ. Զուբովի հաւաքածոյում ունենք արծաթէ թագուորիններ 15 հատ և պղինձէ փողեր 5 հատ:

Լեւոն Գ-ի դրամները միօրինակ են, պատկերատիպերում նորոգիւններ չկան: Միայն արծաթ դրամների երկու կողմերում, դաշտի մէջ ունեն տարբեր նշաններ, անգամ տառեր, որոնք հաւանաբար փորագրել վարպետների նշաններն են, աշխատանքային հաշուարկներ կատարելու համար:

Արծաթէ դրամների առաջին կողմում, մարգարտաշար շրջագծի մէջ թագաւորն է թագով դէմքով հանդիպահայեաց, ձիաւոր: Ձին քայլում է աջ: Թագաւորի աջ ձեռքում նիզակն է¹, դաշտի մէջ նշաններ:

Որդարգրերն են— Ա. երեսին— ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՅ

Բ. երեսին— ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԻՍ տարբերակներով:

Դրամի երկրորդ երեսին դաշտի մէջ առիծն է, ոչ հանդիպահայեաց, քայլում է աջ, կռնակին խաչ, դաշտի մէջ նշաններ: Դրամներն բաւական արուեստով են: Լեւոն Գ-ի պղինձ փող միաւորի դրամները ժողովածոյում 5 հատ են, որոնք խիստ մաշուած են, խորագրերը մասամբ կտրուած: Պատկերատիպերն են—

Ա. կողմում թագաւորը նստած է ծալապատիկ, աջ ձեռքով բռնել է երկիրը խորհրդանշող դունդը, ձախ ձեռքը զօտկատեղին, թիկունքից երևում է դաւազանի ծայրը: Թագաւորի գլուխը խորագրի սկզբ է խաչի տեղում է:

¹ Կարծում ենք երբ թագաւորը ձիաւոր է նրա ձեռքում նիզակն է և ոչ թէ դաւազանը:

Խորագրերն են— Ա. երեսին— ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ

Բ. երեսին— ՇԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔ ԵՐԵՄՆ «Ք» փոխարինում է «Գ»-ով

5 օրինակներից մէկի երկու կողմերում, ընթերցւում է ԼԵՒՈՆ..., բոլոր խորագրերը թերի են: Երկրորդ կողմի դաշտի մէջ հաւասարաթեկ խաչն է, զարդանաչխեցով: Մինչև այժմ վերջնականապէս պարզուած չէ, թէ Լեոն Գ-ն երբուանից է դրամ թողարկել:

Լեոնի մահից յետոյ Օշինը (1308-1320) յաջորդ տարում Տարսնի Ս. Սոփիայում օծուեց Կրկիկայի թագաւոր: Օշինի գահակալութեան շրջանում Կրկիկայի սպառնացող արտաքին վտանգը շարունակուեալ էր մնալ Եղիպտոսի սուլթանութիւնը: Թէև Կրկիկայի ժամանակին վճարուեալ էր պայմանագրում նախատեսուած տարեկան հարկերը:

Երկրում գնալով խորանում էր հակամարտութիւնները, երկու եկեղեցիներու միացման հարցում, որին համաձայն էր և Օշին թագաւորը: Կաթողիկ տարրերի աւելացման դէմ, երկրում տեղի ունեցող բողոքներն իշխանութեան կողմից ոչ մի ուշադրութեան չարժանացան: Յաճախ նոյնիսկ, ընդիմադիրներն արքունիքի կողմից ենթարկուեալ էին դաժան հաշուեյարգարի:

Ըստ լատինասէրների, եկեղեցական ժողովների հրաւիրումն, նպատակ էր հետապնդում, մեծ տէրութիւնների ուշադրութիւնը հրաւիրել Կրկիկայի վրայ, ապահովելու անհրաժեշտ օժանդակութիւն:

1316 թ. Օշինը և լատինասէր կաթողիկոս Կոստանդինը պահանջում են հրաւիրել եկեղեցական ժողով, հաստատելու 1307 թ. Սիսի ժողովի որոշումները: Ժողովում վիճարանութիւններն աշխատանքային, հանգեցրին նրան որ Երուսաղէմի եկեղեցին անջատուեալ է Կրկիկայի կաթողիկոսութիւնից և հիմնադրուեալ, Երուսաղէմի հայկական պատրիարքութիւնը: Այսպիսով Աղանայի ժողովը ևս ոչ մի արդիւնքի չհասաւ, խորացնելով երկրի և ժողովրդի բարոյա-քաղաքական յարաբերութիւններին անկումը, սրելով հարեան մահմեդական պետութիւնների ախորժակը՝ տիրելու Կրկիկային:

Օշինը լինելով աւելի շրջաայեաց, դադարեցրեց նման կրօնական անօգուտ վէճերը, ձեռնամուխ լինելով երկրի սահմաններին ամրապնդման գործին:

Մահմեդական պետութիւնների յարձակումները 1314-1316 յաճախակի բնոյթ էին կրում: Յատկապէս կարամանների և Եղիպտոսի մամլուքների կողմից: Սղընական շրջանում հասնելով զգալի կոողութիւնների: Սակայն աւարտում նրանց պարտութեամբ: Պատճառելով մեծ կորուստներ:

1320 թ. մամլուքները սուլթան էլ-Նասեր Մուհամեդի գլխաւորութեամբ, մեծաքանակ զօրքով ներխուժելով Կրկիկա, նրանց յաջողութեամբ է երկրին աւելելով դրամէ մի շարք տարածքներ: Սպարապետ Կոստանդինի և Օշին պալլի առաջնորդութեամբ հայոց զօրքը Այասի օտո հակահարուած է տալիս թշնամուն, նրան փխրատաթի մատնելով և մեծ կորուստներով: Յաջմանակի լուրը Օշին թագաւորը չլսեց, Նա յանկարծամահ էր եղել:

Թագաւորութեան տասներկու տարիների ընթացքում Օշինը թողարկել է մեծ քանակութեամբ դրամներ արծաթից և պղինձից:

Ներկայացնող ժողովածոյում ունենք միայն 16 արծաթ դրամներ, որոնք քիչ են, սակայն դրամադիրութեան համար հետաքրքրութիւններ ներկայացնող օրինակներ են, այդ առումով խիստ արժէքաւոր: Արծաթէ դրամներն իրենց պատկերատիպերով հիմնականում բաժանուած են երկու խմբերի: Առաջին խումբը, ինչպէս իրենց պատկերատիպային, չափ ու կշիռ և արծաթի մաքրութեան տուեսներով յիշեցնում են Լեոն Ա-ի դրամ միաւորները² և դրամադէսների կողմից ընդունուած են որպէս Օշինի օժման դրամներ:

² Նրանցից ունենք միայն չորս օրինակ:

Դրամներին առաջին երեսի պատկերատիպին է թագաւորը թագակիր, արքայական ծիրանիով նստած առիւծաբարձ դահին, աջ ձեռքում խաչազուլուս դաւազանը, ձախում շուշան ծաղիկը: Այստեղ դաշտի մէջ կան նշաններ կամ տառեր: Երկրորդ կողմում երկառուծ պատկերն է, կենտրոնում խաչ:

Խորագրերն են— Ա. երեսին— ԱԻԾԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ

Բ. երեսին— ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈ Խորագրերն ունեն տարբերակներ և կրճատումներ:

Նոյն պատկերատիպով և խորագրով ունենք նաև մէկ հատ կէս դրամ, որոնք խիստ հազուադիւս են և առանձնակի հետաքրքրութիւն են ներկայացնում: Յայտնի է, որ Կիլիկիայում կէս դրամանոցներ թողարկուել են թագաւորութեան տնտեսապէս հզօրացման տարիներում: Սակայն նրանք աստիճանաբար կորցնելով իրենց գնողականութիւնը, շրջանառութիւնից ապա և դրամական համակարգից դուրս են մղուել: Օչինի կէս դրամ իր բոլոր տուեալներով համապատասխանում է պահանջուող նորմերին: Յիշեալ դրամները բոլորն ալ բարձրարուեստ են³:

Ժողովածոյում արծաթ դրամներ յաջորդ խումբը իրենց պատկերատիպերով նման են Լեոն Գ-ի թագուորիններին⁴: Նրանց առաջին երեսին պատկերուած է թագաւորը հանդիպահայեաց, նստած ձիու վրայ, ձին քայլում է աջ: Երկրորդ կողմում առիւծն ալ է քայլում, կռնակին խաչ:

Խորագրերն են— Ա. երեսին— ԱԻԾԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ

Բ. երեսին— ԾԻՆԱՄ ՔԱՂԱՔՆ ՍԻՍ, «ՔԱՂԱՔ» բառն երբեմն զրուած է «ԳԱՂԱԳ» ձևով: Կարևոր է նաև, որ «ԾԻՆԵԱՒ» և «ԾԻՆԵՒ» բայաձևերից բացի օգտագործուած է «ԾԻՆԱՄ» ձևը:

Հետաքրքիր է նաև, որ այստեղ թագուորինների վրայ քաղաք ՍԻՍ-ի փոխարեն երկու դրամի վրայ պահպանուել են «ԱՍ» (թիւ 939123 և 939119) ձևը (զրեւրը): Իսկ երկու դրամի վրայ (թիւ 939115 և 939118) «Ա» տառը⁵: Թագուորիններն աւելի փոքր են, օծման դրամներից, որակապէս ցածր, սակայն իրենց տուեալներով, աւելի բարձր են Լեոն Գ-ի դրամներից⁶:

Հատաքածոյում Օչինի պղինձէ դրամներ չկան:

Օչին թագաւորի մահից յետոյ, դահն անցնում է նրա անշափահաւ որդուն Լեոնին⁷: Որն օժուում է որպէս Կիլիկիայի Լեոն Դ թագաւոր (1320-1342):

Իշխանական և խոշոր ֆէոդալական տներից, նշանակում են խնամակալներ (պայլ) Լեոնի և երկրի կառավարման համար: Նրանց մէջ իրենց զործուանկութեամբ աչքի է ընկնում, Կոստիկոսի տէր իշխան Օչինը:

Ճիշտ գնահատելով ժամանակի և երկրի իրավիճակը իշխանութիւնն իր ձեռքում կենտրոնացնելու համար, իր դստեր Ալիսին ամուսնացնում է Լեոնի հետ, իսկ եղբօրը՝ Կոստանդինին նշանակում հայկական գորքերի սպարապետ:

Իշխանական թիւ մէջ կրկին սրուեցին վէճերն ու անհամաձայնութիւնները դահի համար: Իրավիճակը երկրում դարձեալ շիկացած էր: Լուրջ իրադարձութիւններ էին տեղի ունեցել Մերձարար Արևելքում և Եւրոպայում (100-ամեայ պատերազմը): Մոնղոլական պետութիւնը աստիճանաբար թուրքանյով դուրս էր մղուել ասպարէզից:

³ Կարելի է հետևութիւն անել որ Օչինի թագաւորութեան շրջանում Կիլիկիան զեռու տնտեսապէս ամուր կենտութիւն էր:

⁴ Որից ժողովածոյում ունենք 15 օրինակ:

⁵ Ինչից կարելի է եզրակացնել, որ Այսօր փողերանոցը զեռու գործել է:

⁶ Այս դրամների մանրամասնութիւնները ևս տրուած են յատկանշալուս ցուցակում:

⁷ Տեղեկութիւնների համաձայն Լեոնն այդ ժամանակ 10-տարեկան էր:

Լևոն Դ-ն մեծ ընդունակություններ չուներ, ինչպես երկրի ներքին կառավարման, նոյնպես և միջազգային ասպարեզում, մեծ դիւանագիտութեան մէջ: Լինելով խիստ լատինամոլ շարունակում էր իր նախորդներին արտաքին քաղաքականութիւնն, այն է խնդրագրեր և նամակներ էր յղում սպային, յոյսեր փափայելով նրա միջնորդութեամբ օգնութիւն ստանալ եւրոպական խոշոր տէրութիւններէն:

Լևոն Դ-ի սպայիսի դիրքորոշումը գրեթե միայնակ էր Եզիպտոսին: Կրկին սրւում էին յարաբերութիւնները մամլութեան հետ: Վերականգնելու աւերիչ յարձակումները Կիլիկիայի վրայ: Երկրում տիրող ուղղամաքաղաքական և տնտեսական ճգնաժամը, ներքին անմիաբանութիւնը, իշխանութեանը տիրելու և կրօնա-դաւանաբանական վէճերը, թոյլ չէին տալիս երկրի պաշտպանութեան և զարգացման համար ներդնելու բոլոր ուժերն ու միջոցները:

Լևոն Դ-ին յաջողում է նախ իրանի միջնորդութեամբ, սուլթան Նասիրի հետ, թէև ծանր պարտաւորութիւններով հաշտութեան նոր պայմանագրի կնքել⁸:

Ոչնչով (պայլ) Օշիւն, երկրում, դիրքերն ամրապնդելու նպատակով սպանել է տալիս թագաւորի մօրաբորոյն իզաբէլլային և նրա երկու որդիներին⁹: Նրա ոչ մարդկային, դաժան արարմունքը, զայրացնում է ժողովուրդին և թագաւոր Լևոն Դ-ին:

Լատինամոնղերի խորհրդով, պատճառաբանելով և մեղադրելով արքունի բերդերի ապօրինի իւրացման մէջ 1329 թ. Լևոն Դ-ի հրամանով սպանում է Օշիւն պայլը, Կոստանդին սպարապետը ապա և թագուհին (Օշիւնի դուստրը): Լևոն Դ-ն ամուսնանում է Սիլվիլիայի թագաւորի դստեր հետ: Գլխատուած իշխանների տիրոջմէնը և պաշտօնները բաժանում է իր լատին, (կաթոլիկ) ազգականներին— պայլութիւնը տալիս է Ջիւսան Լուսինեանին, իսկ Կոնիկոսի բերդը Բոհեմունդին:

Լևոն Դ նոր պատուիրակութիւն է ուղարկում եւրոպական մեծ տէրութիւններին, խնդրելով ձեռնադրել նոր խաչակրաց արշաւանք դէպի Կիլիկիա: Եզիպտոսի սուլթանութիւնը այդ դիտելով, որպէս կնքուած պայմանագրի խախտման փաստ, հրահրում է Հայկչի ամիրային միացեալ ուժերով յարձակուել Կիլիկիայի վրայ:

Նրա հիմնական նպատակն էր չարքից հանել Ադեքսանդրիայի մեծ մրցակցին, ժամանակի միջազգային առևտրի կենտրոն, Կիլիկիայի նաւահանգստային քաղաք Ալյասը¹⁰: Որն հարուստ էր արեւելեան բազմաբնոյթ ապրանքներով և մեծ եկամուտի աղբիւր էր երկրի համար: Եզիպտոսի և Հայկչի միացեալ զօրքերը 1335-1336 թթ. կրկին յարձակում են Կիլիկիայի վրայ: Աւերելով երկիրը, գրաւում են մի շարք քաղաքներ և բերդեր որոնց մեւում և Ալյասը¹¹:

Լևոն Դ-ն ստիպուած պատուիրակութիւն է ուղարկում Եզիպտոս սուլթան Մելիք-Նասերի մօտ խնդրելով հաշտութեան նոր պայմանագրի կնքել: 1337 թ. պայմանագիրը կնքում է Կիլիկիայի համար աւելի ծանր պայմաններով:

Երկրի տնտեսապէս քայքայման և պետութեան անկման այդ ծանրագոյն շրջանում անհետաւորութեան հետեւանքով Լևոն Դ-ն դարձեալ առաջ է քաշում երկու եկեղեցիների միաւորման հարցը, բորբոքելով մասամբ իշխանական և հոգևոր դասի, ինչպէս և ժողովրդի կրօնա-դաւանաբանական զգացումները:

1342 թ. ազգայնական տարերի միջոցով կազմակերպում են Լևոն Դ-ի սպանութիւնը:

⁸ Ըստ գրաւոր աղբիւրների Կիլիկիայի պարտաւոր է վճարելու տարեկան 1,200,000 թագուորին աւելացած Ալյասի եկամուտի կէսը և աղի առևտրից ստացուած եկամուտի կէսը:

⁹ Իզաբէլլան Ամորի Լուսինեանների ալլին էր, որն ապրում էր Կիլիկիայում իր չորս որդիներից, իսկ հինգերորդ որդին Գուրգոնը ապրում էր Բիւզանդիայում:

¹⁰ Ալյասի անկման նկարագրութիւնները մանրամասնորէն տուել են Ս. Անեցին (էջ 167), Սմբատ սպարապետը, Տաբերգիր, էջ 191-192, էջ 40:

¹¹ Նշեալ ալիստատեք:

Լևոն Դ-ն ևս իր զահակալութեան երկար տարիներ ընթացքում թողարկել է մեծ թուով գրամներ, արծաթից և պղինձից:

Ներկայացուող ժողովածոյում ունենք 8 թագուորիններ, մէկ հատ կէս դրամ, 11 պղնձ փողեր: Դրամների այս փոքր խումբը նոյնպէս հետաքրքիր է իր ունեցած առանձնայատկութիւններով:

Արծաթ թագուորիններէց 2-ը կրկնադրոշմ են (արարբերէնով), մէկը վրայ զգացւում է նոյն կնիքի կրկնակի հպումը, որն և աղաւաղել է պատկերատիպը և խորագրի մի մասը: Արծաթէ թագուորիններն իրենց արուեստով, խորագրերի տառաձևերով և պատկերատիպերով նման են իր հօր Օշինի թագուորիններին, միայն անուան տարբերութեամբ:

Դրամների առաջին երեսին մարգարտաշար դաշտի մէջ պատկերուած է թագաւորը ձիաւոր: Զին քայլում է աջ, կոնակին նիզակ: Երկրորդ կողմում առիւծը քայլում է աջ, կոնակին խաչ: Երկու կողմերում դաշտի մէջ ունեն տարբեր նշաններ ու գրեր, որոնք մասամբ յիշեցնում են Լևոն Գ-ի դրամները:

Խորագրերն են— Ա. երեսին— ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ

Բ. երեսին— ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ | ՍԼՍ խորագրերը մեծ մասամբ մաշած են կամ կրճատուած¹², Ունենք և մէկ դրամ, որն իրեն չափ ու կշռով համապատասխան է կէս դրամ միաւորին:

Դրամի առաջին երեսին թագաւորը նստած է առեւծաբարձ զահի վրայ, աջ ձեռքում խաչ ձախում շուշան ծաղիկը: Երկրորդ կողմում հաւասարաթիւ յունական խաչն է թւամիջերում տերեւաձև նաշխեր:

Խորագրերն են— Ա. երեսին— ԼԵՒ.. ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈ

Բ. երեսին— ....ԱԼ | ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԻ

Լևոն Դ-ի պղինձէ դրամներն այստեղ աւելի նուրբ են և արուեստով: Պատկերատիպերում, առաջին երեսին մարգարտաշար դաշտի մէջ թագաւորը նստած է զահի վրայ, ձախ ձեռքում խաչ, աջում զաւազան: Գաւաթոռն աւելի պարզեցուած է, իսկ արքայական ծիրանին փոխարինուած է զինեալի (ասպետական) հագուստով: Երկրորդ կողմում հաւասարաթիւ խաչն է թւամիջեան զարդանաշխերով:

Խորագրերն են— Ա. երեսին— ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ

Բ. երեսին— ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳ | ՍԼՍ մեծ մասամբ թերութիւններով:

Այսպիսով Լևոն Դ-ն դրամահատութեան մէջ որեւէ նոր ներդրումներ չունի:

Լևոն Դ-ն ժառանգ չունէր: Նրանով Կիլիկիայում աւարտուում է Ռուբենեան-Հեթումեան արքայատան շառաւիղը: Լևոն Գ-ի, Օշինի և Լևոն Դ-ի խաչերը և դաշտի նշանները տրուած են առանձին աղիւսակներով:

Լևոն Դ-ի մահից յետոյ, «Իշխանական Խորհուրդն», ուր լատինասէները մեծամասնութիւն էին կազմում, որոշում է երկրի կառավարումը յանձնել Լևոնի կողմից արդէն նախատեսուած, Գուրդոն Լուսինեանին, որը նրա ազգականուհի Զբբէլի և Տիւրոսի տէր Ամորի Լուսինեանի որդին էր¹³: Այսպիսով Կիլիկիայի թագաւորութեան վերջին շրջանի պատմութիւնը զահակալական առումով, հիմնականում կապւում է Կիւրոսի Լուսինեանների հետ:

Գուրդոն այդ ժամանակ գտնւում էր Կ. Պոլսում: Յատուկ պատուիրակութեամբ, նրան հրաւիրում են Կիլիկիա: Ծանօթ լինելով երկրի անմխիթար, ծանր վիճակին Գուրդոնը մեծ դժուարութեամբ, համաձայնեցով, իր 300 քաջամարտիկների շքախումբով 1343 թ.

¹² «Ք» տառը երբեմն փոխարինուած է «Ք»-ով:

¹³ Գուրդոնը հղաթիւն էր Զիւան պալլի:

Հոկտեմբերին հասնում է Կրիկիայի, Հայկական առանդական ծէսով օծւում, որպէս Կրիկիայի Կոստանդին Բ թագաւորը¹⁴:

Պատմութիւնից Յայտնի է, որ Կոստանդին Բ (Կիւն) հրաժարւում է Եղիպտոսին հարկ վճարելուց, քաջաբար կոտորելով մամուլքներէ դէմ, երկար ժամանակ կարողանում է, անվտփոխ պահել երկրի սահմանները: Չմոռնալով, իր մօր և եղբայրներ Սպանութիւնը Օշին պալլի ձեռքով, Կիւն հետեւում էր զգուշ հայերի հետ:

Լինելով հոգով և հոգեթեմա՝ Ֆրանսացի, արքունիքում ինչպէս և երկրի ներսում, իրեն չընկալաւում է Ֆրանսացի և ընդհանրապէս լատինասէր իշխաններով, տալով նրանց տիրոյթներ և պաշտօններ, անտեսելով հայ իշխաններին: Մոռանալով հայերի դիրքորոշումը երկու եկեղեցիներ ի միացման հարցում, կրկին նամակներ է յղում պապին օգնութեան անկակալիքով: Պապն այս անգամ խստօրէն պահանջում է հայերից ընդունել կաթոլիկութիւնը, որին Կիւն տուլիս է իր համաձայնութիւնը: Ինչպէս յիշատակում են արաբական աղբիւրները, Կիւն փորձում է անգամ արքունիքում վերացնել հայոց լեզուի զործածութիւնը¹⁵: Գնալով դժգոհութիւնները խորանում են երկրում, որը չի վերադառնում Եղիպտոսի աչքից: Կրիկիայի վրայ աւելի յաճախակի են դառնում աւերիչ արշաւանքները:

Կոստանդին Բ-ի (Կիւն) վարած թէ՛ արտաքին և թէ՛ ներքին քաղաքականութիւնը այնքան է զայրացնում որ հայերը իշխան Օշին Բակուրեանի գլխավորութեամբ Աղանայի իւր պալատում, սպանում են Կոստանդին Բ-ին, նրա եղբորը Բոհեմունդին և նրանց հետ Կրիկիայ եկած շուրջ 300 ֆրանկ ասպետներին: Այս անգամ ևս պապին չի յաջողւում, ստիպել Կրիկիայիին ընդունելու կաթոլիկութիւնը:

Թերևս կարճատև թագաւորութեան պատճառով, Կիւն թողարկել է քիչ քանակութեամբ արծաթէ և պղինձէ դրամներ: Այդ դրամները նոյնպէս խիստ հազուագիւտ են¹⁶:

Ինչպէս տեսանք Կիւն հրաժարուեց Եղիպտոսին հարկ վճարելուց: Դրամադիտութեան տեսանկիւնից անտաքերի է մէկ կիտ, որի մասին անհրաժեշտ ենք համարում տեղեկացնել:

Դրամագէտ Ե. Թ. Ներսէսեանին յաջողւում է ձեռք բերել Կիւն արծաթ թագաւորինների մի խումբ, որոնց մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւնից պարզւում է, որ այդ խմբի մէջ կայ արաբներէնով կրկնադրուած մէկ հատ թագաւորին: Լինելով լեզուին զիտակ նրան յաջողուել է վերծանել գրութիւնը, ընթերցելով «Ալ Մալիք» անունը: Ե. Թ. Ներսէսեանը այն կարծիքին է, որ դրամը արաբների ձեռքն է անցել Կիւն յաջորդ Կոստանդին Գ-ի Եղիպտոսին տուած հարկի միջոցով¹⁷:

Ներապացուող հաւաքածոյում ունենք երկու արծաթ դրամներ, որոնք պատկերատիպերով կրկնում են Օշինի և Լեոն Դ-ի թագաւորիններին Առաջին երեսին պատկերուած է թագաւորը ձիաւոր, դէմքով հանդիպահայեաց: Զին քայլում է աջ: Թագաւորի ձեռքում նիզակ, դաշտի մէջ ունի փողիկ օդակներ: Երկրորդ երեսին առիւծը քայլում է աջ, կռնակին կարճապուշ խաչ:

Որդագրերն են— Ա. երեսին— +ԿԻ ԹԱԳԱՒՈՐ ԼԱՅՈՑ

Բ. երեսին— +ՇԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՔՆ ՍԻՍ դրամներից մէկն արուեստով է, լաւ պահպանուած, միւսը՝ համեմատաբար կոպիտ:

Կրիկիան օրինական թագաժառանգ չունենալով, դարձեալ կարգնում է դժուարութիւններ չառնել «Իշխանական իտրուրդը» որոշում է, Կրիկիայի գահն այս անգամ, յանձնել Նորի տէր մեծ մարալախտ Բաղդին իշխանի անդրանիկ որդուն Կոստանդինին¹⁸:

¹⁴ Դրամների վրայ իւր անունը դրուագուել է տալիս ԿԻ ԹԱԳԱՒՈՐ ԼԱՅՈՑ ձեռով:

¹⁵ Հայ ժողովրդի պատմութիւն, հատոր Գ (Երևան, 1876), էջ 176:

¹⁶ Զ. Պոռուկեանի մինչև 1963 թ. (ԿԱԴ դրամով) հրատարակումը յայտնի է եղել միայն 2 պղինձ դրամներ:

¹⁷ Թ. Ներսէսեան, Հայ դրամագիտական ուսումնասիրութիւններ (Լոս Անջելէս, 2000), էջ 421:

¹⁸ Մարալախտ — Զօրքերի սպառաչինման և պարենաւորման գծով — փոխ պարապետ:

Կոստանդինը ըստ պատմության տուեականների հեռավոր ազգակցական կապեր ունէր արքունիքի հետ, յատկապէս Հեթումեաններին¹⁹։ Նա օծուեց որպէս Կիլիկիայի Կոստանդին Գ թագաւոր։

Կոստանդին Գ-ն իշխանութեան եկաւ, Կիլիկիայում սկիզբ առած տնտեսական, քաղաքական և միջազգային ոլորտի ճգնաժամային պայմաններում։ Ստանձնելով իշխանութեան ղեկն իր առաջնահերթ և խոհման քայլն է համարում, ոչնչացնել, բոլոր այն հակառակորդներին (Հեթումեաններին և Լուսինեաններին), որոնք կարող էին դառնալ գահի հաւակնորդներ։ Կոստանդին Գ-ի հրամանով, բանտ են նստեցնում Կի Լուսինեանի եղբոր Ջիւանի կնոջն ու երկու զաւակներին — Բոհեմուդին և մանկահասակ Լեոնին։ Բայց չէ յաջողում նրանց ապանել²⁰։

Ժողովուրդը սիրով ընդունեց հայ զահակային։ Սակայն շատ շուտով, նրա առաջին իսկ քայլերից հասկնալի թրեմաւ, որ Կոստանդին Գ-ն աշխատում է ամրապնդել իր կապերը Հռոմ-ի-պպի հետ, շարունակելով իր բանակցութիւններն երկու եկեղեցիների միացման հարցում։

Գնալով հզորանում էր Կիլիկիայի ռիսերմ թշնամի Եգիպտոսի սուլթանութիւնը։ Միւրթա-րական չէր և եւրոպական տէրութիւնների հետ ունեցած յարաբերութիւնները։ Եւրոպան հրաժարւում էր օգնել Կիլիկիային²¹։

Կլեմենտ Զ պապը, նրան հասկացնել է տալիս, որ ինդիրը կը բաւարարուի, եթէ հայերը ընդլերեց համկնալի թրեմաւ, որը նրան հնարաւորութիւն կտայ պահպնել իր կապերը, օգնութիւն ցուցաբերել Կիլիկիային, նոր խաչակրաց արշաւանքներ ձեռնարկելով։

Կոստանդինը վստահելով պապի խոստմանը, 1345 թ. Միսում հրաւիրում է եկեղեցական ժողով, ուր չէին մասնակցում միայն բուն Հայաստանի հոգեւոր դասի ներկայացուցիչները։ Միայն ժողովը ձևականօրէն ընդունեց ունիան, ակնկալելով ստանալ օգնութիւն, սակայն այս անգամ ևս ապարդիւն։

Արեւմուտքի հետ կապերի վերականգնումը, կրկին ոտքի է հանում Եգիպտոսի մամլուք-ներին Կիլիկիան կրկին ենթարկւում է նրանց շարունակական յարձակումներին։

Կոստանդին Գ-ին երբեմն յաջողում էր ջախջախել թշնամուն և դուրս քշել երկրից, յատկապէս երբ Կիլիկիային օգնութեան ձեռք են մեկնում Հռոմոսի ասպանները և Կիպրոսի թագաւոր Պետրոս Ա Լուսինեանը, Կիլիկիային տրամադրելով իր նաւատորմը։ Յաջողութիւն-ների ընթացքում երբեմն կարճ ժամանակով հայերը կարողանում են անգամ ետ գրաւել, կորցրած տարածքներից, ինչպէս և Ալայս նաւահանգիստը²²։

Այդ ընթացքում վրայ է հասնում մէկ այլ աղետ։ Ատիայում ապա Եւրոպայում բռնկած ժանտախտը անցնելով Կիլիկիայի վրայով, խլում է մեծ թուով մարդկային զոհեր։

Կոստանդին Գ-ն փորձում է հաշտութիւն կնքել Եգիպտոսի հետ, որպէս միջնորդ դիմում է վենետիկի Դոմին, սակայն վերջինս իր շահերից ելնելով մերժում է։ 1355 թ. Եգիպտոսը, յաղթահարելով, իր երկրի ներսում ծայր առած ներքին զահակալական պայքարը, արշաւում է Կիլիկիայի վրայ, զրաւելով Ադանան և Տարսոնը, կողոպտելով և մեծ աւերով վերադառնում։

Թշնամին աշալքօրէն հետեւում էր Կիլիկիայում տեղի ունեցող անց ու դարձին և սպասում էր նրա դիրքորոշմանը։ Մերժելով Կիլիկիայի կողմից արուած առաջարկը, հաշտութեան համար, Եգիպտոսի սուլթանն էլ, Նասերը, Հալէպի Սայֆ ադ-Դինի առաջնորդութեամբ,

¹⁹ Կոստանդինի մայրը Սմրատ Գուեղաստրի թրոն էր, Սերում է Հեթումեաններից։ Հ. Ա. Ալիշան, Միսում (Վենետիկ, 1885 թ.)։ Հայկական համընդհանրացում, հատոր 6 (1979), էջ 613-614։ Հայ ժողովրդի պատմութիւն, հատոր 9, էջ 777, Ծանոթագրութիւն 44։

²⁰ Նրանց յաջողում է փախել և ապաստանել Կիպրոսում։
²¹ Եւրոպայում դեռևս շարունակւում էր 100-ամեայ պատերազմը Անգլիայի և Ֆրանսիայի միջև։ Ինչպէս և Եւրոպան խիստ զոհօք էր Կիլիկիայից Կի-ի (Գուիտոնի) սպանութեան պատճառով։

միացեալ զօրքերով յարձակուամ են Կիլիկիայի վրայ: Կրկին զբաւելով, մէկ անգամ կողոպտած Ադանան և Տարսոնը²³, աւերում են Սիսը: Կիլիկիան կրկին վերածուամ է պատերազմական դաշտի:

1360 թ. թշնամին զբաւում է ծովափնեայ քաղաքները, Կիլիկիային զրկելով Միջերկրական ծովից օգտուելու հնարաւորութիւններից: Կոստանդինի ձեռքում մնացել էր լեռնային Կիլիկիան և որոշ ցամաքային տարածքներ: Երկիրը կանգնած էր տնտեսական մեծ դժուարութիւնների առջև:

Եւրոպական մեծ տէրութիւններից և պապից ոչ մի օգնութիւնն ստացուեց: Կիլիկիայում միաժամանակ շարունակուամ էր Ունիթորներէի և հակաունիթորներէի միջև եղած պայքարը: Պապը տեղեկանալով, որ Կիլիկիայում անտեսուամ են Սիսի եկեղեցական ժողովի որոշումները, պատուիրակներ է ուղարկում Կիլիկիա, խստօրէն պահանջելով, որոշումներէ կատարուի:

Կոստանդինի օրօք, հայերը վերջնականապէս հիասթափուելով պապի սին խոստումներից, համոզուելով, որ նրա բոլոր խոստումներէ հիմքում, կայ միայն մէկ նպատակ, այն է հայերին ընդունել տալ կաթոլիկութիւնը և իր զերիշխանութիւնը հաստատել Կիլիկիայի վրայ²⁴:

1361 թ. Կոստանդին Գ-ի և Մեսրոպ կաթողիկոսի նախաձեռնութեամբ Սիսում կրկին հրաւիրում են եկեղեցական ժողով, որը չեղեալ է յայտարարում նախկինում եղած բոլոր ժողովների որոշումներն, ունիայի վերաբերեալ, և դատապարտում է պապի վարքագիծը: Այսպիսով 13-14 դարերում երկու եկեղեցիների միացման, պապի փորձերը, ձախողուամ են վերջնականապէս:

Կիլիկիան կանգնած էր զրեթէ անվան եղբրքին երբ 1363 թ. մահացաւ Կոստանդին Գ. Թաւաւորը, ժառանգորդ չեղողներով:

Ըստ պատմական աղբիւրների Կոստանդին Գ-ն օժտուած էր երկիրը կառավարելու բացառիկ կարողութիւններով: Նրան յաջողուեւ էր իշխանութեան 19-տարինների ընթացքում ամենամանր տնտեսական և քաղաքական դժուարին պայմաններում, պահպանել իշխանութիւնը: Մատենադրութեան մէջ Կոստանդին Գ-ն յիշատակում է «այր խոհական», «մեծ արքայ» տիտղոսներով:

Կոստանդին Գ-ն իր իշխանութեան տարիներին թողարկել է մեծ թիւով արծաթէ ցածորակ թագուորիներ²⁵ և պղնձէ դրամներ -- փող միաւորի²⁶:

Մեր կողմից ներկայացուող հաւաքածոյում ցաւօք ունենք ընդամենը ութ (8) թագուորիներ: Մինչ մեր ունեցած դրամների ներկայացնելը, հարկ ենք համարում մի քանի խօսքով տալ Կոստանդին Գ-ի դրամների վերաբերեալ, դրամագէտներ Զ. Պտուկեանի և Ե. Թ. Ներսէսեանի կողմից առաջ քաշուած, թեզերն ու զիտողութիւններն, որոնք կարեւոր նշանակութիւն ունեն, հայ դրամագիտութեամբ հետաքրքրուողներէ համար:

Երկար ժամանակ Կոստանդին Գ-ի և Կոստանդին Դ-ի դրամներն, որոնք իրենց պատկերատիպերով և իտրադերիի զրեւառնով նման էին իրար, դժուարութեան առջև էին կանգնեցրել դրամագէտներին, բացայայտելու նրանց պատկանելիութիւնը: Հարցին լիարժէք լուծում է տուել դրամագէտ Զ. Պտուկեանը²⁷:

Ստուգելով երկու զահակալների կողմից թողարկուած արծաթ դրամների տեսակարար կշիռները, արծաթի տոկոսային յարաբերութիւնն, ապա և դրամների երկու երեսներում դաշտի նշանների տարբերութիւնները, որոնք իրաւացիօրէն հաստատուամ են և պատմական փաստերով:

²² Մէկ տարի անց Այսալ վերջնականապէս անցնում է Եղիպտոսի սուլթանութեան ձեռքը:

²³ Այդ երկու քաղաքներն այնուհետեւ դադարեցին գոյութիւն ունենալ:

²⁴ Մ. Օրմանեան Ազգայնաւոր, մաս Բ, էջ 1922, և Հայ ժողովրդի պատմութիւն, հատոր Գ, էջ 779:

²⁵ Արծաթի պարունակութեան ցածր տոկոսի հետեանքով, երբեմն նրանք ունեն գորշ գոյն:

²⁶ Կոստանդին Գ-ից ոսկէ դրամներ, միշև օրա դրամագէտներին յայտնի էին:

²⁷ Paul Z. Bedoukian, ANS Museum Notes, VI (1954), էջ 193-199:

Ջարեն Պտուկեանը բացայայտելով նաև, որ Կոստանդին Գ-ի զրամները վրայ, որպէս զրամի թողարկման քաղաք յիշատակուած է, ոչ միայն Սիւս այլ և Տարսոնը, որ բացառիկ երևոյթ է²⁸, նա կազմում է այդ զրամների յատկանշական ցուցակները, նախ տալով ձեռքի տակ ունեցած, Տարսոնում թողարկուած բոլոր զրամները, կրճատուած ձևերով եղած տարբերակներով:

Չ. Պտուկեանն առաջ է քաշում նաև անհրաժեշտութիւնը, յատուկ քննութեամբ պարզելու Տարսոնում եղած զրամաճատարանի գործունէութեան ընթացքը: Պտուկեանի փաստերը և զրամագիտական առկայ յիւսթերը (ղբամները) ցոյց են տուել, որ Տարսոնը դեռևս Ն-Բ-թ. Կրդ դ-եղել է բազմամարդ, առևտրաշահ ծաղկուն քաղաք: Ունենալով ազատ քաղաքի կարգավիճակ: Մի շարք առաւելութիւնների հետ և զրամաճատութեան իրաւունք:

Միջնադարում, Տարսոնը միանալով Կիլիկիայի իշխանութեանը, շարունակում է մնալ, որպէս առևտրի, արհեստագործութեան և մշակոյթի խոշոր կենտրոններից մէկը, պահելով զրամաճատութեան իր իրաւունքը, անգամ Սիւսի մայրաքաղաք դառնալուց և զրամաճատարան ունենալուց յետոյ²⁹:

Կիլիկիայի թագաւորութեան հաստատման սկզբնական շրջանում թողարկուած զրամներն ըստ մասնագէտ ուսումնասիրողների, իրաւացի կարծիքի թողարկուել են Տարսոնում: Այն հաստատուում են անգամ զրամների բացառիկ բարձր զեղարուեստական ոճով, ինչպէս և փոքր մակարեւի վրայ պատմական փաստերի ներկայացմամբ:

Դրամաճատութեան մէջ այն ննարաւոր էր միայն աւանդութիւններով հարուստ, աշխատանքային մեծ փորձառութիւն ունեցող, վարպետ փորագրիչների միջոցով:

Դրամագէտ Ե. Թ. Ներսէսեանի յաջողում է ձեռք բերել Կոստանդին Գ-ի երկու արծաթ թագաւորիներ³⁰, որոնք առանձին յօդուածով նախ հրատարակում է Բագմավէպում³¹: Կատարելով զրամների բազմակողմանի մանրակրկիտ քննութիւն, առաջ է քաշում Տարսոնի զրամաճատարանի գործունէութեան ընթացքի վերաբերեալ, զրամագիտութեան համար կարեւոր մի հարցի լուսարարում: Նախապէս յիշեցնելով, որ Կիլիկիայում, մինչև կոստանդին Գ-ի իշխանութեան շրջանը, թողարկուած զրամները գրեթէ մեծ մասի վրայ, որպէս զրամի թողարկման վայր, յիշատակուած է Սիւս քաղաքը: Շեշտելով նաև, որ միայն Կոստանդին Գ-ի արծաթ և պղինձ զրամները վրայ է, որ յիշատակում է Տարսոն և Սիւս քաղաքների անունները:

Խորն ուսումնասիրութեամբ և համեմատութեամբ ի յայտ բերելով, որ երկու թագաւորիները կնիքները նոյն փորագրիչ վարպետի ձեռքի գործն են: Սակայն զրամները երկրորդ երեսի խորագրերում պարզորոշ ընթերցւում են մէկինը ՇԻՆՆԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ ՏԱՐ (ՏԱՐՍՈՆ), միւսին՝ ՇԻՆՆԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ ՍՍ (ՍԻՍ): Հետեաբար այդ ընթացքում գործել են զրամաճատարանների երկու քաղաքներում:

Ենելով տառերի գրելաոճից և նրանցում եղած տարբերութիւններից, զրամագէտ Ներսէսեանը եզրակացնում է, որ ճնախնական որդի կնիքները պատրաստուած են Տարսոնի մէջ, ապա փոխադրուած են Սիւս³²: Այսպիսով ընդհանուր եզրակացութիւնն այն է, որ Կիլիկիայում գործել են երեք զրամաճատարաններ, որոնք երկրի ընդհանուր իրավիճակի հետ, կապուած ունեցել են իրենց ծաղկման և անկման շրջանները: Ունեցել են նաև իրենց զրեւտոճը և այլ առանձնաշատկութիւնները: Փաստ է նաև, որ Տարսոնի զրամաճատարանը, եթէ գործել է

²⁸ Չ. Պտուկեան, Կիլիկիան Հայաստանի զրամները (Վիեննա, 1963), էջ 383-384:

²⁹ Տարսոնի Ս. Սոֆիա տաճարում են տեսել Կիլիկիայի հայոց արքաները: Տարսոն ունեցել է բարձրագոյն վարժարաններ, արքունի դպրոցների զարգացում և վերապէս Ս. Աստուածածնի եկեղեցում էին իրենց վերջին հանգիստը գտնում և հայոց արքաները և բարձրաստիճան հոգեւորականները:

³⁰ Դրամների պահում և հեղինակի հաւաքածոյում:

³¹ Բագմավէպ, հատոր ԺԾԶ (1998), էջ 65-73:

³² Ե. Ներսէսեան, Հայ զրամագիտական ուսումնասիրութիւններ (Լոս Անճելէս, 2000), էջ 435:

Կոստանդին Գ-ի օրօք, երբ երկիրն վաղուց անկման ճանապարհն էր բռնել, ապա կարելի է ասել, որ այն գործել է անընդմէջ:

Հաւանական է նաև, որ ենեթով քաղաքական նկատառումներէջ, դրամները մեծ մասի վրայ, իշխանակաւ մէջ Սխի անունը: Մայրաքաղաք լինելով իր առաջնութեան իրաւունքով:

Մեր ունեցած հաւաքածոյում եղած ութ (8) թագուորինները, խիստ մաշուած են և ունեն մեծ թերութիւններ: Նրանք իրենց պատկերատպերով կրկնում են իրենց նախորդներին, այն է, Ա կողմում մարդաբաշխ շրջագծի մէջ, թագաւորը ձիաւոր է թիկունքին նիզակ, ձին քայլում է աջ, Երկրորդ կողմում շրջագծի մէջ առիւծն է, որ նոյնպէս աջ է դարձած, կունակին հաւասարած խաչ:

Լրիւ խորագրերն են, Ա. երեսին— ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՅՈՑ

Բ. երեսին— ԿՈՒՆԵԱՆ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԽԻ³³, Դրամներն դաշտի մէջ ունեն նշաններ, կամ գրեր Ութ թագուորիններէջ մէկի վրայ, հատման քաղաք Տարսուից պահպանուած է միայն «Տ» տառը³⁴:

Դրամները մանրամասնութիւնները ներկայացուած են, յատկանշական ցուցակներում և աղիւսակներում:

Լևոն Բունակալ (1363–1365): Կոստանդին Գ-ն մահացաւ 1363 թ., իսկ Կոստանդին Դ-ն իշխանութեան գլուխ անցաւ և օծուեց 1365 թ.: Միջանկալ երկու տարիներ ընթացքում, իշխանութիւնը վարել է Լևոն անունով, «Բունակալ» կոչուած մէկը: Պատմական փաստերը բաւարար չեն հաստատելու, նրա ով լինելը³⁵:

Սակայն Լևոն Բունակալի դրամները մեծածիւռ առկայութիւնը, հայ դրամներով զբաղուող դրամագէտ մասնագէտներէն իրենց պահանջում է լրջօրէն հետազոտել և նրանք համեմատել իրենց նախորդները դրամները հետ:

Ի մի բերելով նրանցում եղած ընդհանրութիւնները և վեր հանելով պատկերատպերում, խորագրերում, քաչի և արծաթի մաքրութեան մէջ եղած տարբերութիւնները, դրամագէտներն³⁶ իրենց իրաւունք են վերապահում, հաստատելու Լևոն Բունակալի իշխանութեան գոյութեան փաստը Կիլիկիայում:

Ներկայացուող հաւաքածոյում Լևոն Բունակալի դրամներէջ չունենք:

Վերջնականապէս պարզուած չէ, նաև թէ Լևոն Բունակալին ինչը ստիպեց, հրաժարելու Կիլիկիայի գահին:

«Իշխանական իմբոհուրդն» այս անգամ որոշեց Կիլիկիայի գահը յանձնել Նղրի տէր Հեթում-մի որդուն Կոստանդինին: 1365 թ. նա օծուեց, որպէս Կիլիկիայի թագաւոր, Կոստանդին Դ:

Յայտնի է, որ Կոստանդին Գ-ից յետոյ Կիլիկիայի հայկական թագաւորութեան պատմութիւնը սերտօրէն անուշում է Կիլիկիայի թագաւորութեան հետ, պետութիւն, որն այդ ժամանակները համար բաւականին հզօր էր: Ունէր ուժեղ նաւատորմ և միակ ուժն էր, որ կարող էր օգնել Կիլիկիային, ընդիմանալու Եգիպտոսի շարունակական արաւանքներին: Կիլիկիան այդ ընթացքում գտնուում էր անմիջապէս վիճակում: Երկրի ներսում խիստ բոլորեւած էր պայքարը, հայ ազգայնականներ և լատինասէրներ միջև, երկու եկեղեցիները միացման և կաթոլիկութեան ընդունման հարցի պատճառով³⁷:

³³ Լրիւ խորագրով ոչ մի օրինակ ունենք:

³⁴ Թիւ 939139.

³⁵ Կարճիքներ կան, որ նա Կոստանդին Գ-ի որդին է:

³⁶ Կ. Սիպիլեան, Պ. Կարապետեան, Զ. Մուրեկեան, Ե. Ներսէսեան:

³⁷ Այս չըջնի պատմութեան բոլոր մանրամասնութիւնները տրուած են լատին պատմիչ Յովհաննէս Դարգիի ժամանակագրութիւն աշխատութեան մէջ:

Կիլիկիայի մեծ մասը զբաղեցրել էր Եգիպտոսի մամլուքների և կարամանեան թուրք-մէնեների կողմից: Երկրի կառավարման և խաղաղ գոյատևման համար Կոստանդին Դ-ն ձգտում էր բարեկամական յարաբերութիւններ ստեղծել Կիպրոսի թագաւոր Պետրոս Ա-ի հետ:

Կիլիկիայից պատուիրակութիւն է մեկնում Կիպրոս բանակցութիւնների համար, որն աւարտում է չաջողութեամբ³⁸: Երկու թագաւորների կողմից ծրագրուում է, անգամ, միացեալ ուժերով ետ զբաւել Ալսաւր: Ծրագրերը մատնւում են անյաջողութեան, քանի որ Կոստանդին Դ-ն չի հասնում Պետրոս Ա-ին օգնութեան:

Կոստանդին Դ-ն ռազմավարական մեծ կարողութիւններ չուներ: Սակայն նա Եգիպտոսի հետ կապուած յարաբերութիւններում շատ զգուշաւոր էր: Աշխատում էր խոստափել ընդհարումներին: Չցանկանալով ստեղծել լարուած վիճակ, որն աւելի հետապետական էր:

Միաժամանակ հասկանալով Պետրոս Ա-ի նուաճողական ձգտումները և երկրում եղած լատինամոլների ունեցած, նրանց դաւադիր տրամադրութիւնները³⁹ չմասնակցելով անգամ նախապէս ծրագրուած այդ ռազմական գործողութիւններին:

Պետրոս Ա-ն կարգաւորելով գործերը Կիպրոսում, պատրաստւում է մեկնել Կիլիկիա, տիրելու գահին, սակայն 1369 թ. սպանւում է Նիկոսիայում: Պետրոսը երբեք Կիլիկիայի թագաւոր չի եղել:

Կոստանդին Դ-ն օգնութիւն ստանալու յոյսով, դարձեալ դիմում է պապին, որն չի վրիպում Եգիպտոսի սուլթանութեան աչքից: 1369 թ. մամլուքները կրկին ասպատակում են Կիլիկիա, պաշարում Սիւը, չկարողանալով այն զբաւել, կրակի են մատնում քաղաքը և նահանջւում: Գնալով փոքրանում էին Կիլիկիայի թագաւորութեան տարածքները:

Կոստանդին Դ-ն իշխում էր Սիսին, և լեռնային Կիլիկիայի մի մասին, Անազարայի շրջանին: Կոստանդին Դ-ն աշխատում էր Եգիպտոսի հետ հաշտութեան նոր եզրեր գտնել, փորձերն իսպախելու համար, հակադիր ուժերն Ունիթորները և Փրանկները 1373 թ. դաւադրաբար սպանում են Կոստանդին Դ-ին: Երկրի խնամակալ է նշանակւում Կոստանդին Գ-ի կինը Մարիամը:

Դրամների համար նշենք, որ չնայած երկրի սահմանափակ տարածքներ ունենալուն Կոստանդին Դ-ն թողարկել է մեծ թուով արծաթէ թագուորիններ և պղնձի փող միաւորի դրամներ, ինչպէս արտաքին և ներքին առևտրի շրջանառութեան մէջ ղեկնու և թշնամու հարկերը վճարելու համար:

Կոստանդին Դ-ի և նրա նախորդների դրամները պատկերատիպերում (ինչպէս գիտենք), որևէ աչքառու փոփոխութիւններ չեն եղել:

Դրամների առաջին երեսին մարդարտաշար շրջագծի մէջ թագաւորն է ձիաւոր, դէմքով հանդիպահայեաց, աջ ձեռքով բռնել է նիզակը: Ձիւն քայլում է աջ: Երկրորդ կողմում առեւծն է, որ քայլում է աջ կռնակին խաչ: Երկու կողմերում դաշտի մէջ ունի նշաններ և տառեր:

Երկրորդ ժամանակ դրամագէտները դժուարանում էին որոշել իրարայաջորդ երկու Կոստանդինների դրամների ճիշդ պատկանելիութիւնը: Ինչպէս արդէն գրել ենք, դրամագէտներ Զ. Պտուկեանի մեծ ջանքերով և Ե. Ներսէսեանի կողմից կատարուած լրացուցիչ ուսումնասիրութեամբ, դրամների մանրամասն և բազմակողմանի ստուգումներով, վեր հանելով նրանցում եղած տարբերութիւնները, խորագրերում և յատկապէս դաշտի նշանների մէջ: Հնարաւորութիւն տուեց, դրամագէտներին, ճիշտ կողմնորոշուելու նրանց պատկանելիութեան հարցում:

³⁸ Պատուիրակները ետին իսկ Պետրոսին հրաւիրում են Կիլիկիա զահակալելու, որն Պետրոս Ա-ի վաղեմի երազանքն էր:

³⁹ Եւ վերջնականապէս հասկնալով, որ թշնամին շատ ամուր է նստած Ալսաի և նրա շրջակայ տարածքների վրայ:

Պ. Վ. Զուբովի ժողովածոյում ունենք ընդամէնը 12 արծաթ թագուորիններ, որոնք բոլորն էլ ցածր արուեստով են, կոպիտ, խիստ մաշուած և թերութիւններով: Կոստանդին Դ-ի ամբողջական խորագրերն են— Ա. երեսին— +NUSAN+ԴԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ

Բ. երեսին— +ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԻՍ Կոստանդին անուան տարբեր գրեւածներով⁴⁰ և «ԾԻՆԵԱԼ» բառի տարբերակներով:

Կոստանդինի դրամների արծաթի տոկոսը խիստ ցածր է, քաշերն աւելի պակաս: Կոստանդին Դ-ի պղնձէ դրամներն, (որոնցից չունենք) երբեմն դրուագուել են թագուորինների կնիքներով: Դրամները հնարաւոր ընթերցումներն, ինպէս և դաշտի նշանները և երկրորդ կողմում առկածի կոնակի խաչերի տարբերակները ներկայացուած են յատկանշական ցուցակում և աղբրակում:

Մարիամը դառնալով երկրի խնամակալ, կրկին նամակադրական կապեր է հաստատում, եւրոպական մեծ տէրութիւնների և պապի հետ:

Երկրորդ անգամ կաթողիկոսի և Կիլիկիայի իշխանական տների հրաւիրազերբով, պատուիրակութիւն է մեկնում Կիպրոսի թագաւոր Պետրոս Բ-ի մօտ, խնդրելով նրա թոյլտուութիւնը Լեոն Լուսինեանին մեկնելու Կիլիկիա տէր դառնալու Կիլիկիայի գահին:

Լեոն Լուսինեանը ծնուել էր Կիլիկիայում⁴¹, Զիւան (Թովհանէս) Լուսինեանի կրտսեր որդին էր, Կիլիկիայի դահի միակ օրինական հաւակնորդը⁴², Պետոս Բ-ն դարձեալ մերժում է պատուիրակներին⁴³, Նրանք Լեոնից որոշ կարգադրութիւններ ստանալով, վերադառնում են Սիւս Կարաւտե ժամանակից յետոյ, ճնշովացիները մտնում են Կիպրոս, Պետրոսը սպանւում է, իսկ Լեոնին ձերբակալում են: Լեոնը մեծ փրկագնով իրաւունք է ստանում մեկնելու Կոռնկոս⁴⁴,

Լեոնը Կոռնկոսում լուրեր ստանալով, որ ուզում են իրեն կրկին վերադարձնել Կիպրոս և մեղադրել իրեն Կիպրոսի տէր դառնալու մտադրութիւնների համար:

Նա 25 ասպետներով և 100 զինուորներով, մի կերպ խուսափելով մահմեդականներին հանդիպելու վտանգից 1374 թ. Թուրխիս հասնում է Սիւս ժողովուրդի կողմից մեծ սիրով ընդունւելով, որպէս իրենց թագաւոր:

Լեոնի օծումը տեղի ունեցաւ 1374 Սեպտեմբերի 14-ին:

Լեոնը կաթողիկ էր և «նուիրեալ դաւակը պապի»— ինչպէս դրում է Զ. Պտուկեանը: Նա ցանկանում էր օծուել լատինական ծէսով, սակայն տեսնելով, հայերի կողմից ցուցաբերուած անբարեացակամ վերաբերմունքը և մեղմելու համար այդ դժգոհութիւնները, ստիպուած համաձայնուում է օծուել նախ լատին եպիսկոպոսի ապա և հայ կաթողիկոսի ձեռքով, որպէս Կիլիկիայի Լեոն Ե թագաւոր: Որն ընդունւում է հայերի կողմից մեծ վրդովմունքով:

Մահմեդականների հետ ունեցած յարաբերութիւններում Լեոն Ե-ն շարունակում է իր նախորդներին, որոշելով, ժամանակին կանոնաւոր վճարել հարկերը, մինչև կարողանայ ամրապնդել իր դիրքերը:

Շուտով Լեոն Ե-ի վարած ներքին քաղաքականութիւնը խիստ վրդովմունք է առաջացնում հայ իշխանների մէջ: Լեոնը արքունիքում իրեն շրջապատում է լատին իշխաններով, պալատական բոլոր բարձր պաշտօնները տալով նրանց:

⁴⁰ Որն խօսում է տարբեր կնիքների, հետեւաբար և տարբեր փորագրել վարպետների առկայութեան մասին Կիլիկիայի դրամահատարանում:

⁴¹ Հոնգամանքների ընդունով փախել և հաստատուել էր Կիպրոսում:

⁴² Զիւան—Թովհանէս Լուսինեանը, դեռևս Լեոն Գ-ի կողմից, հրաւիրուած էր Կիլիկիա, որպէս սպարապետ ապա և դառնալով եկրի խնամակար: Նա շատ խելացի, բանիմաց և կարող մէկն էր և սիրուած էր Կիլիկիայի ժողովրդի կողմից:

⁴³ Պետրոս Բ-ն ինքն էր շատ վաղուց երազում դառնալ Կիլիկիայի տէր:

⁴⁴ Կոռնկոսն այն ժամանակ պատկանում էր Կիպրոսին:

Կրկին սրւում են դաւանաբանական վէճերը: Լևոն Ե-ն օգնութեան համար նոյնպէս դիմում է Եւրոպային և պապին: Փոխարէնը խոստանալով Կիլիկիայում տարածել կաթոլիկութիւնը, Կրօնական վէճերի սրման պատճառով, հայերը նոյն իսկ դիմում են Կոստանդին Դ-ի եղբոր որդուն⁴⁵ զաւ և զրաւել Կիլիկիայի զահր: Շատերի համար նախընտրելի էր մահմեդականների գերեկայութիւնը, երկրում, քան կաթոլիկ թագաւոր ունենալը:

Այս բոլորի հետեանքը լինում է այն, որ Սուլթան Մեւլիթ ալ-Ալլաֆը և նրա դրոմամբ Հալէպի էմիր ալ-Նասար-Ալի քթիմուրը միացեալ ուժերով (30,000-անոց զօրքով) պաշարում են Սիսը:

Լևոնը իր կողմնակիցներով պատսպարւում են միջնաբերդում: Սիսում սկսւում է սովը, դաւադիրները պատճառով Լևոնին չի յաջողւում անգամ, դրաք սննդամթերք ներմուծել: Տեսնելով չրջապատի թշնամական վերաբերմունքը, Լևոն Ե-ն ստիպւած ընդունում է Ալիքթիմուրի առաջարկը և 1375 թ. Ապրիլ 16-ին անձնատուր է լինում, յանձնելով Սիսի բերդը:

Գերիներին, որոնց մէջ էին Պօղոս կաթողիկոսը և Մարիամը, ուղարկւում են Կահիրէ: Սուլթանը բոլորին ազատ է արձակում: Իսկ Կիլիկիայի վերջին զահակալ Լևոն Ե-ին աւելի ուշ, 1382 թ. նրա խոստովանահայր Յովհաննէս Դարդելի քանքերով և Կաստիլիայի թագաւորի շնորհիւ, Լևոն Ե-ն անցում է Ֆրանսիա, Փարիզում 1393 թ. կնքում իր մահկանացուն:

Այսպիսով Կիլիկիայում 300 տարի գոյատեւելոց յետոյ, աւարտւում է Ռուբենյան իշխանութեան փառահեղ պետականութիւնը:

Կիլիկիայի վերջին թագաւոր Լևոն Ե-ի իշխանութեան շրջանը եղել է կարճատեւ, սակայն հարուստ պատմական իրադարձութիւններով: Յատկապէս դրամահատութեան ասպարէզում, եղած նորութիւններով:

Լևոն Ե-ն թողարկել է արծաթ բիլոններ⁴⁶ և պղնձ փող միաւորի դրամներ⁴⁷, որոնք Կիլիկիայի թագաւորութեան գոյութեան ողջ ժամանակահատուածում եղած ամենափոքր և թեթեւ քաւ ունեցող դրամներն են: Այդ դրամներն նոյնպէս թողարկուել են երկրի արտաքին և թէ ներքին աւետուրի կարիքները հոգալու և հարկեր վճարելու համար:

Դրամահատութեան արուեստի, ուսումնասիրման համար, նրանք մեծ արժէք են ներկայացնում, իրենք ժամանակի պատմական փաստերի հաստատման համար:

Դրամներն ունեն մէկ պատկերատիպային և մէկ քաշային անուանական միաւորներ: Սակաւութեան պատճառով, դրամազէտները յատուկ քննութեանը, շատ քիչ են արժանացներ:

Ներկայացուող հաւաքածոյում ունենք Լևոն Ե-ի միայն արծաթ բիլոնների երեք օրինակ:

Դրամազէտ Զ. Պտուկեանը իր դասական գրքում⁴⁸ քննութեան է ներկայացրել վեց արծաթ բիլոններ և չորս պղնձ փողեր: Ուսումնասիրութիւնից պարզել է, որ չնայած պատկերատիպերի միօրինակութեանը, նրանք ներկայացնում են տարբեր կնիքներից ելած աշխատանքներ:

Դրամների փոքրութեան պատճառով լրիւ խորագրերը +ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ րաժանուած են երկու կողմերի վրայ, ունենալով մի շարք տարբերակներ, որոնցից յատկապէս հետաքրքրական համարելով խորագրի այն տարբերակը ուր յայտարարում է +ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ — +ԱՄԵՆԱՄՆ ՀԱՅՈՑ տիտղոսը, երբ, Լևոն Ե-ն փաստացի տէրն էր միայն Սիս քաղաքի:

Մեր ունեցած երեք արծաթ բիլոնների վրայ նոյնպէս պատկերատիպերը նոյնն են: Մարգարտաշար շրջագծում, դաշտի մէջ թագաւորի գլուխն է (կիսանդրին), դէմքով հանդիպա-

⁴⁵ Նա ընդունել էր մահմեդականութիւնը և ընակում էր Եգիպտոսում, սուլթանի պալատում:

⁴⁶ Որոնք յիշեցնում են Հեթում Բ-ի բիլոններին:

⁴⁷ Լևոն Ե-ի պղնձ փող միաւորներից չունենք:

⁴⁸ Զ. Պտուկեան, Կիլիկիան Հայաստանի դրամները (Վիեննա, 1963), էջ 408-410.

հայեացք, թագերի տարբեր ոճաւորումով, զարդերով: Միաժամանակ խորագրերում ևս եղած տարբերակներով: Այս դրամներն իրենց մանրամասնութիւններով հրատարակուած են Ե. Ներսէսեանի «Հայկական Կիլիկիոյ վերջին թագաւոր Լևոն Ե-ի դրամահատութիւնը» յօդուածում⁴⁹, Դրամագէտ Ե. Ներսէսեանը ձեռքի տակ ունենալով մինչ այժմ Լևոն Ե-ի դրամները հրատարակուած օրինակներն, աւելացնելով իր կողմից յայտնաբերուած նոր օրինակները⁵⁰, յօդուածում ներկայացնում է բոլոր դրամների մի նոր դասաւորութիւն: Նախ տալով արծաթ բիւլոնները և փողերը պատկերատիպերի և խաչերի համար պատրաստած իր գրչանկարները ապա խորագրերում եղած հիմնական տարբերակները՝ (երկու կողմերի համար):

1. ՀԼԵԻՈՆ ԹԱԳ-ԱԻՈՐ ՀԱՅՈՑ
2. ՀԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱԻՈՐ-ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ (կամ ԱՍ)
3. ՀԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱԻՈՐ-ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
4. ՀԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱԻՈՐ-ՇԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ
5. ՀԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱԻՈՐ-ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԻՈՐ
6. ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ-ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ

ամենայն մանրամասնութեամբ

Առանձին աղիւսակներում, դասակարգելով դրամները քաշը (գրամներով), տրամագիծը (մմ-ով) և այլ տուեակներ: Որոնք կարող են հետաքրքրել և օգնել Կիլիկիայի հայկական թագաւորութեան, մասնաւորապէս Լևոն Ե-ի դրամներով զբաղողներին, տալով անհրաժեշտ պատասխան նրանց հարցերին:

Մենք դրամահաւաք (կրեկցիոներ) Պ. Վ. Զուբովի կողմից կազմած, Կիլիկիայի հայկական դրամների ժողովածոյի մշակման աւարտուեց⁵¹, ժողովածու ուր տեղ են գտել, Կիլիկիայում, չուրջ 300 տարի ընդարձակած ուղեբեռնեան հայկական պետականութեան, պատմութեանը յայտնի, իշխանական շրջանից, մէկ հատ Թորոս Ա-ի (1110-1129 թթ.) պղնձէ հազուադիւր դրամ⁵², և թագաւորութեան շրջանում (1187-1374 թթ.), տասնչորս (14) օծեալ թագաւորների կողմից թողարկուած, արծաթէ և պղնձէ դրամներն իրենց անուանական բոլոր միաւորներով: Յատուանական ցուցակները (կատալոգները) ներկայացրել ենք դրամագէտ պատմաբանների ուշադրութեանը՝ Հաւաքածոն իր մէջ ունի 716 կտոր դրամ:

Դրամների որոշ խմբերի և կոնկրետ հարցերի շուրջ, հաղորդումներ ենք կարգացել Մոսկուայում և Երևանում կայացած գիտական նստաշրջաններում:

Հանգամանքների բերումով, ընտանիքով տեղափոխուեցինք Կալիֆորնիա — Լոս Անջելէս: Հանդիպելով Հայ Դրամագիտական Հանդէսի պատասխանատու խմբագիր, դրամագէտ Պրն. Ե. Թ. Ներսէսեանին, անդամակցեցի Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեանը:

Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարանի Դրամագիտութեան Բաժինը երկար տարիներ ից ի վեր, փոխադարձ նամակագրական կապեր էր ստեղծել, ԱՄՆ-ում ընկալող հայ դրամագէտներին, ինչպէս Չ. Պտուկեանի (Նիւ Եորք) և յատկապէս Լոս Անջելէսի Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեան հետ: Նրանք Թանգարանի Դրամագիտութեան Բաժնի զրադարանին⁵³ և

⁴⁹ Ե. Ներսէսեան, Հայ Դրամագիտական Հանդէս, հատոր 30 (2004 թ.), թիւ 1, էջ 3-22:

⁵⁰ Թողածու թուով 73 դրամ (33 արծաթ և 40 պղինձ):

⁵¹ Հաւաքածոն պահուած է Մոսկուայի Պատմութեան Թանգարանում, Դրամագիտութեան Բաժնում: Այն առաւել զնահատելի է, որ կազմուել է 19-րդ դարի վերջում և 20-րդ դարի սկզբներին, ազդութեամբ ուսւ դրամահաւաքի կողմից:

⁵² Որը հրատարակել ենք Լրբորե Հասարակական Դիտությունների հանդէսում, 1972 թթ., թիւ 11, էջ 80-86:

⁵³ Բարեգործութիւնը շարունակուել է և այսօր: Թանգարանի Դրամագիտութեան Բաժնի և անձամբ մեր կողմից, իրաւունք եմ վերապահուել, մեր խորին երաստագիտութիւնը յայտնելու: Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեան ղեկավար կազմին, այդ մեծ հոգատարութեան համար:

անհատապէս հայկական դրամներով զբաղողներին համար պարբերաբար ուղարկում էին գրեթէ, բոլոր իրենց հրատարակութիւնները:

Պրն. Ե. Թ. Ներսէսեանը տեղեկանալով Պ. Վ. Զուբովի կիլիկիայի դրամների հաւաքածոյի մասին, խոստացաւ ընդառաջել, նրա հրատարակման գործին, միաժամանակ օգնեց, դրամներին քարտարանը, Երևանից տեղափոխելուն:

Ցանկանում ենք այստեղ աւելցնելու նաև, որ դրամները հրատարակութեան պատրաստելու, մեզ համար, ամենադժուարին հարցերից էր նաև ձեռագրերիս մեքենագրման աշխատանքը, որին անշահախնդիր և սիրով, յանձն առաւ Պրն. Ե. Ներսէսեանը, որի համար մեծապէս պարտական ենք զգում մեզ:

Շնորհակալ ենք Հայաստանի Պատմութեան Թանգարանի տնօրէնութեանը, մեզ ընդառաջելու համար, ինչպէս և Դրամագիտութեան Բաժնի բոլոր աշխատակիցներին, ովքեր սիրով յանձն առան կարգապարելու քարտարանն մեզ ուղարկելու համար⁵⁴:

Պ. Վ. Զուբովի հաւաքածոյի հրատարակումը, գիտական առումով, նրան կորստից փրկելու միակ հիմնական ճանապարհն էր:

Աշխատանքը պատրաստելիս, հիմք է ծառայել դրամներին համար մեր կողմից կազմած քարտարանը⁵⁵, որոնց վրայ եղած պատճէները ժամանակի ընթացքում մասամբ որակազրկուել էին:

Հրատարակութեան համար օգտուել եմ յատկապէս դրամագէտներ Զ. Պ. Պտուկեանի դասական հատորից⁵⁶ և Ե. Թ. Ներսէսեանի կողմից կիլիկիայի դրամներին նուիրուած, գրեթէ բոլոր հրատարակութիւններից: Ինչպէս և Հայ ժողովրդի պատմութեանը գրքի երրորդ հատորից⁵⁷ և Հայկական համրագիտարանի համապատասխան նիւթերից⁵⁸:

Ցատկանշական ցուցանիշները կազմելիս նոյնպէս հենուել ենք յիշեալ երկու դրամագէտներին աշխատանքների վրայ: Ցանկանում եմ աւելցնել, յատկապէս դրամագէտ Պրն. Ե. Թ. Ներսէսեանի առաջարկած դրամների ուսումնասիրման համար, նորովի մօտեցումները:

Դրամագէտ Ե. Ներսէսեանը միակն է առ այսօր, որ հայկական դրամներին ուսումնասիրումը, հրատարակութեան համար, չի աւարտում, նրանց պարզ դասակարգումով: Խորամուկ լինելով դրամների հետ կապուած մի շարք մանրամասնութիւնների մէջ, Տալիս է դրամների քիմիական, էլեկտրոնային զննքը, մետաղական տոկոսային յարաբերութիւնը, կնիքների, տեղաշարժերի հետազոտութիւնները, ներկայացնելով յատուկ աղիւսակներով:

Ինչպէս և պատկերատալների, դրամներին վրայ եղած խաչերի և դաշտի նշանների զբնանկարները, դիւրաբացնելով և աւելացնելով հնարաւորութիւնները նորագիւտ դրամների ճիշտ որոշման և նրանց պատկանելիութեան հաստատման համար:

(վերջ)

ՄԱՐԳՈՒ-ԼԵՆԱ Ե. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարանի
Դրամագիտութեան Բաժնի
(նախկինում) աւագ գիտական աշխատակից

⁵⁴ Քարտարանի մի մասը ստացաւ րարեկամուհուհու՝ Էլլադա Նիկողոսեանի միջոցով, Երկրորդ մասը՝ Լոս Անջելէսից Հայաստան — Երևան շրջագայութեան մեկնած Անէշ Թարտիմեանի (Պրն. Ե. Թ. Ներսէսեանի կրտսեր դստեր) միջոցով, որոնց նոյնպէս յայտնում եմ իմ խորին շնորհակալութիւնները:

⁵⁵ Մոսկուայում, դրամների մշակման ընթացքում, կազմելով, առկա բոլոր դրամների համար քարտարան, անհրաժեշտ տուեալներով և աղիւսիկ թերթիկներով վրայ հանելով դրամների պատճէները, փոխադրել եմ Երևան, Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարան (ուր աշխատել եմ 47 տարի, որից 30-ը Դրամագիտութեան Բաժնում, 17-ը Հնագիտութեան):

⁵⁶ Զ. Պ. Պտուկեան, ԿՆԻ (Վիկենա, 1963):

⁵⁷ Հայ ժողովրդի պատմութեան, հատոր Գ (Երևան, 1976):

⁵⁸ Հայկական սովետական հանրագիտարան (Երևան, 1974-1986):

Մ. Լ. Կարապետյան

Աղիւսակ 1. Յուցակագրութիւն դրամներուն
(Լեւոն Գ, Օշիմ, Լեւոն Դ, Գուրխոն, Կոստանդին Գ, Կոստանդին Դ, Լեւոն Ե)

Թիւ	ԿՀԴ թիւ	Կոնակի խորագիր	կշիռ (գր)	տրմ. մմ	↑↑ ժամով	Մոսկ. թնգ.
ԼԵՒՈՆ Գ-Ի ԱՐԵՎԹԵԱՅ ԹԱԳՈՒՈՐԻՆ						
ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՅՈՑ						
01	1747	+ԾԻՆԵԱԼ . ....ՔՆ Ի ՍԻՍ <i>Ա կողմ ծեծուած, դրամը բարձրարուեստ է</i>	2.29	22	01	939095
02		+ԾԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՄ ՍԻՍԻ <i>մաշուած, սևացած, տառերի զլուխները կտրուած</i>	2.49	22	11	939104
03		+ԾԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՔՆ ՍԻՍ <i>մաշուած, սևացած</i>	2.40	20	09	939096
04		+ԾԻՆԵԱԼ-Ի ՔԱ...ՔՆ ՍՍ <i>կնիքն անկանոն, խորագրի մեծ մասը կտրուած</i>	2.40	18x20	02	939098
05		+ԾԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ ՍԻՍ <i>մաշուած, տեղ-տեղ խորագիրը ծեծուած</i>	1.88	20	05	939102
ԼԵՒՈՆ ԹԱԳ... ....Ց						
06		+ԾԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ս <i>կոպիտ, խորագիրը մաշուած, ծակուած</i>	2.31	19	---	939108
ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՅՈ[Ց]						
07		+ԾԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ ՍԻՍ <i>արուեստով, թէթեւ մաշուած</i>	2.51	21	11	939106
ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՅ						
08		+ԾԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ ՍՍ <i>արուեստով, քիչ մաշուած</i>	2.30	22	05	939107
ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՈ						
09	1802	+ԾԻՆԵԼ Ի [Ք]ԱՂԱՔՆ Ի ՍԻՍ <i>արուեստով, թէթեւ մաշուած</i>	2.17	20	07	939105
ԼԵՒՈՆ Թ.....Ր ՀԱՈՑ						
10		+ԾԻՆ... ..ՂԱՔՆ ՍԻՍ <i>Ա կողմը տառերը կտրուած, սևցած, եզրից կտրուած</i>	2.04	20	09	939099
ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՐ						
11		+ԾԻՆԵԱԼ ..ՂԱՔՆ Ս <i>մաշուած, ծակուած, տառերը կտրած</i>	2.49	20	09	939100
ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՐ Հ[ԱՅ]						
12		+..ՆԵԱԼ Ք....Ն Ս <i>մաշուած, խորագրից կտրուած</i>	2.51	21	05	939101
ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՆՐ Հ						
13		+ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ ՍԻՍ <i>դրամը կանոնաւոր է, քիչ մաշած. այս օրինակի վրայ «Ղ» տառն չունի</i>	2.45	22	09	939097
+...ՈՆ Թ..ԱԻ...						
14		+ԾԻ..ԱԼ ..ՂԱՔՆ ՍԻՍ <i>խիստ մաշած, սևացած</i>	2.44	19x21	12	939103
+..... ԱԻԻ.....						
15		+..... . ՔԱՂ... (տառերը) <i>խիստ մաշուած, ծակուած, Ա կողմի վրայ նկարուած են՝ նիզակի տակ Գ, ձիու առջև Մ տառերը</i>	2.29	22	01	939109

Թիւ	ԿՀՌ թիւ	Կոնակի խորագիր	կշիռ (գր)	տրմ. մմ	↑↑ ժամով	Մոսկ. Թնգ. թիւ
ԼԵՒՈՆ Գ-Ի ՔԱՐՏԷԶ ՄԻԱԽՈՐԻ – Պղինձ						
ՀԼԵՒՈ. ... ԱԽՈՐ (կտրուած)						
16	1835	ՀԼԵՒՈՆ ԹԱ (կտրուած) <i>դրամը շատ նուրբ է</i>	1.80	20	01	553133
ՀԼԵՒՈ. ....ՈՐ ՀԱՅ						
17	1816	+...ԱՆ Ի ԳԱՂԱ <i>կոպիտ, խորագրերը մաշուած</i>	2.42	19	07	553134
ՀԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱ						
18	1807	+ԾԻՆԵԱՆ . ՔԱՂԱՏԻՆ] <i>հասարակ մաշուած, տառերը կտրուած</i>	2.97	19	01	553135
ՀԼԵՒՈ. (կտրուած) ԱԳ						
19		+Ծ (կտրուած) ԱՂԱ — <i>կոպիտ, խորագրերը մաշուած, գրերի գլուխները կտրուած—աղաւաղուած</i>	1.80	20	01	553133
ՀԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽ (շնչուած)						
20	1807	+...ԱՆ Ի ԳԱՂԱ — (կտրուած) <i>խորագրերի մի մասը կտրուած</i>	2.38	19	01	553137
ՕԾԻՆԻ ԱՐԾԱԹԵԱՅ ղրամները I խումբ — օծման ղրամ						
ՀԱԽԾԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈ[Յ]						
21	1839a	+ԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱԾՈՅ <i>արուեստով, դաշտի մէջ ձախ կողմում Յ տառը, աջում շուշանից վերև > նշանը, ոտքերի տակ կէտ (.)</i>	2.83	23	05	939112
ՀԱԽԾԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ Է						
22		+ԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏ <i>լատիական գեղեցիկ են խորագրերը, Ա կողմում դաշտի մէջ շուշանից վերև > նշանը</i>	2.47	22	01	939111
ՀԱԽԾԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ						
23		+ԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ Է <i>արուեստով, լաւ պահպանուած, դաշտի մէջ շուշանից վերև ՅՑ նշանը</i>	2.63	23	11	939110
ՀԱԽԾԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ						
24		+ԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱԾՈ <i>արուեստով, տառերը քիչ աղաւաղուած</i>	2.90	23	05	552906
ՕԾԻՆԻ ԱՐԾԱԹԵԱՅ ղրամները I խումբ — կէս ղրամ						
ՀԱԽԾԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ						
25	440	+ԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅՈՑ <i>մասամբ մաշած, Ա կողմում շուշանից վերև > նշանը, չըլագծի մէջ Ե նշանը</i>	~~2.83~~ ^{1.45} ~~23~~ ¹⁸	~~23~~ ¹⁸	~~05~~ ¹¹	939113
ՕԾԻՆԻ ԱՐԾԱԹԵԱՅ ղրամները II խումբ — ձիաուր թագուորիներ						
ՀԱԽԾԻՆ ....ՈՐ ՀԱՅՈՑ						
26	1839a	+ԾԻՆԱԾ Ի ՔԱՂԱՆ ՍՍ <i>մաշած, նիզակի տակը Ե նշանը</i>	2.34	20	12	939121
ՀԱԽԾԻՆ ԹԱԳԱՆՈՐ ՀԱՅՈՑ						
27	1839a	+...ԵՆ ՔԱՂԱՔՍ ՍԻԿ <i>հասարակ մաշուած, նիզակի տակ կէտ (.), ձիու գլխի տակ Յ նշանը</i>	2.37	20	05	939116

Մ. Լ. Կարապետեան

Թիւ	ԿէՂ թիւ	Կոնակի խորագիր	Կշիռ (գր)	տրմ. մմ	↑↑ ժամով	Մոսկ. ԹՃԳ. թիւ
ՕՇԻՆԻ ԱՐԾԱԹԵԱՅ դրամներ II խումբ — ձիաւոր թագուորիճներ						
†ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈ						
28		†ՇԻՆԵԱՆ Ի ՔԱՂԱՔ Ս Ս <i>նիզակի տակ կէտ (-), ձիու զլխի տակ Յ տառը կամ շանը, լաւ պահպանուած, նման էճոն Գ-ի դրամներին</i>	2.33	20	11	939114
†ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈ						
29		†ՇԻՆԱՍ Ի ԳԱՂԱՔՆ Ս Ս <i>կոպիտ, մաշած, սեւացած, ձիու զլխի տակ Յ տառը</i>	2.32	20	11	939122
†ԱԻՇ[ԻՆ] Թ..... ՀԱ						
20		†.ՆԱՍ Ի .....Ք ... <i>խիստ մաշուած, նիզակի տակ Գ տառը, ձիու զլխի տակ կէտ (-), ծակուած</i>	2.46	20x22	05	939117
†ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈ						
31		† ԻՆԱՆ Ի ՔԱՂԱՔ Ս Ս <i>ձախ կողմում դաշտի տակ կէտ (-), ձիու առջևում Յ նշանը (կամ գիրը), մաշուած, խորագրի մի մասը կտրուած. (պատճէնը չունենք)</i>	2.78	18	09	939123
†..... ՄԱՐ ՀԱՅՈ						
32		†ՇԻՆԵԱՆ Ի ԳԱՂԱՔՆ ԱՍ <i>տառերն անհամաչափ, բարակ, մաշած, խորագրի մի մասը կտրուած</i>	1.48	18x21	05	939119
†ԱԻՇ.. ԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅ						
33		†ՇԻՆԱՆ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ս Ս <i>նիզակի տակ կէտ (-), ձիու առջևում Յ նշանը, մաշուած, սեւացած, տեղ-տեղ կտրած</i>	2.33	19x21	11	939115
†ԱԻՇԻՆ Թ.ԳԱՒՈՐ ՀԱՅ						
34		†ՇԻՆԵԱՆ ՔԱՂԱՔՆ Ս Ս <i>ձախ կողմում կէտ (-), ձիու առջևում Յ տառը, քիչ մաշուած, ծակուած</i>	2.48	21	05	939118
†[ԱԻ]ՇԻ. ԱԳՈՐ ՀՈՑ						
35		†...ԵԱՆ Ի ԳԱՂԱՔՆ Ս[Ս] <i>կոպիտ, մաշուած, սեւացած, խորագրի մի մասը կտրուած. (պատճէնը չունենք)</i>	1.58	18	11	939120
†ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱ						
36		†...ԵԱՆ Ի ԳԱՂԱՔՆ Ս[Ս] <i>ձիու զլխի տակ կէտ (-), մաշուած, ծակուած, խորագրերից կտրուած</i>	1.58	18	11	939124
ԷՆԻՈՆ Գ-Ի ԱՐԾԱԹԵԱՅ ԹԱԳՈՒՈՐԻՆ						
†ԷՆԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ						
37		†ՇԻՆԵԱՆ Ի ԳԱՂԱՔՆ Ս Ս <i>ձիու փորի տակ Կ տառը</i>	2.23	20	07	939125
†Է... ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅ						
38		†ՇԻՆԵԱՆ ԳԱՂԱՔՆ Ի Ս[Ս] <i>արուեստով, շատ նուրբ, ծակուած, քիչ մաշած</i>	1.57	18	11	939127
†Է... .....ՈՐ ՀԱՅՈ (կտրած)						
39		†..... Ի ԳԱ..... Ի ... (կտրած) <i>մաշուած, կոպիտ, խորագիրը կտրած, ձիու ոտքերի արանքում մի կէտ (-)</i>	2.40	19	11	939129
†Է... ..... Ո. .... (քնջուած)						
40		†ՇԻՆԵ. ....ԱՔ Ս Ս <i>խիստ մաշուած, ձիու զլխի տակ Ա տառը</i>	2.45	19	03	939126

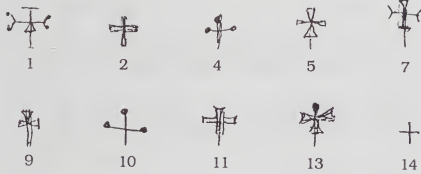
Պ. Վ. Զուբովի Ռուբենյան դրամների ժողովածուն

Թիվ	ԿՀԴ թիվ	Կոնցալի խորագիր	Կշիռ (գր)	տրմ. մմ	↑↑ ժամով	Մոսկ. թնգ. թիվ
ԼԵՒՈՆ Գ-Ի ԱՐԾԱԹԵԱՅ ԹԱԳՈՒՈՐԻՆ						
+.... թ.Գ....						
41		+ԾԻ... .. <i>խիստ մաշուած, խորազրերը կտրուած</i>	2.10	19	07	939128
+...ՈՆ թԱԳ....						
42		+..... ....ՔՆ Ի Ս	2.20	21	07	939131
43		ԱԵ ՆԱՍԵՐ (կրկնադրոշմ) <i>կոպիտ, խորազրերը անընթեռնելի, խիստ մաշուած</i>	1.93	22	05	939132
+..... ..ԳԱ ԱԳՐ						
44		ՀԱՅՈՑ Բ.ՍԱՆԱԼՔՆ Ս <i>երկու երեսին նոյն պատկերատիպը, ուր նոյն կնիքը երկու անգամ հպուէլ, մի մասը կտրած, խորազրերն աղաւաղուած</i>	2.13	17x20	---	939130
ԼԵՒՈՆ Գ-Ի ԱՐԾԱԹԵԱՅ ԿԷՍ ԳՐԱՄ						
+ԼԵԻ.. թԱԳԱ Ր						
45		ՀԱՅՈ +....ԱԼ Ի ՔԱՂԱՔ Ի ՍԻ <i>Ա կողմի պատկերատիպով, նման է ԼԵՈՆ Ա-ի դրամին Բ կողմում հաւասարաթեւ խաչ</i>	1.72	17	05	939208
ԼԵՒՈՆ Գ-Ի ՓՈՂ ՄԻԱԽՈՐԻ – ՊՊԻՃԱ						
+ԼԵՒՈՆ թԱԳԱԽՐ						
46		ՀԱՅՈ +ԾԻՆԵԼ Ի ԳԱՂԳ Ի ՍԻ <i>լաւ պահպանուած, արուեստով, նուրբ</i>	2.54	21	07	553137
+ԼԵ ՈՆ թԱԳԱ Ր						
47		ՀԱՅՈ Բ.ՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔ Ս <i>արուեստով, քիչ մաշուած</i>	3.00	20	07	939207
+ԼԵՒՈՆ թԱԳԱԽՐ						
48		ՀԱՅՈ +ԾԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔ Ի Ս <i>արուեստով, խորազրից քիչ կտրուած</i>	2.78	23	03	553139
+ԼԵԻ.. ..ԱՅՈ						
49		+...ԵԼ ..... (մաշած) <i>խիստ մաշած, նուրբ</i>	2.25	16	07	939214
ԼԵՒՈՆ Գ-Ի ԿԷՍ ԳՐԱՄ – ՔԻԼԻՃ						
+ԼԵՒՈՆ ....ՅՈ						
50		+ԾԻՆ.. . .... . Ս Ս <i>խիստ մաշած, եզրից կտրած</i>	1.09	16	07	939214
+.....						
51		+ԾԻՆԵԼ Ի ԳԱՂԱՔ <i>խիստ մաշուած, պատկերը քայքայուած</i>	1.20	15	11	939212
+.....						
52		+ԾԻՆ.. . ԱՂ.. <i>պատկերատիպը լրիւ քնջուած</i>	1.21	15	---	939211

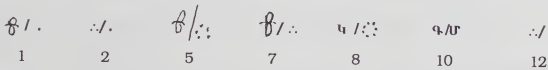
Թիւ	Կէդ. թիւ	Կոնակի խորագիր	Կշիւ (գր)	տրմ. մմ	↑↑ ժամով	Մոսկ. ԹԳԳ. թիւ
ԿիւսՍՍԱՆԳԻՆ Բ-Ի (ԳՈՒԻՏՈՆ) ԱՐԽԱԹԵԱՅ ԹԱԳՈՒՈՐԻՆ						
+Կի ԹԱԳԱԻՈՐ	ՀԱՅՈՑ					
53		+ԾԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՔՆ ՍԻՍ <i>լաւ պահպանուած, թաղաւորի զլխի մօտ դաշտի մէջ ան և ձախ կողմէրում մէկական օ-օղակներ. առիւծը քայլում է ան, քառաթեւ խաչ ան թեւի մօտ կէտ (.)</i>	2.00	22	01	939134
+Կի ԹԱԳԱԻՈՐ	ՀԱՅՈՑ					
54		+ԾԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՔՆ ՍԻ <i>սեւացած, մաշուած, դաշտի ձախ կողմում օ-օղակ. առիւծը քայլում է ան կռնակին քառաթեւ խաչ</i>	2.10	21	07	939133
ԿՈՍՍԱՆԳԻՆ Գ-Ի ԱՐԽԱԹԵԱՅ ԹԱԳՈՒՈՐԻՆՆԵՐԸ						
+ԿՈՍՍԱՆԳԻՆ ԹԱԳԱՐ	ՀԱ					
55		+ԾԻՆԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԻՍ <i>մաշուած, եզրերը կտրուած անկանոն</i>	1.93	21x24	01	939142
+ԿՈՍ կտրուած Ն	ԹԱԳԱՐ	ՀՅ				
56		+ԾԻՆԱԼ ՔԱՂԱՔՆ Ի Տ <i>մաշուած, կէսից աւելին կտրուած</i>	1.89	20	01	939139
+ԿՈՍԱՆԳԻՆ ԹԱԳԱՐ..						
57		+ԾԻՆԱԼ ՔԱՂԱՔՆ ՍԻՍ <i>խիստ մաշուած, նուրը խորագրերը չատ թոյլ են երևում</i>	1.45	22	11	939140
+ԿՈՍԱՆԳԻՆ						
58		+ԾԻՆԱԼ ՔԱՂԱՔՆ [ՍԻ] <i>մաշուած, սեւացած, ծակուած</i>	1.97	19	05	939135
+ԿՈՍ-----ԹԳՐ	ՀՈՑ					
59		+Ծ-----ՔՆ ՍԻՍ <i>մաշուած, սեւացած, խորագրերը տեղ-տեղ կտրուած</i>	1.81	21	02	939136
+ԿՈՍ-----Ն	ԹԳ. ՀՅ					
60		+-----ԳԱՂԱՔ Ա.. <i>պահպանուած է պատկերատիպը և խորագրից մի քանի տառ</i>	2.00	20	05	939141
+ԿՈՍ...ԻՆ	ԹԳՐ					
61		+ԾԻՆԱԼ ՔԱ <i>մաշուած, սեւացած, ծակուած</i>	2.05	18	09	939137
+ԿՈՍ[ՏՆ] -----Հ.						
62		+ԾԻՆԱԼ [Ա] ԳԱԳԱ, ----- <i>խիստ մաշուած, եզրերը կտրուած անկանոն</i>	1.75	19x23	12	939138
ԿՈՍՍԱՆԳԻՆ Գ-Ի ԱՐԽԱԹԵԱՅ ԹԱԳՈՒՈՐԻՆՆԵՐԸ						
+ԿՈՍՍԱՆԳԻՆ ԹԱԳԱՐ	ՀԱՅ					
63		+..ՆԱԼ Ի ՔԱՂԱՔ ... <i>մաշուած, խորագրի մի մասը կտրուած</i>	1.95	19x20	01	939150
+ԹԿՈՍՆԳԻՆ ԹԱԳԱՐ	ՀՈՑ					
64		+ԾԻՆԱԼ ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍՍ <i>մաշուած, ծակուած</i>	1.22	17x21	01	939152

Պ. Վ. Զուբովի Ռուբենյան դրամները ժողովածուն

Թիւ	ԿՀԴ թիւ	Կոնակի խորագիր	կշիռ (գր)	տրմ. մմ	↑↑ ժամով	Մոսկ. թնգ. թիւ
ԿՈՍՏԱՆԳԻՆ Դ-Ի ԱՐԾԱԹԵԱՅ ԹԱԳՈՒՈՐԻՆՆԵՐԸ						
+....ԸՆԴՆ ԹԱԳՐ	ՀԱՅ					
65		+ԾԻՆԵԼ Ի ՔԱ... Ի ՍԻՍ <i>եզերքից կտրուած, խորագիրը թերի</i>	1.67	20	05	939151
+ԿՈՍ կտրած ՈՐ	ՀԱՅ					
66		+...ԵԼ Ի ՔԱՂԱԳՆ Ի Ս Ս <i>կոպիտ, սևացած</i>	2.17	19x20	07	939146
+ԿՈՍՏԱՆԴՆ ԹԱ.ԱՐՐ	Հ՞					
67		+ԾԻՆԱԼ ՔԱՂԱԳՆ Ի ՍԻ <i>+ին մաշուած</i>	1.60	20	05	939143
+ԿՈՍՏԱՆԴՆ ԹԳ..	ՀԼ					
68		+ԾԻՆԱ. ՔԱՂԱԳՆ Ի Ս [Ս]	1.61	21x22	11	939147
+ԿՈՍՏԱՆ... ԹԱԳՐ	ՀԱՅ					
69		+ԾԻՆԵԼ....ԱՔՆ Ի <i>կոպիտ, խորագիրից կտրուած և աղաւաղուած</i>	1.09	21	01	939154
+ԿՈՍՏԱՆԴՆ.. ԹԱԳՐ						
70		+ կտրուած ԱՂԱԳՆ <i>սևացած, ծակուած</i>	1.64	20x22	12	939144
+ԿՈՍՏԱՆ.... ԹԱ. կտրուած						
71		+ԾԻՆ կտրուած <i>խիտ մաշուած</i>	1.92	21	09	939148
+ԿՈՍՏԱՆԴՍ Թ կտրուած						
72		+ կտրուած Ս Ս <i>խորագիրը թերի, ծակուած</i>	1.88	20	05	939149
+ԿՈՍ ----- ՀՈՑ						
73		+ԾԻՆԱԼ Ի ՔԱ...Ի Ս <i>սևացած, չեղջուած</i>	1.77	20	05	939153
+ԿՈՍԱՆ -----ՈՑ						
72		+ խորագիրը չի պահպանուել <i>սևացած, խիտ մաշուած</i>	1.66	17	07	939145
Թիւ	ԿՀԴ թիւ	Կոնակի խորագիր	կշիռ (գր)	տրմ. մմ	↑↑ ժամով	Մոսկ. թնգ. թիւ
ԼԵԻՈՆ Ե-Ի ԲԵԼԼՈՆՆԵՐԸ – ԱՐծաթ						
+ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱԻՐ						
73	2238	43 +ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ 10	0.56	15	07	939156
+ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱԻՐ						
74	---	14 +ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ Ա	0.76	14	09	939155
+ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱ Ր						
75	---	17 +ԿԱՐՈՂՈՒԹԲ[Ն]	0.62	14	05	939157

Նկար 1. Լևոն Գ-ի արծաթեայ դրամների ետևի խաչերը

Նկար 2. Լևոն Գ-ի արծաթեայ դրամների դաշտի նշանները

Նկար 3. Լևոն Գ-ի պղնձեայ դրամների ետևի խաչերը

Նկար 4. Օշինի կրկնադրամ արծաթեայ դրամների և կես դրամի ետևի խաչերը

Նկար 5. Օշինի թագուորին արծաթեայ դրամների ետևի խաչերը

Նկար 6. Օշինի արծաթեայ դրամների դաշտի նշանները

37

38

39

41

44

45 (կես դրամ)

Նկար 7 Լևոն Դ-ի արծաթեայ դրամների ետևի խաչերը

Կ

37

.

39

Ա

40

Նկար 8. Լևոն Դ-ի արծաթեայ դրամների դաշտի նշանները (կապույտ են ձիու պատկերի հետ)

46

47

48

50

51

52

Նկար 9. Լևոն Դ-ի պղնձեայ դրամների ետևի խաչերը (2 դրամ մշակած են չեն մտել ցուցակի մեջ)

53

54

Նկար 10. Գուրգենի արծաթեայ դրամների ետևի խաչերը

55

56

58

59

60

61

62

Նկար 11. Կոստանդին Գ-ի արծաթեայ դրամների ետևի խաչերը

Չ/

55

./

56

./

58

:/

60

o./

61

Λ
b
62

Նկար 12. Կոստանդին Գ-ի արծաթեայ դրամների դաշտի նշանները ձիու և նիզակի մօտ

63

65

67

68

71

73

Մ. Լ. Կարապետյան

Նկար 13. Կոստանդին Դ-ի արծաթեայ դրամների ետևի խաչերը (կամ կրկնութիւններ

S/	.S/oS	S/3	S/Տ	L/L	L/L	S/	L/	/L	S/w	S/S
63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73

Նկար 14. Կոստանդին Դ-ի արծաթեայ դրամների դաշտի նշանները

73

74

75

Նկար 15. Լևոն Ե-ի արծաթեայ դրամների ետևի խաչերը

ՏԱԽՏԱԿ 4 - PLATE 4

Յողուածներու համար տե՛ս Հայ Դրամագիտական Հանդէս, Հատ. XXVIII (2002), էջ 67-84; XXIX (2003), էջ 13-32; XXX (2004), էջ 29-44 և 59-82: Այս տախտակին համար արտացոլուած լուսանկարները նկարահանուել են գոյութիւն ունեցող մեղրամոմի կաղապարներէն:

For the articles see *Armenian Numismatic Journal*, Vol. XXVIII (2002), pp. 67-84; XXIX (2003), pp. 13-32; XXX (2004), pp. 29-44 and 59-82. Mirror image photographs for this plate have been reproduced from the existing wax impressions.

B. V. ZOUBOV'S ROUPENIAN COIN COLLECTION

(Part IV)

(Levon III, Oshin, Levon IV, Guy, Gosdantin III, Gosdantin IV, Levon V)

[Summary]

The coins offered in Table 1 include the following: Levon III takvorins (Nos. 1-15), Levon III kardezzees (16-20), Oshin coronation trams (21-24) and one half tram (25), Oshin takvorins (26-36), Levon IV takvorins and (37-44) and one half tram (45), Levon IV poghs (46-49), Levon IV half tram or billons (50-52), Guy takvorins (53-54), Gosdantin III takvorins (55-62), Gosdantin IV takvorins (63-72), and Levon V billons (73-75).

The first column in the catalogue gives the assigned specimen number. The next column references the corpus number of Dr. Bedoukian's *Coinage of Cilician Armenia* [CCA]. The obverse Armenian legend is at the top of the block of coins, starting with specimen number. The reverse Armenian inscription is printed in the third column. The last four columns indicate the weight (grams), diameter (mm), die axis orientation (hours), and the inventory number of the Historical Museum in Moscow.

The reverse cross patterns and field marks are illustrated in Figures 1 through 15.

Margo-Lena E. Garabedian

Լևոն/Levon I-65/522917

Լևոն/Levon I-82/522826

Լևոն/Levon I-117/552937

Լևոն/Levon I-164/552903

Լևոն/Levon I-177/552961

Լևոն/Levon I-179/552919

Լևոն/Levon I-238/552966

Լևոն/Levon I-256/552852

Լևոն/Levon I-258/552858

Հեթում-Ջաբել/Hetoum-Zabel- 68/553010

Հեթում-Ջաբել/Hetoum-Zabel- 75/499433

Հեթում-Ջաբել/Hetoum-Zabel- 83/552982

Հեթում-Ջաբել/Hetoum-Zabel- 91/552909

Հեթում-Ջաբել/Hetoum-Zabel- 110/552917

Հեթում-Ջաբել/Hetoum-Zabel- 124/939168

Հեթում-Ջաբել
189/499458
Hetoum-Zabel

Հեթում-Քայգոբադ
193/439476
Hetoum-Kaiqobad

Հեթում-Քայխուսրով-209/499479
Hetoum Kaiqhusrew

Հեթում-Քայխուսրով-214/499481
Hetoum Kaiqhusrew

Հեթում-Քայխուսրով-215/939069
Hetoum-Kaiqhusrew

Հեթում-Hetoum I-224/552877

Օշին/Oshin-24/552906

Մ.-Լ. Ե. Կարապետյան, Պ. Վ. Զուբովի Ռուբենյան դրամների ժողովածուն
M.-L. E. Garabedian, B. V. Zoubov's Roupenian Coin Collection

ADDITIONS AND CORRECTIONS TO *Armenian Coins and Their Values*

PLATE 5

FRANK L. KOVACS

The complex field of Armenian numismatics had been consolidated in the extremely helpful collector's guide *Armenian Coins and their Values* (Los Angeles, 1995) by Y.T. Nercessian. This synthesis of the numerous books and articles by Paul Z. Bedoukian and the other academics and collectors (credited in Mr. Nercessian's acknowledgements, ACV, p. 9) has for nearly ten years provided a framework for collecting, and for further research. Indeed, ACV peaked my interest in ancient Armenian coins, in the context of other eastern dynasties of the 1st cent. BC-1st cent AD, and their interplay with Rome.

The study of Armenian coins has been plagued, however, by a number of problems. Perhaps the most confusing of these is the number of kings named Tigranes. A second problem is the large number of coin types represented by poorly preserved or incomplete and thus misread examples. Thirdly, the need by historians, cataloguers, and collectors to fill in the gaps has produced sometimes bizarre results. The classic example is "Morphilig," who is known only from his coin(s), and for whom no coins are known! (see 18 below).

Nonetheless, ACV is a bold beginning and it is, therefore, with no small amount of gratitude that I offer the following additions and corrections to Mr. Nercessian's text* with the hope of encouraging others to develop and submit their own thoughts, and to engage in the dialogue necessary for research in this highly interesting series.

A. Sophene

5. Charaspes is not a king of Sophene, but a Scythian king of Thrace. Ref. SNG BM 350 and Alram 9. His coinage is known from numerous examples found in Bulgaria.
- 10-16. Xerxes (CSC 9-15) and Abdissares (CSC 16-17): A recent article by F. de Callatay, "Abdisarres the Adiabenean" in *Iraq* 58 (1996), pp. 135-142, publishes the complete legend of a coin of Abdisarres, which names him "the Adiabenean." The distinct satrapal bonnet with its lappets and neck flap worn folded up by both Xerxes and Abdissares suggests a common cultural origin for these two kings. They may both be Adiabenean.
17. (CSC 18). Not "Zariadres." This is a misread coin of the Cappadocian king Ariarathes III (Simonetta 5, [fig. 1]). There are, therefore, no known coins of Zariadres, and he should be removed from the corpus. See also comments on ACV 19.
18. (CSC 19). Not "Morphilig" but another misread coin of Ariarathes III (no photo published of this "unique" coin). For another bronze attributed to "Morphilig" see CNG auction 36 (Dec. 1995), 538. This coin, which I have personally inspected, is iconographi-

---

* The comments are arranged by ACV numbers. Where new coins are inserted A and B have been added to the previous ACV number to maintain the correct order.

cally connected to one of two small Mesopotamian kingdoms (paper in progress) and its legend is so blundered that its reading is pure guesswork.

B. Armenia

19. (CAA 1). Not Zariadres but a fantasy created from an extensively tooled coin possibly of Artavasdes II, type of ACV 125-130. Note that Bedoukian's characterization of this piece as a "forgery" (CAA p. 7) is misleading, as it implies an authentic prototype. As there are no authentic coins known of "Zariades," the correct term is "fantasy."
26. (CAA 3). Not Tigranes I but some later Tigranes, probably the Great, as convincingly argued by Foss (N.C. 1986: 48-50). However, an important coin for its countermark, APK = Arkathios [fig. 2], which is not explained in the text. Arkathios is shown by this and other examples to have succeeded Tigranes in his control of some territory around Nisibis. Assuming the coins are of Tigranes the Great, year 16, Arkathios' reign begins after ca. 80/79, and was apparently short-lived. How long after 80/79 Arkathios reigned cannot, at present, be answered. Only two portrait coins are known. (See no. 195B below).
29. (CAA 12-15) The design on the tiara may be misdescribed (see also ACV 61 = CAA 110 for a bronze of this issue). Possibly the tiara is adorned with a star and bull's horn. This symbol, sometimes indicating divinity, sometimes symbolic of territorial holdings(?), can be seen, for example, on a coin of Sinatruces (91-70/69 BC), Sellwood type 33.
44. The plate coin is either a forgery or re-engraved example of Foss, N.C. 1986:pl. 7.j as it is stylistically wrong.
- 61-62. See 29 above.
- 83-90. (CAA 119-120) Should be attributed to the mint of Aradus because of the letter A behind Tigranes' portrait. See 125-131 below for explanation.
117. Does not exist as an Armenian coin. It is a fantasy created by tooling a coin of Seleukos I of Seleucia on the Tigris (ESM 114) as evidenced by the monograms above and below the elephant.
122. A coin of Tigranes V and Erato. A partially legible example reads on the obverse: ... ΜΕΓΑΣ, and on the reverse: ΦΙΛΟΚΑΙΣΑ[P], in the exergue: [ET?]A. [fig. 6]. The title Philokaisar, or "friend of Caesar," along with the youthfulness of his portrait identifies this king as Augustus' nominee, Tigranes V, the grandson of Herod the Great.
123. The correct transcription of the legend should read: ΑΡΤΑΥΑΣΔΕΩ, not ΑΡΤΑΥΑΖΔΕΩ, as can be seen in the photo on ACV plate 10.
- 125-31. This confused group of coins is actually two separate series of two denominations each. The first series is in the name of Artavasdes II, and the second is in the name of Artaxias II. These one and two chalcus coins are all carelessly overstruck with the same basic design (bust of the king r., "A" behind / Nike advancing left, and legend) making the denominations distinguishable only by weight.
The first series can be read ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΤΑΥΑΔΑΟΥ as seen on the silver tetradrachms and drachms (ACV 123-4).
The second series, which must have followed closely after, reads: ΒΑΣΙΛΕΩΣ[(.)] ΒΑΣΙΛΕΩΣ[(.)] ΑΡΤΑΞΑ (=Artaxa). This legend cannot be simply a misspelling of the name "Artavasdes" as there are far too many letters which would have to be wrong or missing. What is interesting is the local variation of the letter ksi written: Σ , which otherwise does not occur in the Armenian coinage. [fig. 4, dichalcus; fig. 5, chalcus]

An interesting note in the portraits in his series is the coiled torque worn by Artaxias (on all his dies ?) and Artavasdes (on some of his dies ?) which was the current style for the Parthian kings. The close alliance of Artaxias and his father with the Parthians is thus demonstrated in their adoption of this symbol.

Given the shoddiness of these overstrikes, an emergency issue can be postulated: 34 BC for the coins in Artavasdes name, and 34 or later for the coins naming Artaxias, king after his father's capture by the Romans is a logical guess.

Both series should bear the mark "A" on the obverse of all coins if fully struck up. Given the large number of overstrikes on coins of Aradus, it is likely the "A" is the mint mark for Aradus. For evidence that Aradus functioned as an Artaxiad mint, see 178 below.

133. (CAA 136) Not Artaxias II. A legible example clearly reads: BACIAEΩΣ, ΜΕΓΑΛ[OV] ΤΙΓΡΑΝΟ[V]. The reverse type is Nike with a crescent on her head. [fig. 3]
178. (CAA 161). Not Tigranes IV & Erato, but coins of Tigranes VI and his queen from the mint of Aradus dated TEK = 325 = AD 66/7. The reverse type is misdescribed in all previous reference works. The type is, in fact, the city goddess seated left on a horizontal rudder, holding in her left hand a cornucopia, her right hand extended over the tiller. This depiction conclusively identifies the mint city as Aradus (see photo of a coin of Domitian, RPC II, 2041. [fig. 7]) On the larger denominations the portraits of Tigranes and his queen are enclosed in a wreath, the left half of which is ivy, the right half laurel(?). [fig. 8]
179. (CAA 162). Half-denomination of the above coin, also dated TEK (when correctly read). [fig. 9]
- 186A. Tiridates I (of Armenia) & Cleopatra, AD 63-? A unique and previously unpublished coin.
Æ 25mm of year 1 (= AD 63), 8.64g, die axis 11:00.
Obv.: Bust of Tiridates r., bearded, draped, wearing Armenian tiara and diadem.
BACIAEVC TIPIΔ A THC EA, all in beaded border. (EA = year 1 = AD 63).
Rev.: Female enthroned l., holding uncertain objects. BACIAICCA ΚΛ ΕΟΠΑΤΡΑ ΕΑ, all in beaded border. (EA = year 1 = AD 63). [fig. 10]. (publication forthcoming).
- 186B. Tiridates I (of Armenia), AD 63-?. A unique and previously unpublished coin.
Æ 26mm, 10.80 g, die axis: 12:00.
Obv.: BACTIP, bust of Tiridates r., draped, with diademed tiara showing five (or six) points on top.
Rev.: BACI....ATP., bust of queen (Cleopatra) r., draped and diademed. [fig. 11] (publication forthcoming).
- C. Commagene**
- 195A. Mithradates I (or II). Æ 18 (5.65g; 12:00), dichalkon.
Obv.: Head of Mithradates, beardless, r., wearing peaked satrapal bonnet.
Rev.: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ. Nike r., wreath in outstretched r. hand, palm in l.
In exergue: AP. Lindgren I, 1880. Otherwise unpublished. [fig. 12]
- 195B. Arkathios, after ca. 80/70 BC, usurper or short-lived king of Commagene. Æ 15 (3.09g; 12:00).
Obv.: Head l. wearing satrapal bonnet (as on the coins of Mithradates I Callinicus, ACV 187-195).

- Rev.: Nike standing r., r. hand raised holding (?); on l. upward: ΒΑΣΙΛΕΩΣ; on r., upward, ΑΡΚΑΘΙΟΣ. See also note under 26 above. Unpublished and known from two examples. [fig. 13]
235. A coin of Cyprus, not Armenia. See RPC I, 3916.
- 238-42 Have been related to the 30's BC in RPC I, p. 572 (RPC 3848-50), according to K. Butcher's observation of the overstrikes, with the possible occasion being Mark Antony's siege of Samosata.
243. No photo in ACV; a photo is provided. [fig. 14]

There will certainly be more additions and corrections to the list of Armenian kings and their coins, and I welcome any criticism or dialogue prompted by the notes above.

CATALOGUE OF PLATE

1. Cappadocia. Ariarathes III. Æ 19mm. Private coll., Greece.
2. Arkathios countermark. Æ 17mm, 4.03 g., die axis 12:00. FLK.
3. Tigranes. Æ 18 mm, 5.11 g, die axis 12:00. T. Miller coll.
4. Artaxias II. Æ 22 mm, dichalkon, 8.57 g., die axis 12:00. FLK.
5. Artaxias II. Æ 17 mm, dichalkon, 4.93 g., die axis 12:00. FLK.
6. Tigranes V & Erato. Æ 19 mm, 6.35 g., die axis 11:00. FLK.
7. Aradus. Domitian. Æ 23 mm, 9.78 g, die axis 12:00. FLK.
8. Tigranes VI & queen. Æ 18 mm, 6.78 g, die axis 1:00. FLK.
9. Tigranes VI & queen. Æ 16 mm, 4.14 g, die axis 12:00. FLK.
10. Tiridates I (of Armenia) & Cleopatra. Æ 25 mm, 8.64 g, die axis 11:00. FLK.
11. Tiridates I (of Armenia) & Cleopatra. Æ 26 mm, 10.80 g, die axis 12:00. T. Miller coll.
12. Mithradates I or II of Commagene. Æ 18 mm, 5.65 g, die axis 12:00. Private coll., Greece.
13. Arkathios. Æ 15 mm, 3.09 g, die axis 12:00. FLK.
14. Samosata. Æ 15 mm, 3.39 g, die axis 1:00. FLK.

Abbreviations

- ACV Y. T. Nercessian, *Armenian Coins and Their Values*. Los Angeles: 1995.
- Alram Michael Alram, *Nomina Propria Iranica in Nummis*. Materialgrundlagen zu den iranischen Personennamen auf antiken Münzen. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1986.
- BMC Greek G. J. Hill, *Catalogue of Greek Coins in the British Museum. Phoenicia*. London, 1910.
- CAA Paul Z. Bedoukian, *Coinage of the Artaxiads of Armenia*, London, 1978.
- CSC Paul Z. Bedoukian, "Coinage of the Armenian Kingdoms of Sophene and Commagene." *ANS MN* 28 (1983).
- ESM E. T. Newell, *The Coinage of the Eastern Seleucid Mints from Seleucus I to Antiochus III*, New York, 1978.
- Lindgren I H. C. Lindgren & Frank L. Kovacs, *Ancient Bronze Coinage of Asia Minor and the Levant*, San Mateo, 1985.
- N.C. *Numismatic Chronicle*. Royal Numismatic Society, London. 1838-.
- RPC I A. M. Burnett, et al. *Roman Provincial Coinage*, Volume I. London/Paris, 1992.
- RPC II A. M. Burnett, et al. *Roman Provincial Coinage*, Volume II. London/Paris, 1999.
- Sellwood D. Sellwood, *An Introduction to the Coinage of Parthia*. 2nd edition, London, 1980.
- Simonetta Bono Simonetta, *The Coins of the Cappadocian Kings*. Fribourg, 1977.
- SNG BM British Museum. *Sylloge Nummorum Graecorum*, Vol. IX, part 1: The Black Sea. London, 1993.

Frank L. Kovacs, Additions and Corrections

Բաց Նամակ ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԵԱՆ Յարգելի Անդամներին

Հայ Դրամագիտական Ընկերակցությունը իր ստեղծուած օրուանից մինչև այսօր իր բազմալողմանի աշխատանքի շնորհիւ՝ հայ և օտար մտադրականներին, հայ դրամագիտությանը ուսումնասիրողներին, հաւաքողներին խմբերելով ստեղծել է Հայ Դրամագիտության Գանձաքան: Ընկերակցութեան երկու սյուներին՝ Զ. Պտուկեանի և Ե. Ներսիսեանի կատարած գիտահետազոտական աշխատությունները ժամանակակից հայ դրամագիտության հիմքն են կազմում: Ընկերակցութեան կողմից հրատարակուած Յատուկ Հրատարակություն մատենաշարի գրքերը, կանոնադր հրատարակուող Հայ Դրամագիտական Հանդեսը իր բարձր մասնագիտական մակարդակով հարստացնում են հայ դրամագիտության գրադարանը:

Ընկերակցութեան ստեղծուած օրուանից մինչև այսօր, այս ամբողջը ստեղծուած է յամառ, բրտնայաւ աշխատանքի շնորհիւ, որը արդիւնքն է Պրն. Ե. Ներսիսեանի նուիրեալ և հայրենասէր, համեստ ղեկավարի ծառայութեան: Հայ Դրամագիտական Ընկերակցությունը բարձր գնահատելով Զ. Պտուկեանի գործունէութիւնը ժամանակին հատեց Զ. Պտուկեանի յուշամեդալիոնը ի երախտը նրա կատարած գիտական գործունէութեանը:

Այսօր, յարգելի Ընկերակցութեան անդամներ, ժամանակն է մեր յարգանքը և երախտըր յայտենք Պրն. Ներսիսեանին հատելով յուշամեդալիոն, ի յարգանք իր գիտական և հասարակական գործունէութեան:

Ես մեղալիոնի փորագրութիւնը արել եմ, այս մեղալիոնը ինչպէս նաև Զ. Պտուկեանի մեղալիոնը «Իմ ժամանակակիցները, որոնց մտաւոր եւ ստեղծագործական աշխատանքը նպաստել է հայ մշակույթի զարգացմանը» մեղալիոնների շարքից է: Այս նպատակով ես նուիրում եմ բնագիրը Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեանը:

Խնդրում եմ Ձեզ, որ ընդառաջէք և խրախուսէք, որպէս արծաթեայ յուշամեդալը իրականացուի:

Յարգանքներով՝
Յակոբ Իշխանեան

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆ ԽՐԱԿԳՐՈՒԹԵԱՆ.- Մեծապէս ապգուած և յուզուած եմ Պրն. Յակոբ Իշխանեանի նամակէն ուղղուած մեր կազմակերպութեան անդամներուն:

1971-ին Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութիւնը հիմնադրուեցաւ, թէև այն ստեն տարբեր անուան ներքև: 1975-ին կարիքը զգացուեցաւ հիմնելու Հայ Դրամագիտական Հանդեսը: Հանդեսին երկու բացառիկ հատորները, նուիրուած Հ. Կղեմէս Սիպիլեանին և Դոկտ. Զարեն Պտուկեանին, կը հանդիսանան այս պաշտօնաշարերին վրդ փտապատկները: 1981-ին լոյս տեսաւ Յատուկ Հրատարակութիւն մատենաշարին Ա. հատորը: Յարգ հրատարակուած են երեսուն հատոր Հանդեսէն ու տասը հատոր Յատուկ Հրատարակութիւն մատենաշարէն: Կատարուածը՝ մեծ աւանդ մըն է հայ դրամագիտութեան և յաջորդ սերունդներուն համար: Սակայն, տակաւին շատ գործ կայ կատարելիք:

Այդքան ատեն որ Աստուած փխ կենդանի պահէ, Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութիւնը պիտի գոյատնէ և յուսով եմ, որ մեր Հանդեսն ալ միշտ լոյս պիտի տեսնէ: Այստամենայնիս, ինծի չափ, մեր անդամներուն ալ վրայ պարտականութիւն կ'իշխայ կազմակերպութեան կենսունակ մնալը:

ԵԹՆ

Open Letter ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY

Dear Members,

Since its inception until today, the Armenian Numismatic Society, which has brought together Armenian and non-Armenian intellectuals, scholars of Armenian numismatics, and collectors to create an Armenian Numismatic Treasury.

P. Bedoukian and Y. Nercessian have been the two pillars of the Society and with their research and publications they have built the foundation for contemporary Armenian numismatic studies. The series of *Special Publications* and the *Armenian Numismatic Journal* published by the Society are significant contributions to the library of Armenian numismatic works.

From the founding of the Society, Mr. Yeghia Nercessian has served as a dedicated leader devoting his time and energy to building this worthy organization. In recognition of P. Bedoukian's contributions to the field of Armenian numismatics, the Society moved to produce a commemorative medal in honour of Dr. Bedoukian.

Today, dear members, the time has come for us to express our gratitude and recognize the scientific and public contributions as well as the hard work of Mr. Yeghia Nercessian. I had carved the medal honouring P. Bedoukian and I have now carved this medal of Y. Nercessian. These medals belong to the series titled, *My Contemporaries: Whose works and creations have promoted the development of an Armenian culture*. With this aim in mind, I will give the original to the Armenian Numismatic Society.

I hope that you will give your support for the production of the silver medal in honour of Y. Nercessian.

Sincerely,
Hagop Ishkanian

EDITOR'S NOTE.- I am deeply touched with Mr. Hagop Ishkanian's letter addressed to our Society's membership.

In 1971, the Armenian Numismatic Society was founded, then under a slightly different name. In 1975, the need to publish the *Armenian Numismatic Journal* was felt. The two commemorative editions of the *Journal*, dedicated to Fr. Clement Sibilian and Dr. Paul Z. Bedoukian, remain the twin crowning achievements of this periodical. In 1981, the first volume of the *Special Publication* series was printed. As of today, thirty volumes of the *Journal* and ten volumes of the *Special Publication* series have been printed. The work accomplished is a legacy for Armenian numismatics and future generations. Nevertheless, there is a tremendous amount of work to be done yet.

As long as the Good Lord is willing to keep me alive, the Armenian Numismatic Society will continue to survive, and I am hopeful that our *Journal* will continue to be published. However, as much as I am willing to work, a great responsibility falls on our membership to keep the organization vigorous.

YTN

ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY
8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660, USA

SURVEY

When our paper on "Silver Coins of Tigranes II of Armenia" was published (ANJ, 2000, pp. 43-108, pls. 1-10) we received several letters indicating that it should be published as a book.

As of now, the Armenian Numismatic Society is in the red from our last two publications (SP9 and SP 10) and financially is not in a position to publish any kind of book. The only way that can happen is if some financial infusion takes place.

However, we have been updating our work by adding new silver coins of Tigranes II to the work. In our opinion, additional coins and varieties should make the article more "valuable" as a reference document.

First, let me mention that when a book is published it consists of signatures, each consisting of 32 pages. If a book is made of multiples of 32 pages, you get the most out of it. If required, the last signature can be adjusted for 16 pages. Depending on the size of the press, this adjustment also can be made for 8 pages. If not, there will be some blank pages at the end of the book; even if deleted, you may pay for it.

The ten 8½ x 11 inch-plates would convert to thirty-four 6 x 9 inch-plates. If we add to these the silver coins of the rest of the Artaxiad dynasty kings, that would change the plates to 38. The text pages are more than 160 pages (option 3), without index and bibliography.

There are several options in planning this future book.

1. Publish the original paper as is.
2. Publish only a paper on silver coins of Tigranes II and increase the number of plates to 48.
3. Publish the paper with additions increasing the number of Tigranes II plates to 44 and add the silver coins of the rest of the Artaxiad dynasty kings, increasing the plates to 48.

In our survey would like to find out which one is preferred by the membership of Armenian Numismatic Society. Please circle your choice. The survey tabulated data will be published.

My choice is (please circle one):   1   2   3

Comments-----

Date-----

Name-----

Address-----

Series I

Volume XXX, No. 4

December 2004

ՀԱՅ

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՆԴԵՍ

ARMENIAN

NUMISMATIC

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Vol. XXX (2004) No. 4

A Letter to our Membership	89
Announcement	89
NERCESSIAN, Y. T. Additional Evidence on the Authenticity of Cilician Armenian Gold Coins	91
At \$400 an Ounce, Armenia Sells Its Gold Reserve	98
Books Have Reached Armenia	98
SARYAN, L. A. Some Information Concerning the Authenticity of the Armenian Gold Half Tahekan	99
AVANESSIAN, E. Letter from Tehran on Armenian Bank Notes	103
Armenian Numismatic Literature	106
Letters	107

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series I

Vol. XXX, No. 4

December 2004

A LETTER TO OUR MEMBERSHIP

Dear Friends:

Our president, Luther Eskijian, is ill and asked me to write this note.

With this issue we are including "*Armenian Numismatic Journal* Index to Volumes XVI to XXX (1990-2004)." It is 30 pages long and is provided free of charge to our members and subscribers. The printing (including photocopying machine repair) and mailing of this index is an added cost to the Society.

As hinted in the last issue of ANJ, the Society is in the red because of the printing expenses of *Special Publications* No. 9 and 10. Unfortunately, book sales are very slow. Fortunately, we do not have to worry about paying rent, salaries to our staff, and utilities. We do not even have to reimburse members who use their cars and gas to make trips to the post office and the bank, or for long distance telephone calls. All is freely donated.

However, we would like to ask our members to purchase our Armenian numismatic books, Bedoukian medals, and back issues of the *Armenian Numismatic Journal*. On all of these we are offering a 20% discount to our membership. Our supply of some back issues is very limited, but we do have a few complete sets, and ample inventory of many of numismatic books, including the revised edition of Bedoukian's *Coinage of Cilician Armenia* which is a bargain for \$45.00, based on present publication cost.

God willing, with your generous support and donation, our Society will survive and fulfill its mission, publish *Armenian Numismatic Journal*, and spread knowledge on Armenian numismatics for many years to come.

YTN

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL, SERIES II

It was thirty years ago when the first issue of *Armenian Numismatic Journal* (ANJ) was published. Today, the ANJ is at a juncture where a painful decision must be made.

First, the ANJ is suffering from the lack of a wide number of contributing authors. Today, there are less young numismatists who have scholarly outlooks toward Armenian numismatics. Consequently, without hurting the feelings of our few contributing authors, we don't have sufficient articles presented for publication in our *Journal*.

Second, my holdings do not provide unpublished material which would be able to fill the pages of our *Journal* every quarter. After a period of thirty years, I think it is time to slow down and start ANJ Series II.

Third, we consider the cost of preparing (computer, software, laser printer), publishing, and shipping. In the past, as we have raised the yearly membership dues we lost members and the number of new members joining the Society is few. Today there may be more Armenian coin collectors than thirty years ago. However, for unknown reasons they have remained on the sidelines and chosen not to join the Armenian Numismatic Society.

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660-1920, USA (e-mail: ArmNumSoc@aol.com). Associate Editors, W. Ge-wen-ian and T. Nercessian, Corresponding Editors, L. A. Saryan. Non-member subscriptions US \$50.00 per year.

ISSN 0884-0180—LCCN 85-649443

I do not advocate the idea of closing the *Journal*. That is not a good idea. For practical reasons, that would be the end of Armenian Numismatic Society as an international organization and it would be converted to a local coin club.

Therefore, I am proposing for the *Journal* to start a Second Series. In our case, the *Journal* will be issued whenever there are sufficient articles, without being restricted with the constraints of a three-month deadline. It is possible that we may publish one issue every three months and one volume per year, or if the articles delay, we may be forced to publish a volume irregularly, every few years. This will depend on the cooperation of our contributing authors.

The Society will continue to remain as a functional and international organization. The annual membership dues will remain the same, US \$35 and foreign \$45 per year. The subscription rates remain as they were in the past but on volume basis, \$50 per volume.

Y. T. Nercessian, Secretary and Editor

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ, Բ. ՇՐՋԱՆ

Երեսուն տարի առաջ էր, որ Հայ Դրամագիտական Հանդեսի Ա. հատորը հրատարակեցաւ: Հիմա ՀԴՀ-ը հասած է հանգրուան մը, ուր ցաւալի որոշում մը պէտք է կայացուի:

Նախ, այսօր կան աւելի պակաս երիտասարդ դրամագէտներ, որոնք ակադեմական հայեացք մը ունենան դրամագիտութեան հանդէպ: Հետևաբար, առանց վշտացնելու մեկի հետ աշխատակցող հեղինակները, ՀԴՀ-ը այսօր կը տառապի հեղինակներու հոյլի մը պակասէն և մեկի ընծայուած յօդուածները բաւարար չեն հատորի մը հրատարակութեան:

Երկրորդ, իմ ունեցածներս պիտ չեն արտօներ որ ընծայեմ անտիպ նիւթեր, լեցնելու մեր Հանդէսին էջերը ամէն երեք ամիսն անգամ մը: Երեսուն տարի ետք, կարծեմ ժամանակը հասած է դանդաղելու և սկսելու ՀԴՀ-ի Բ. շրջանը:

Երրորդ, ՀԴՀ-ին պատրաստութեան (համակարգիչ, ծրագիր (software), տպիչ), տպագրութեան և առաքման ծախսերը: Անցեալ տարիներուն երբ տարեկան անդամատուրքը բարձրացաւ, անդամակցութիւնը նուազեցաւ: Նոր անդամակցութիւնը շատ սակաւաթիւ է: Անկասկած այսօր կան աւելի շատ հայ դրամահաւաքներ քան երեսուն տարի առաջ: Սակայն անյայտ պատճառներով անոնք Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեան չեն անդամակցած:

Չեմ կարծեր որ լաւ գաղափար մըն է վերջնականօրէն դադրեցնել ՀԴՀ-ի հրատարակութիւնը: Գործնական պատճառներով այդ պիտի ըլլայ մեր ընկերակցութեան վերջը իբրև միջապագային կազմակերպութիւն մը և պիտի վերածուի դրամահաւաքներու կլուպի մը:

Ուրեմն ես կ'առաջարկեմ, որ մեր Հանդէսը սկսի իր Բ. շրջանը, և հրատարակուի երբ բաւարար յօդուածներ հաւաքուին, առանց կաշկանդուելու երեք ամսուայ ժամկէտէն: Շատ հաւանական է, որ Հանդէսէն համար մը հրատարակուի իւրաքանչիւր երեք ամիսն անգամ մը և հատոր մը՝ մէկ տարուան ընթացքին կամ եթէ յօդուածները ուշանան, կրնանք հարկադրուիլ հատոր մը հրատարակելու քանի մը տարուան ընթացքին: Այս կախեալ պիտի ըլլայ մեր ստացած յօդուածներէն ու մեր աշխատակից հեղինակներէրու աջակցութենէն:

Ընկերակցութիւնը պիտի շարունակէ գոյատեւել իբրև կազմակերպութիւն մը. անդամատուրքը պիտի մնայ նոյնը, \$35 իւրաքանչիւր տարուան համար և \$45 օտար երկիրներու համար: Բաժանորդագրութեան սակերը պիտի մնան նոյնը, սակայն վճարումը պիտի ըլլայ հատորի մը համար, այսինքն \$50 իւրաքանչիւր հատորի համար:

Ե. Թ. Ներսէսեան, Ատենաղալի որ Խմբագիր

DONATIONS (general)

(Period ending 30 September 2004)

Esikjian, L.....	\$100.00	Garabedian, M-L. (postage stamps).....	\$12.48
Ishkanian H. 23 auction catalogues donated to be shipped to Armenia, Erevan		Museum	
Mkrtchian, H. (SNS II Fund).....	\$50.00	Schott, D. F.....	\$15.00
Setian, Ch.....	\$50.00		

ADDITIONAL EVIDENCE ON THE AUTHENTICITY OF CILICIAN ARMENIAN GOLD COINS

Y. T. NERCESSIAN

Serious questions have been raised concerning the authenticity of Cilician Armenian gold coins. In the past, some evidence supporting the authenticity of these coins has accumulated. The results of various examinations of the British Museum, as well as those of Paul Balog, Paul Z. Bedoukian, Gustave Schlumberger, the author's personal examination, etc, have been published.¹

Fr. Clement Sibilian, Dr. Paul Z. Bedoukian, and this writer have suggested that these gold pieces were struck as commemorative coins to mark important events, or to be presented as royal gifts, rather than as issues placed in circulation for commercial purposes similar to silver coins.

One would think that a commemorative gold coin would be in the possession of an individual of very important position, or be preserved in a building similar to a royal palace, treasury, catholicon, or museum.

On May 18, 1268, Antioch was captured and sacked by the Mamluks.² The southern flank of Cilicia was exposed and no longer insulated against the Egyptian Mamluk attacks which lasted more than a century. During all these invasions the population of Armenian cities were put to the sword and many of them were carried to Egypt as slaves. Cities were pillaged and wealth transported to Egypt as war booty; institutions housing precious objects or wealth were prime targets for looting, robbery, and war booty to be transported to Egypt.

First, let us review all the battles and invasions of Cilicia by the Mamluks³ before we demonstrate that the gold coins of Levon I (1198-1219) went to Egypt as war booty.

---

¹ Y. T. Nercessian, "Inventory of Cilician Armenian Gold Coins," *Armenian Numismatic Studies*, (Los Angeles, 2000), pp. 207-223, reprinted from *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXIII (June 1997), No. 2, pp. 25-36.

² Paul Z. Bedoukian, "Cilician Armenia and Crusader Antioch," *Selected Numismatic Studies II* (Los Angeles, 2003), pp. 170-200, especially the chronology table on p. 198, reprinted from *Handes Amsorya*, Vol. CI (1987), pp. 815-832; "Coinage of Tripoli (XIIth-XIIIth Century)," *Selected Numismatic Studies II* (Los Angeles, 2003), pp. 210-231, especially the section on the fall of Antioch, reprinted from *Revue Belge de Numismatique*, Vol. CXXXIV (1988), pp. 107-127.

³ Mamluk translated from Arabic means owned or possessed. In Egypt the Mamluks were a body of soldiers recruited from slaves and kidnapped children converted to Muhammadanism who had great political power and ruled Egypt from 1250-1517. For a summarized history of the Mamluks consult Paul Balog, "A Brief Survey of Mamluk History," *The Coinage of the Mamluk Sultans of Egypt and Syria* (New York, 1964), pp. 5-11. On p. 11, Balog includes a brief bibliography on the history of the Mamluks; also see Mustafa M. Ziada, "The Mamluk Sultans to 1293," *A History of the Crusades*, editor K. M. Setton, Vol. II (Philadelphia, 1962), pp. 735-758.

MAMLUK INVASIONS OF CILICIAN ARMENIA (1266-1375)

Hetoum I (1226-1270)

Baybars I (1260-1277), the Mamluk sultan of Egypt, attacked Cilician Armenia in August 1266. King Hetoum was out of the country, and his two sons, Levon and T'oros, raised an army to meet the enemy. The latter was killed on the battlefield and prince Levon was taken prisoner by the Mamluks (August 24, 1266). The Mamluks devastated the country, burned the cathedral in capital city of Sis, and looted the treasury. Hetoum finally obtained peace on very harsh terms. Levon was released under the terms of the treaty.⁴

Levon II (1270-1289)

In 1274, Baybars, again attacked Cilicia without pretext. The Mamluks occupied Mamistra (Missis) and its people were put to the sword. According to Armenian historians, Sis, the capital and site of the principal royal mint, resisted valiantly and never surrendered completely.⁵ When the city of Tarsus was taken, the royal palace and the cathedral of St. Sophia were burned down, the treasury was looted, fifteen thousand people were killed, and ten thousand were carried to Egypt as prisoners or slaves. The port of Ayas was captured without resistance and the entire population, Frank and Armenian, was killed.

The Mongols, under Mangou-Timour at the head of a 50,000 man army, moved to face the Mamluks on the plain of Homs, Syria, in 1281. Faithful to the terms of an Armeno-Mongol alliance, Levon joined the battle with 25,000 men against the Mamluks. The allies suffered a crushing defeat and the Mamluks again entered Cilicia. Levon had no choice but to come to terms with the Mamluks on June 6, 1285 and sign a very humiliating peace treaty.⁶

Hetoum II (1289-1293, 1295-1296, 1299-1305), T'oros (1293-1295), Smpad (1296-1298), Gosdantin I (1298-1299), Levon III (1301-1307)

Levon II's five sons, Hetoum, T'oros, Smpad, Gosdantin, and Oshin occupied the Armenian throne. Hetoum II succeeded Levon II. His three intermittent reigns were beset with internal and external strife.

In the spring of 1292, al-Ashraf Salah al-Din Khalil (1290-1293), the Mamluk sultan of Egypt, marched on Hromkla, the see of Armenian Church. The citadel resisted for thirty-three days. Many of the monks were killed and Catholicos Stephen IV was carried, into captivity in Egypt. Precious relics and church treasures were looted and carried to Egypt.

In May 1293, the Mamluks again approached Cilicia. Hetoum II negotiated for peace and was forced to cede numerous fortresses in the eastern part of his country. The Mamluks

⁴ V. M. Kurkjian, *A History of Armenia* (New York, 1964), pp. 246-247; Jacques de Morgan, *The History of the Armenian People* (Boston, 1965), pp. 236-237; Sirarpie Der Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia," *A History of the Crusades*, editor K. M. Setton, Vol. II (Philadelphia, 1962), p. 654; Ani Atamian Bournoutian, "Cilician Armenia," *The Armenian People*, editor R. G. Hovannisian, Vol. I, (New York, 1997), p. 286; *History of the Armenian People*, Vol. III (Yerevan, 1976), pp. 708-714 (in Armenian); Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* [CCA] (New York, 1962; Danbury, CT, 1979), pp. 11-12; Y. T. Nercessian, *Armenian Coins and Their Values* [ACV] (Los Angeles, 1995), pp. 123-124.

⁵ de Morgan, p. 238.

⁶ al-Makrizi, *Histoire des sultans Mamlouks de l'Égypte*, trans. by Quatremère (Paris, 1837-1845), Vol. II, pp. i, 201-212; Victor Langlois, *Le Trésor des Chartes d'Arménie, ou Cartulaire de la chancellerie royale des Roupeniens* (Venice, 1863), pp. 217-231.

released some of the prisoners taken from Hromkla, together with church holy vessels and relics that had been carried to Egypt as war booty.

In 1298, during the reign of al-Manşūr Ḥusām al-Dīn Lājīn (1296-1299),⁷ the Mamluks, taking advantage of Armenian confusion, again invaded Cilicia and occupied eleven fortresses. The conquerors remained in possession until the arrival of the Mongols, the allies of the Armenians.

In December of 1299, Hetoum II with 5,000 troops helped the Mongol Ilkhanid general Ghazan in the Syrian campaign, and defeated the Mamluks near Homs. Hetoum was able to re-occupy the fortress of Til-Hamdoun and the fortresses that Gosdantin I lost. However, Ghazan departed to Tataristan in central Asia shortly after, and Egyptians re-occupied Syria. A second campaign was waged in 1301, and in a third campaign in April 1303, the Mongol and Armenian armies were decimated near Damascus. In 1304 the Mongols were converted to Islam. Once bitter enemies, the Arabs and Mongols now were allies and the Armenian people would suffer much more.

Oshin (1308-1320)

The Mamluk sultan al-Nasir al-Din Muhammad (1293-1294, 1299-1309, 1310-1341), with 20,000 Egyptian troops and in alliance with the Turks of Iconium, invaded Cilician Armenia and advanced as far as Sis. They then entered Ayas without opposition. In September 1320, Oshin Baille with his brother Constable Gosdantin, attacked and surrounded the enemy in Ayas. The enemy left behind thousands of dead and the rest were driven out of Cilicia.⁸

Levon IV (1320-1342)

In 1322, al-Nasir al-Din Muhammad formed an alliance of Mamluks, Tartars, and Turkoman tribes. They attacked Cilicia and forced Levon to sign a peace treaty for a period of fifteen years. The Armenians paid an annual tribute of 1,200,000 takvorins plus half of the income from the port of Ayas, and ceded all lands east of the Jihun River. Cilician Armenian silver coins paid as war indemnity were overstruck by the Mamluks and placed in circulation as legal tender Mamluk coins.⁹

In 1331 al-Nasir again invaded Cilicia, destroyed many cities and villages, and carried with him slaves and war booty.¹⁰

Gosdantin III (1344-1363)

During the reign of Gosdantin III, the seaport of Ayas had fallen in the hands of Mamluks. Gosdantin's position was unenviable and the situation was getting worse daily. With the help of Dieudonné de Gozon, Grand Master of Rhodes, the port of Ayas was retrieved by Armenia in 1347, but lost permanently the following year.

In 1355 the Mamluks again invaded Cilicia. They occupied the cities of Tarsus and Adana and returned to Syria with a large amount of booty.

---

⁷ *History of the Armenian People*, Vol. III, p. 763.

⁸ Kurkjian, pp. 254-255; de Morgan, pp. 246-247; Bournoutian, p. 288; Bedoukian, CCA, pp. 15-16; Nercessian, ACV, p. 155; Y. T. Nercessian, "Angel on Oshin Coronation Trams," *Armenian Numismatic Studies*, pp. 399-407, reprinted from *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXIII (March 1997), No. 1, pp. 13-18.

⁹ Y. T. Nercessian, "Cilician Armenian Coins Overstruck in Arabic," *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXVIII (March 2002), No. 1, pp. 3-24, pl. 1.

¹⁰ Kurkjian, pp. 255-257; de Morgan, pp. 247-250; Bournoutian, p. 288; Bedoukian, CCA, pp. 16-17; Nercessian, ACV, p. 158.

In 1360, the Mamluk sultan Malik al-Nasir Nasir al-Din Hasan (1347-1351, 1354-1361) invaded Cilicia and carried away an immense quantity of booty. Bedoukian notes that when the Mamluks captured Tarsus in 1360, they made use of the mint by striking Muslim coins with the name of Tarsus.¹¹

Levon V (1374-1375)

A combined army of Turks and Egyptians moved against Sis. During this period al-Ashraf Nasir al-Din Sha'ban II (1363-1377) was the ruler of Egypt. More than 30,000 enemy troops surrounded the citadel of Sis and Levon was wounded. Receiving a letter of safe conduct from the Egyptian commander, Levon surrendered on April 14, 1375, after reigning less than eight months. Thus ended the Cilician Armenian medieval government, lasting 295 years, longer than any other Crusader government.

ANALYSIS OF HISTORICAL EVENTS

Baybars's aim was very clear, the elimination of the Crusader dominions on the eastern coast of Mediterranean Sea. Cilician Armenia, as a Christian state, was considered an extension of the Crusades. In 1268, Antioch fell to Baybars. In a letter addressed to Bohemond IV, prince of Antioch and count of Tripoli, Baybars wrote,

"We took Antioch by the sword, on the fourth day of Ramazan, in the fourth hour of Saturday. ... If only you had seen your knights being trampled under the hoofs of horses, the plunder of your palaces, the weighing and distribution of your treasure, the purchase of your women and their sale, four for one dinar, if only you had witnessed the demolition of your churches, the smashing of your crosses, your richly bound Gospels put up for auction under the sun, the tombs of your nobility destroyed, your Holy of Holies trodden upon by Muslims, the bishops, priests, and deacons immolated upon the altars, men of wealth reduced to misery and royal princes taken into captivity—if only you had seen your halls given up to the flames, your dead cast into fire (and thus doomed hereafter to eternal fire), the churches of Paul and Gozma in ruins and rubble, then you would have cried, 'I wish that God had turned me to dust!' No one has survived to tell you all these things; I, therefore give you the news."¹²

It took around one hundred years and at least ten invasions for his successors to complete what Baybars had started. When Sis fell to the hands of Egyptian Mamluks, there were celebrations in Cairo for three days. When they were finished, there were no Christian or Crusader kingdoms and principalities left on the eastern coast of the Mediterranean Sea.

During an invasion when they were successful, they killed, destroyed, plundered, looted, and carried war booty and slaves to Egypt. In the words of Arab historian al-Makrizi,

"On the third day of the month Schāban 673 [February 1, 1275] the Sultan [Biybars] set out from the Mountain Castle for Syria and entered Damascus, whence he came out again leading his army and Arab auxiliaries... The

¹¹ P. Z. Bedoukian, "Medieval Armenian Coins," *Selected Numismatic Studies* (Los Angeles, 1981), p. 243.

¹² Vahan M. Kurkjian, pp. 246-247, footnote †.

Khāzindar [treasurer] and the Emirs in an overland raid took the city of Macica [Mamistra or Missis] by surprise and slaughtered all its people. They brought with them on mules a quantity of boats taken apart, for the purpose of crossing the Djezhan River and the Nahr-Aswab [the Black River], but these were not needed. The Sultan at the head of his army joined the two Emirs after crossing the Nahr-Aswab. The army overcame the numerous difficulties encountered on the way and obtained possession of the mountains, where they gathered an enormous amount of booty in the way of oxen, buffaloes, and sheep. The Sultan entered Sis in battle array, and there observed the solemn feast. Then he gave the city over to pillage, and destroyed the palace of Takafour [king], its summer-houses, and gardens. A detachment which he sent to the gorge of Rûm [Taurus Gates] came back with Tartar prisoners including very many women and children. The monarch fetched three hundred horses and mules from Tarsus. Troops sent to the coast captured a number of ships, the crews were slain. Other bodies of soldiers raided the mountains in all directions and massacred or captured the foe, taking quantities of loot. One detachment set out for Aïas and finding that city undefended sacked and burned it, killing great numbers. About two thousand of its inhabitants had taken refuge in boats which were, however, lost out at sea. The amount of plunder was beyond computation."¹³

The above quotation is very eloquent. It shows very vividly that anything of value and which could be moved was carried to Egypt. And this was done for a period of a hundred years. Coins struck in gold and silver could not have been an exception. In fact, Vartan the Historian writes that in one of the underground houses they found 600,000 gold coins.¹⁴ The Mamluks would not have cared if the coins were issued by Armenian kings or by some European rulers.

In the collection of Mekhitarist Congregation in Vienna there are two Armenian gold coins. One of them is two-lion Levon I gold tahekan and the other, Hetoum-Levon. According to information kindly provided by Fr. Sekoulian, conveyed to him orally by the senior monks of the Vienna Monastery, both of their gold coins were received from Egypt in 1850s.¹⁵

Since the publication of author's paper on Armenian gold coins, additional information was discovered on Levon I two-lion half tahekan purchased by L. A. Adams.¹⁶ In a letter dated November 17, 1995, addressed to Classical Numismatic Group and signed by Bernhard Schulte of Münzen und Medaillen, Basel, Switzerland, it was revealed that this gold piece came from a hoard discovered in 1988 in the Near East, possibly in Egypt or from Mamluk lands. Because of secrecy involved with recently discovered numismatic hoards, the precise location of unearthing of this hoard remains unknown.

Furthermore, according to detailed information provided by Bernhard Schulte with the above noted letter, his hoard included another Armenian gold half tahekan (2.22 grams) struck with the same pair of dies as the Adams coin. The hoard contained 116 gold coins. The other gold coins of the "Bernhard Schulte Hoard" are attributed to the following rulers.

¹³ al-Makrizi, *Histoire des sultans Mamlouks de l'Égypte*, trans. by Quatremère (Paris, 1837-1845), Vol. I, Part 2, p. 123, reprinted from J. de Morgan, pp. 238-239.

¹⁴ Vardan the Historian, *Universal History* (Venice, 1862), p. 162 (in Armenian).

¹⁵ Neressian, "Inventory of Cilician Armenian Gold Coins."

¹⁶ I would like to express my thanks to Mr. Bernhard Schulte for answering my questions very patiently and L. A. Adams for giving permission to use his name and providing a photocopy of the letter.

Florence, florins of the period 1252-1303

Venice: 1 ducato of Giovanni Dandolo, 1280-1281

5 ducatos of Pietro Gradenigo, 1289-1311

Messina: 1 ducato of Federico d'Aragon, 1296-1337

Seljuqs of Rum: dinars of A.H. 673, 676, and 682 = A.D. 1283

Rest of the hoard: dinars of the Mamluks, latest struck in Cairo, A.H. 697 = A.D. 1297

Mr. Schulte closes his letter from Basel, November 17th, 1995, with a paragraph,

"This information should be fixed to the coin, because it is very important. So I agree, if you give this information to the buyer, if there is one, as I hope."

In another letter addressed to the author and dated from Basel, June 25th, 1999, Mr. Schulte writes for his hoard that

"... In December 1988 I have bought a hoard of 116 gold coins most probably found in Egypt and containing 17 Italian, 1 Armenian and 98 Islamic coins. The seller told me, that there was a second Armenian piece of the same appearance and weight, but he wanted to keep it as a souvenir, but he sold it later on to Frank Sternberg. At that time I made a complete list of all the coins. Because most of the pieces can be dated exactly, the terminus post quem for the deposition of the hoard is A.D. 1298, as you can see from the enclosed list. To know these facts is very important in more than one point of view. First, these two pieces are the only Armenian gold coins of which we know a provenance for sure and there can be no doubts at all about their authenticity. Second, these two pieces are in mint condition and from the same pair of dies, ... The weight of our coin is 2.22g. ..."¹⁷

These Armenian gold coins can be given to a king named Levon who ruled prior to 1298. They have to be either King Levon I (1198-1219) or King Levon II (1270-1289). If the Armenian gold tahekans were struck for circulation similar to silver trams, based on this hoard, one would be inclined to give them to Levon II. However, that was not the case. Since the Armenian gold coins were probably struck to commemorate or mark certain events and also the design corresponds to the coin design of King Levon I, this writer's humble opinion is that these pair of gold coins can be assigned only to King Levon I.

The provenance of Vienna Mekhitarist gold pieces is Egypt (Mamluk lands). The provenance of Levon I two-lion 2 gold half tahekans is Egypt (Mamluk lands). It seems extremely likely that the Armenian gold coins were carried to Egypt by the Mamluks as war booty. The hoard was buried on Mamluk territory with Mamluk gold dinars dating as late as 697 A.H./A.D. 1297. It can only be surmised that it was hidden in the earth no later than a few years of the Mamluk dinar striking, that is, 1298 or 1299. This speculated date could correspond with the reign of Gosdantin I. The date of hiding the treasure is very important and in that respect dated coins do not keep secrets from us. To a numismatist the provenance is very meaningful, it removes the shroud of mystery from the dark pages of history. It should

---

¹⁷ Private communication addressed to the author.

not be surprising if “new” Armenian coin discoveries are made in Egypt, as was the case of an extremely scarce tram of King Gosdantin I auctioned in the Slocum collection.¹⁸

When it is considered that both gold coins traveled from the Mamluk lands to Vienna, and that the Mamluk lands are the provenance for both very rare gold half tahekans and a very scarce silver tram of King Gosdantin I, a numismatist can only conclude that the Armenian gold coins were taken to Egypt as a war booty and they are authentic Armenian gold coins struck during the regnal period of the king to whom they are attributed.¹⁹

ՅԱԻԵԼԵԱԼ ՓԱՍՏԱՐԿՆԵՐ՝ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՀԱՅՈՑ ՈՍԿԵԴՐԱՄՆԵՐՈՒ ՎԱԻԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՇՈՒՐՁ

[Ամփոփում]

Լուրջ հարցումներ ստեղծուած են Կիլիկիոյ հայոց ոսկեղրամներու վաւերականութեան մասին: Անցեալին ոսկեղրամներու վաւերականութեան վերաբերեալ որոշ ապացոյցներ հաւաքուած են Ստորագրեալը տեղեկագրեց քննութեանց արդիւքները կատարուած դրամագէտ մասնագէտներու կողմէ: Այս շարքին կը պատկանին Դոկտ. Փոյ Բալոգ, Դոկտ. Զարեհ Պտուկեան, Բրիտանական Թանգարան, Կուսթալ Շլուսթերթէ, հեղինակելիին անձնական քննութիւնը և այլն:

Հայր Կղեմէս Սիպիլեան, Դոկտ. Զարեհ Պտուկեան և սոյն յօդուածին հեղինակը եզրակացուցին թէ «այս ոսկեղրամները կոխուած են իրիւր յուշադրամներ, դրուագուած՝ յիշատակելու որոշ դէպք մը կամ՝ թաղաւորին կողմէ ընծայուելիք յուշանուէր մը եղած են քան՝ թողարկուած արծաթ դրամներու նման շրջանառութեան կամ ալ վաճառականական ձեռնարկներու համար, այն ժամանակ բոլորն ալ կը պատշաճին Կիլիկեան Հայաստանի դրամագիտութեան կառոյցին»:

Անձ մը կը մղուի ենթադրելու, թէ ոսկեայ յուշադրամ մը պէտք է ըլլայ սեփականութիւնը չափազանց բարձր ու եզակի պաշտօն ունեցող անձի մը կամ ալ պիտի պահպանուի յատուկ շէնքի մը մէջ նման արքայական պալատի, գանձարանի, կաթողիկոսարանի կամ ալ թանգարանի: Ուրեմն երբ երկիր մը կը զբաղուի թշնամի բանակի մը կողմէ նման շէնք մը պիտի ըլլայ առաջին թիրախներէն մին կողոպտուի համար:

Եղիպտոսի Մամլուք Սուլթան Պիպարս Ա-ին յետոյ, յաջորդ հարիւր տարուան ընթացքին, Կիլիկեան Հայաստանը նուազագոյն տարւոյ անգամ յարձակման ենթարկուած է: Իւրաքանչիւր ներխուժման ընթացքին հայ պալատները, գանձատուները, դրամահատարանները, և այլ վայրեր կողոպտուած են ամբողջովին: Վարդան Վարդապետը կը կը զրէն, թէ գետնափոր տուններէն մէկուն մէջ 600,000 ոսկեղրամ գտած ու կողոպտած են: Նման կողոպտուի մը ըն-

¹⁸ Sotheby's, Auction; *The John J. Slocum Collection of Coins of the Crusades* (London, March 6 and 7, 1997), pp. 59-66, No. 530. Based on the archives of collector Slocum, the auction catalogue notes that the coin was “purchased in Cairo, 1963.” Y. T. Nercessian, “An Unpublished Tram of King Gosdantin I (1298-1299),” *Armenian Numismatic Studies* (Los Angeles, 2000), pp. 365-368, reprinted from *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXIV (September 1998), No. 3, pp. 35-37.

¹⁹ There are Levon I two-lion counterfeit gold pieces and all known examples were struck with the same dies. Recognizing the dies helps to protect collectors. For additional information see Y. T. Nercessian, “Counterfeit Armenian Coin Detection,” ACV, pp. 176-190, reprinted from *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XVIII (June 1992), No. 2, pp. 27-32.

թացքին Մամլուք զինուորները խտրութիւն պիտի չընէին հայ կամ օտար արծաթեայ և ոսկեայ դրամներուն միջև:

Վիեննայի Միախառն Միարանութեան զոյգ ոսկիներուն սկզբնաղբիւրն է Եգիպտոսը (Մամլուք հողերը): Լեւոն Ա թագաւորի ոսկեայ կէս դահկաններուն սկզբնաղբիւրը նմանապէս եղած է Եգիպտոսը (Մամլուք հողերը): Կոստանդին Ա թագաւորի հազուադիւտ արծաթեայ դրամի մը սկզբնաղբիւրն է Գահիրէն: Հեղինակը շատ հաւանական կը նկատէ, թէ այս չափազանց հազուադիւտ դրամները Մամլուքներու կողմէ տարուած են իրրեւ պատերազմական աւար: Դրամագիւտը հաւանաբար Մամլուք հողամասին մէջ թաղուած էր միատեղ Մամլուք ոսկեայ զինարներու, որոնց ամենաուշը թուագրուած է Հ. 697/1297 Յ.Բ.: Դրամագէտ մը միայն կրնայ ենթադրել, թէ գանձին պահուիլը կատարուած է Մամլուք զինարին հատանումէն մէկ կամ երկու տարի ետք, համապատասխան Կոստանդին Ա թագաւորի գահակալութեան շրջանին: Դրամագէտի մը համար գանձին պահուելուն թուականը կարևոր է: Դրամագիւտի մը մէջի թուագրուած դրամները այս ուղղութեամբ անգաղտնապահ են: Նմանապէս դրամագէտի մը համար գանձին սկզբնաղբիւրը շատ իմաստալից է: Գանձին թուագրուած դրամներն ու սկզբնաղբիւրը միատեղ կը վերցնեն գաղտնապահութեան շղարշը պատմութեան մութ էջերուն վրայէն:

Երբ նկատի առնուի թէ երկու ոսկեայ դրամներ Մամլուքներու երկրէն ճամբորդեցին Վիեննա, երկու ոսկեայ կէս դահկաններու սկզբնաղբիւրն է նմանապէս Մամլուքներու երկիրը, ինչպէս նաև հազուադիւտ արծաթեայ դրամի մը համար, ստորագրեալը կ'եզրակացնէ, թէ այս հայ ոսկեդրամները մի միայն կրնան վաւերական ըլլալ:

Ե. Թ. Ներսիսեան

AT \$400 AN OUNCE, ARMENIA SELLS ITS GOLD RESERVE

Armenia has sold its gold reserve, and the Armenian Central Bank no longer will accumulate gold, Tigran Sarkissian, the bank chief, announced at a press conference here. Sarkissian said the nation's gold reserve of 1.4 tons was sold when gold prices reached \$400 an ounce. The resulting profit, he said, was, \$5.5 million.

"Gold is considered a means of accumulating wealth. At the same time, holding gold offers very little profit," Sarkissian said. He also explained the drop in the value of the US dollar with respect to the Armenian drachma [dram] as a result of a sharp rise in Armenia's gross national product and a consequent increase in demand for drachmas. He also noted last year's sharp rise in transfers from abroad to a total of approximately \$450 million.

The dollar has fallen 5.3% against the drachma [dram] in the past 12 months, according to Rosbalt.

The Armenian Observer, Vol. XXXIII (Wed., May 12, 2004), No. 23, p. 1

BOOKS HAVE REACHED ARMENIA

With May 15, 2004 e-mail we learned that the books have reached Yerevan. Հտապում եմ Ձեզ տեղեկացնել, որ գրքերն ապահով տեղ են հասել, 5 տուփի Երեկ ստացանք ու բերեցինք Թանգարան: Շնորհակալութիւն: Հուսովս փոստային նամակ կ'ուղարկեմ Ձեզ:

Ruben Vardanyan, Yerevan

SOME INFORMATION CONFIRMING THE AUTHENTICITY OF THE ARMENIAN GOLD HALF TAHEKAN

L. A. SARYAN, Ph.D.

Thanks to the pioneering and painstaking efforts of a handful of scholars, notably the late Dr. Paul Z. Bedoukian, the structure of Cilician Armenian numismatics has been erected and revealed to numismatic science. Nevertheless, specialists and collectors continue to be tantalized by new discoveries, indicating very obviously that although we know much, there is still much more to be learned and understood in this fascinating field.

Two of the most remarkable Cilician Armenian coins in existence today came to light only in the past decade or so, after Bedoukian had substantially completed his studies. One of these is a totally unexpected, heretofore unknown, yet unquestionably genuine silver double-tram of King Gosdantin I (1298-1299 AD), published recently in *American Journal of Numismatics*.¹ The second is the gold two-lion half tahekan attributed to Levon I (1198-1219) which has appeared occasionally in numismatic literature over the past decade.²

Because of the extreme rarity of Armenian gold pieces in general, and the fact that, especially since the 1950's, numerous forgeries of Cilician Armenian gold coins³ have been distributed to unsuspecting collectors, the authenticity of all medieval Armenian gold pieces has sometimes been called into question. This may merely be a case of tarring good and bad with the same brush, although as has been shown previously there are good reasons to believe that many of the known gold pieces are genuine coins from the Armenian medieval kingdom.⁴

In 1989, Jack Guevrekian, a collector and advanced specialist, obtained a gold half tahekan resembling the two-lion trams attributed to Levon I. Jack's comprehensive knowledge of Armenian coinages made it possible for him to immediately recognize this jewel for what it is. In 1995, this same coin was placed for sale at auction and entered the Adams collection in California. While he owned this coin, Jack contacted knowledgeable experts in medieval numismatics in order to gather evidence to support its authenticity.

In May of 1992, he was able to secure a detailed written evaluation of this coin from David Michael Metcalf of Oxford University's Ashmolean Museum in England. Metcalf is regarded as one of the world's foremost authorities on medieval coinage and has examined Cilician Armenian coins in detail. A few years ago, Jack generously made Metcalf's letter available to me, with instructions to have it published at an opportune moment. On April 26, 2004, in a telephone conversation, I once again secured Jack's permission to publish this letter, which is reproduced in its entirety below.

¹ L. A. Saryan, "An Unpublished Silver Double Tram of Gosdantin I (1298-1299), King of Cilician Armenia," *American Journal of Numismatics*, Vol. 12, (2000), pp. 195-204, plate 26.

² Classical Numismatic Group, Inc., *Auction 36* (Lancaster, PA, 1995), p. 67, No. 714; Y. T. Nercessian, "Inventory of Cilician Armenian Gold Coins," *Armenian Numismatic Studies* (Los Angeles, 2000), esp. pp. 214 and 219.

³ Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* (Danbury, CT, 1979), p. 75, 101-102, 226.

⁴ Bedoukian, pp. 68-74; Nercessian, pp. 213-215.

Metcalf's handwritten letter is charmingly personal for this technological age. It is analytic, dispassionate, and yet wonderfully specific; it speaks very eloquently for itself and hardly requires any annotation or comment. It confirms his belief in the authenticity of the coin he examined, and as such is an important contribution to Armenian numismatic study. I offer it here for the contemplation of Armenian specialists, as a reminder that exceptional discoveries are still possible in the field of Armenian numismatics.⁵

UNIVERSITY OF OXFORD

Heberden Coin Room

11 May 1992

Dear Mr. Guevrekian:

Each day two more things arrive on my desk and one gets dealt with - until the pending pile overbalances or spontaneously combusts... However, you found a skilful way to get to head of the queue, so, with many apologies for being so remiss, to which I ruefully admit, here are some comments on your gold coin.

It seems clear enough that the coin is struck, and as there is no prototype anyway, I see no occasion to worry over that anyway. The general quality and style of the die-cutting strike me as persuasive, and I like the weakly-appearing footstool, as a sign of authenticity.† On the other hand the treatment of the face, beard, crown, and pendilia is not very similar to what is found on the trams, and not very convincing. The lions' heads strike me as being in exactly the right style. I like the lettering, too. The fact that one of the king's feet is turned sideways is a good feature.

Now a question. Why should this coin be attributed to Levon II? Levon I seems to me to be a natural attribution - especially if the other 16 are all false!

If gold coins were produced in only minute quantities for special purposes such as royal almsgiving or gifts to a monastery, something like that, the fact that no others have survived is explicable. In the late Anglo-Saxon series we have just 2 or 3 specimens in gold, the authenticity of which is not doubted.

So, I would give your coin provisionally a clean bill of health, on the grounds that if it is a modern forgery it is an extremely clever one.

I don't see what you could do, hopefully to consolidate that verdict, other than find a scientist with very high-grade equipment at his disposal, able to measure trace-elements and establish whether the gold is ancient. That would be a strong point in the coin's favour, but you need the skills to measure down to one part per million, for it to be worth-while. (I don't have access to anything suitable. Perhaps the Cyclotron at Orleans, via Cécile Morrisson.)

I hope these comments are of some use. Once again, apologies for sitting on the task for so long.

With kind regards, also from Mrs. Metcalf,

Yours ever, Michael Metcalf

---

⁵ I wish to take this opportunity to express my gratitude to Mr. Jack Guevrekian, who entrusted me to carry out this task, and to thank him for his kindnesses over the years that have encouraged me in the pursuit of Armenian numismatic studies.

UNIVERSITY OF OXFORD

Ashmolean Museum, Oxford OX1 2PH

Heberden Coin Room

Telephone: Oxford (0865) 278058

11 May 1992

Dear Mr. Guevorkian,

Each day two more things arrive on my desk and one gets dealt with — until the pending pile overbalances or spontaneously combusts... However, you found a skilful way to get to the head of the queue, so, with many apologies for being so remiss, to which I ruefully admit, here are some comments on your gold coin.

It seems clear enough that the coin is struck, and as there is no prototype anyway, I see no occasion to worry over that anyway. The general quality and style of the die-cutting strike me as persuasive, and I like the weakly-appearing footstool, as a sign of authenticity. On the other hand the treatment of the face, beard, crown, and pendilia ~~are~~ is not very similar to what is found on the trams, and not very convincing. The lions' heads strike me as being in exactly the right style. I like the lettering, too. The fact that one of the king's feet is turned sideways is a good feature.

Now a question. Why should this coin be attributed to Leron II? Leron I seems to me to be a natural attribution — especially if the other 16 are all false!

If gold coins were produced in only minute quantities for special purposes such as royal almsgiving or gifts to a monastery, something like that, the fact that no others have survived is explicable. In the late Anglo-Saxon series we have just 2 or 3 specimens in gold, the authenticity of which is not doubted.

So, I would give you coin provisionally a clean bill of health, on the grounds that if it is a modern forgery it is an extremely clever one.

I don't see what you could do, hopefully to consolidate that verdict, other than find a scientist with very high-grade equipment at his disposal, able to measure trace-elements and establish whether the gold is ancient. That would be a strong point in the coin's favour, but you need the skills to measure down to one part per million, for it to be worth-while. (I don't have access to anything suitable. Perhaps, the Cyclotron at Orleans, via Cécile Morisson.)

I hope these comments are of some use. Once again, apologies for sitting on the task for so long.

With kind regards, also from Mrs Metcalf,

Yours ever, Michael Metcalf

LETTER FROM TEHRAN ON ARMENIAN BANK NOTES

Dear Sir,

Through a very good friend in the U. S. I was very fortunate to receive a copy of your most valuable publication, the *Bank Notes of Armenia*, a very complete and useful reference book for people like me who are interested in collecting ancient items, which in my case is old coins and bank notes.

The book is of great value to me since it gives me a very valid source of information on old Armenian bank notes. I possess a considerable collection of old bank notes and continue to be a very avid and eager collector. The information I have acquired from studying your book has been a great help and benefit to me. I have worked on this subject in my spare time for many years, I have specially dedicated my time in studying and collecting as much information as I can about Armenian bank notes. In addition to bank notes I have a good collection of coins belonging to Tigran the Great, the Cilician and Arsacid [Arsacid] dynasties of Armenia, etc.

I have tried to pass in my knowledge to the public by arranging several exhibitions and lectures for many interested collectors, both Armenian and Iranian, in Tehran. I have succeeded in interesting many young people in this subject, and have given them all the knowledge and information I have gathered. In this regard I am very much indebted to your book of the *Bank Notes of Armenia* for the most extensive knowledge your work offers. My greatest desire in life is to become, one day, a simple member of your great family of world-famous collectors.

While studying your book I noted some of the bank notes in my collection do not appear in your book. I would be glad to send you photographs of these bank notes for your evaluation. If you find them genuine, possibly you would like to include them in your next book.

I would also like to mention that during these years I have also collected quite a number of old Persian coins bearing the portraits of 27 different Arsacid [Arsacid] and Parthian kings of Persia as well as a complete collection of Iranian bank notes, both past and current. If interested I would be glad to place the necessary pictures and information at your disposal.

I look forward to hearing from you at your convenience, and beg to remain,

Very truly yours,
E. Avanesian,
Tehran, Iran

Value in Rubles	Serial	No.	Size in mm	Watermarked	Signature	Plate
1918						
1			57x77			
3			64x88			
3			62x85			
5	EE	0487	112x74			
5	EH	0471	114x74			
10	BK	0886	120x78			
10	BJ	0889	137x75			
50	БЖ	0509	137x88			
50	БЖ	0564	137x89			
100	ВГ	0903	156x101			
100	BE	0902	155x100			
250	ЗГ	5063	164x102			
1919						
50	U.	860678	126x81			58
50	U.	853683	126x81			58
50	U.	777709	126x81			58
50	U.	777710	126x81			58
50	U.	775062	126x81			58
50	U.	775063	126x81			58
50	U.	775064	126x81			58
50	U.	775064	126x81			58
50	U.	775066	126x81			58
50	U.	775067	126x81			58
50	U.	853687	126x81			58
50	U.	853688	126x81			58
50	U.	855898	126x81			58
50	U.	855899	125x81			58
100	U.	573961	139x89			63
100	U.	573963	139x89			63
100	U.	573964	139x89			63
100	U.	507047	138x87			63
100	U.	573950	139x88			63
100	U.	573951	139x88			63
100	U.	654841	138x88			63
100	U.	654842	138x88			63
100	U.	391540	139x88			63
100	U.	350809	138x88			63
250	U.	037851	160x95			69
250	U.	308871	160x95			69
250	U.	308827	160x95			69
250	U.	308828	160x95			69
250	U.	547287	160x95			69
250	U.	568403	159x95			69

Letter from Tehran on Armenian Bank Notes

<u>Value in Rubles</u>	<u>Serial</u>	<u>No.</u>	<u>Size in mm</u>	<u>Watermarked</u>	<u>Signature</u>	<u>Plate</u>
1919-1920						
5	P 15	N. 110	106x61		S	33
10	30	N. 068	108x65		S	33
25	H 13	N. 106	104x64		S	—
25	H 10	N. 100	107x64		S	—
50	T 1	N. 100	107x65		S	33
100	C 15	N. 110	107x66		S	33
100	C 16	N. 112	109x66		S	33
50	Д 32	N. 044	175x104		S	90
250	Г 123	N. 0228	173x101		S	33
500	A 120	N. 0220	175x103		S	101
500	A 72	N. 0124	176x101		S	41
1000	B 4	N. 0056	175x103		S	91
5000	K 18	N. 026	178x100		S	32
5000	K 15	N. 020	178x101		S	87
5000	K 15	N. 020	177x102		S	62
5000	K 13	N. 016	173x102		S	90
5000	K 12	N. 014	173x100		S	111
10000	Ф 17	N. 024	176x103		S	71
10000	Ф 11	N. 012	175x103		S	33
1923						
1000	A	00001	170x101	√		122
10000	A	01051	169x99			128
25000	A	01014	171x102			129
50000	A	05010	167x102			131
100000	A	06062	166x97	√		133
100000	A	06079	165x99	√		133
250000	A	14038	165x97	√		135
250000	A	03091	162x96			135
500000	B	08129	167x100	√		137
500000	A	02015	168x98			137
500000	A	02066	166x98			139
1000000	A	10069	166x96	√		139
1000000	B	10101	168x98	√		139
10000000	A	01043	168x98			161

ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

- 21 ARMENIAN OBSERVER. At \$400 an Ounce, Armenia Sells Its Gold Reserve. *Armenian Observer*, Vol. XXXIII (12 May 2004), No. 23, p. 1, Tigran Sarkissian, the Armenian Central Bank chief, has announced that Armenia has sold its 1.4 ton gold reserve and no longer will accumulate gold. YTN

Տիգրան Սարգիսյան, Հայաստանի կեդրոնական դրամատան տնօրենը, յայտարարած է, թէ Հայաստանն ծախած է իր 1.4 թոն ոսկի պահեստը և յետ այսու ոսկի պիտի չի կուտակէ: ԵԹՆ

- 22 ASBAREZ. Armenian Dram Hits Three-Year High Against US Dollar. *Asbarez*, Vol. 96 (Thursday, 29 April 2004 and Wednesday 5 May 2004), Nos. 12,208 and 12,212, p. 10 and 6, respectively, ill.

The Armenian dram has gained against the US dollar, registering its highest rate since Oct. 2000, 549/dollar.

Հայկական դրամը աճած է ամերիկեան տոլարին դիմաց, արձանագրելով իր բարձրագույնը Հոկտեմբեր 2000-էն ի վեր, 549 դրամ իւրաքանչիւր տոլարին: ԵԹՆ

- 23 ESKJIAN, Luther. Armenian Numismatic Society Publications . *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXX (March 2004), No. 1, insert; *Armenian Observer*, Vol. XXXIII (14 January 2004), No. 8, p. 5; Armenian Numismatic Society (ANS) Achieves Another Milestone. *Nor Gyank*, Vol. XXVI (15 January 2004), No. 5, p. 20; Second Volume of Bedoukian's Legacy Published. *Armenian Reporter Int'l* (17 January 2004), p. 6.

In a newspaper announcement it is noted that Armenian numismatic books are available to the public at a fair prices. YTN

Թերթերուն տրուած յայտարարութեամբ մը յիշուած է թէ Հայ դրամագիտական գիրքեր մատչելի են հանրութեան նպաստաւոր գիններով: ԵԹՆ

- 24 METCALF, D. M. Byzantine, Islamic, and Crusader Coins from Saranda Kolones, Paphos, by D. M. Metcalf. *Numismatic Chronicle*, Vol. 163 (2003), pp. 205-226.

Excavations in the debris of the Crusader castle of Saranda Kolones, Cyprus, yielded 135 coins. Coin No. 133, under the heading of foreign coins, is a copper tank, 6.85 grams, given to King Levon I (1199-1219) of Cilician Armenia. The earliest coin belongs to Anastasius I (491-518) of Byzantine Empire, a small module follis, and the latest, James II Lusignan (1460-1473) of Cyprus, a copper sixain. YTN

Սարանդա Կոլոնէս, Կիպրոսի իսլամական շրջանի մը աւերակներէն պեղուած են 135 կտոր դրամ: Թիւ 133-ը, դասակարգուած օստր դրամներու շարքին մէջ, 6.85 գրամ պղնձեայ զանգ մըն է տրուած Կիլիկիեան Հայաստանի Լևոն Ա թագաւորին (1199-1219): Ամենէն կանուխ թուագրուածը կը պատկանի բիւզանդական կայսրութեան Անաստասիոս Ա կայսրին (491-518), փոքր ֆոլիս մը: ամենէն ուշը՝ Կիպրոսի Յակոբ Բ Լուսինեանին (1460-1473), պղնձեայ սիքսէյն մը: ԵԹՆ

- 25 NOYAN TAPAN. Hayastanum dramanengut'ian dēbk'erē nuazum en [Counterfeiting occurrences are decreasing in Armenia] - Հայաստանում դրամանեղութեան դէպքերը նուազում են. *Nor Gyank*, Vol. XXVI (18 march 2004), No. 14, p. 16. In Armenian.

The discovery of counterfeit bank notes has decreased in Armenia. The 500 dram note (by amateurs) and 5000 dram note (by professionals) have been the main targets of forgery. Metallic coin counterfeiting has not been noticed since it would cost more to manufacture a forged coin than its face value. YTN

Հայաստանի մէջ նուազած են կեղծ թղթադրամներու յայտնաբերումը: Դրամանեղութեան գլխաւոր թիրախները եղած են 500 դրամ թղթադրամը (անփորձներու կողմէ) և 5000 դրամ թղթադրամը (Քալորֆէսիոնալներու կողմէ): Մետաղադրամներու կեղծերը չեն նշարուած, քանի որ կեղծման ծախսերը աւելի պիտի ըլլան քան թէ անոնց անուանական արժէքը: ԵԹՆ

LETTERS AND E-MAILS TO THE EDITOR

Frank has noticed a minor typo in his article. If there is still time for you to correct it, that would be appreciated: Near the end of the article, in the comment to 195B the years for Arkathios should be 80/79 BC, not 80/70 BC. (He cited it correctly in the comment to 26.) If it is too late or difficult, no problem. Thanks,
Renee Frank I. Kovacs

I received today the parcel containing two latest issues of the ANJ. They make good reading, Thank you. I see that you have a new volume of Bedoukian's studies. How much would that cost, with shipping to the UK? Are there any other recent publications of the Society that we should have bought? It must be 4-5 years since we topped up on your monographs.
Mark Blackburn, Cambridge

I realized recently that I never thanked you for the offprints of your article on the Kinet Armenian coins. Please accept my apologies for the lateness of this response. I look forward to our continued collaboration.
Scott Redford

During the first weekend in April, I mounted three numismatic exhibits at the Milwaukee South Shore Coin Club annual coin show on the topics of the Armenian Genocide, Karabagh Numismatics, and the Armenian Embassy in Canada. On April 24 (appropriately), it was announced that my display "Commemorative Medals of the Armenian Genocide" was recognized as "Best in Show." During the first week of May, I placed the Genocide and Karabagh exhibits on display at the Central States Numismatic Society annual show in Milwaukee, along with a new display on the 2004 Wisconsin Commemorative Quarter. The Genocide display received a third place award in the very competitive "Medals and Tokens" category, and the Wisconsin Quarter display received a second place award. The list of winners of the CSNS show was printed in the May 25, 2004 issue of *Numismatic News*.
Levon Saryan

I received the September 2004 issue of ANJ. Thank you. I always find the contents of the Journal interesting to read and study. I congratulate you and all contributors for doing such an excellent job. I noticed that the postage on the envelope is \$1.29. I am sure you agree with me that it's a lot. So I discussed my concern with a postal officer and inquired how much it would cost to mail first class, let's say, the same issue to 120 U.S. addresses. Why 120? Because I see #139 next to my name. So 120 would be a ball-park figure. For non-profit organizations such as ANS he estimated the total first class mailing cost to be around \$35 which amounts to less than \$0.30 per envelope. He used PS Form 3602-N, Section D7 for his calculations. I am sure you have investigated this question, nevertheless I thought you might be interested in my findings. Another observation, not a criticism, *kahv litzee*, is that in previous years we used to get nice looking commemoratives on the envelopes; lately, the shift has been to 'generic' uninteresting definitives. Everything gets noticed. Wish you continued success publishing the ANJ.
Noubar Tcheurekdjian

Editor's note: Thank you for your e-mail and your concern regarding our financial problems. The last membership number we assigned this year is 255. If a member dies or resigns his number remains dormant. It is not reassigned to a new member. The US circulation of our Journal is less than one hundred. Some years ago we inquired with the post office and at that time we were told that the minimum is one hundred copies to be mailed out. As you said it would go out as first class but if went to the wrong address it would not come back as regular "first class" mail. If you think the US domestic mail is bad, to foreign countries, multiply each ounce by 80 cents. The September issue airmailing cost to foreign countries was \$4. The December issue will cost a lot more since it will include 30-page index for the last fifteen volumes. You are correct, we can remedy the postage stamp situation and use commemorative stamps, as long as we can find self adhesive stamps.
YTN

In response to your solicitation for feedback on a new book in the latest issue, here are some thoughts. First, many new varieties have been discovered and documented since the printing of CAA & ACV. Second, as you would probably agree, and as demonstrated, in part, by some of Frank Kovacs' observations in his article in the latest *Armenian Numismatic Journal* (and others), some of the previous attributions have been revised. It would therefore appear that there is indeed a need for an updated corpus of Artaxiad coins. As for the book you are proposing, taking into account the obvious difficulties you mention in financing a

new printing when the prior ones are consistently "in the red", my first reaction is to make it have as much appeal as possible. While before all else a valuable reference tool, it should have as broad an appeal as possible in order to maximize its sales. Ideally, I would strongly suggest expanding this new book to include the bronze coinage of the Artaxiads also. However, you seem to be just as strongly opposed to that option, which I assume you base on the amount of work it would understandably represent to you. Based on all of this, in the absence of a fully expanded new corpus, which would represent the most value to potential book buyers, I would suggest that you should seriously consider following your "option 3". This should give your new book the highest chance of successful sales.

Jirair Christianian

Editor's note: People need to keep in mind that the material to be presented in this proposed book (ANJ September 2004 "Survey") would be a die study, not a typological corpus. Copper coins of the Artaxiad dynasty of Armenia, in general, make a very poor subject for a die study. In some cases it is even difficult to ascertain exactly "what design" is on the coin leave alone a die study. The supply of published CAA and ACV books has not been exhausted yet to warrant new typological studies.

There are several **OPTIONS** in planning this future book.

1. Publish the original paper as is.
2. Publish only a paper on silver coins of Tigranes II and increase the number of plates to 48.
3. Publish the paper with additions increasing the number of Tigranes II plates to 44 and add the silver coins of the rest of the Artaxiad dynasty kings, increasing the plates to 48.

Below are some thoughts which might give a better idea about the advantages and disadvantages of options 1, 2, and 3.

OPTION 1 is ruled out since it would present many fewer coins than what are known presently. Publishing in book format does not have much advantage over the original article except for "repackaging" as a book.

OPTION 2 Advantages.

1. Dedicated strictly to Tigranes II silver coins
2. 48 pls. only to Tigranes II silvers, therefore 28 extra dies of tetradrachms (4 pls.) will be illus.
3. Shorter text (34 pages or around one signature), may be a few dollars cheaper per book
4. Most collectors would be pleased since most of them have Tigranes II silvers only, and will never be able to own silver coins belonging to the rest of the Artaxiad kings, all of which are very rare.
5. The dies of coins of Tigranes II missed (knowingly and unknowingly) from the book could be considered a very small percentage.

OPTION 2 Disadvantages.

1. Will not include the rest of the Artaxiad kings, hence it would be considered less complete in presenting the silver coinage of the Artaxiad dynasty of Armenia.
2. For this reason it could have less general appeal to numismatic scholars.

OPTION 3 Advantages.

1. Will include the rest of the Artaxiad kings who struck silver coins. It would be considered more "complete" for the silver coinage of the Artaxiad dynasty of Armenia.
2. It would have a wider appeal to numismatic scholars and serious numismatists than average collectors.

OPTION 3 Disadvantages.

1. In 2004 R. Vardanyan was to publish a specialized book on the coins of Artavasdes II. Therefore, there may not be a need to include Artavasdes II silver coins in the book. A numismatic scholar would be content with it.
2. It will be "less complete" in data and photograph presentation because some museums seem to be indifferent and are reluctant to give data and photographs; data and photographs are required on four of the Artavasdes II drachms (4 out of 14, a big percentage) to make the presentation of known drachms more complete. Not all museums participate.
3. By allocating 44 pls. to Tigranes II silver coins, 28 less dies of coins will be illus.
4. Since it will have 34 pages of extra text the price per book will be a few dollars more.
5. Most collectors do not own any later Artaxiad pieces because of the paucity of specimens. Therefore, in a die study they might be indifferent to the rest of the Artaxiad ruler silver coins. (In a typological study they may think differently.)
6. Most coins belonging to the latter Artaxiad kings have poor photographs. Illustrating them for some numismatists would be considered only "better than nothing."